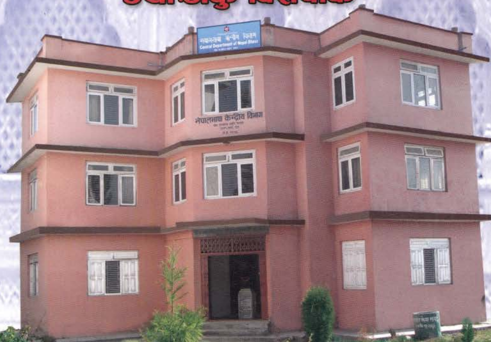
नेपालभाषा
(Nepalbhasha Journal)
ज्याःजंकु विशेषांक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
चैन लाकौल स्मृति भवन
यल

नेपाल संवत ११३१

थ्यंल्याः ४

रवि शाक्य, इखाछेँ, यल

नेपालभाषा

Nepalbhasha

(नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया अनुसन्धानमूलक जर्नल)

पिथना ल्याः ४ | ने.सं. ११३१ | ई.सं. २०११

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
चैन लाकौल स्मृति भवन
यलध्वाखा, यल

नां	नेपालभाषा (ज्याःजंकु विशेषांक)
पिकाकः	नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
	चैन लाकौल स्मृति भवन
	यलध्वाखा, यल ।
पिकाःगु दँ	नेपाल संवत ११३१ गुंला/विसं २०६८ भदौ/ ईसं २०११ अगष्ट
थ्यं ल्याः	४
पिथनाया अधिकार :	नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
ख्वाःपौ	कीर्तिजनार्दन जोशी, पूच्व, यल ।
	९८४१२८६७७१
थाकू	दि राइजिंग सन प्रिन्टर्स
	फोन : ४२४३५५७, टेकु, यँ ।
मू	२००/-
स्वापू	नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
	फोन ५२६०४९४

सम्पादकीय

विविध जातजाती, धर्म संस्कृतिया देय् नेपाःया थ्यं मथ्यं १०३ जाति मध्ये भाषिकरुपं भोट बर्मेली , नश्लकथं आर्य, मंगोल, ड्राभिद, धर्मकथं हिन्दू, वौद्ध तथा क्रिश्चियनतय्‌गु समष्टियुक्त नेपाःया ५९ जनजाति मध्ये आर्थिकरुपं सुसम्पन्न छगू जाति नेवाःत नं खः । थुपिं आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक रुपं समृद्ध जूगु कारणं बुसांनिसें मसीतले थी थी संस्कार याय्‌गु, नखः चखः हनेगु जात्रापर्व न्याय्‌कंगु जक मखु सीधुंकाः तक नं थी थी विधि विधान याय्‌माःपिं जाति खः । थुमिसं याइगु थी थी संस्कार मध्ये उमेरकथं याइगु छगू संस्कार ज्याः जंकु संस्कार नं खः ।

ज्याः जंकु संस्कार नेवाः जातिया छगू विस्कंगु संस्कार खः । थ्व संस्कार नेवाः जातिया जक छगू अनुपम संस्कार मजुसे नेपाःया हे छगू तःजिगु सांस्कृतिक सम्पदा जूगु दु । थ्व संस्कार परिवारया छेँजःपिसं समाजया मेपिं पेशाकःमिपिनिगु सहयोग व सहभागिताय् ज्ञानगुणया प्रतिक थः ज्याथपिंत सम्मान तथा आदरस्वरुप याइगु संस्कार खः । नेवातय् मचा जंकु संस्कार मां बौपिसं याइगु खःसा ज्याः जंकु मचाखाचां मां बौपिंत याइगु संस्कार खः । तर थौं थज्यागु गौरवमय अमूर्त सम्पदा न्हनावनीगु स्थिती लाःवनाच्वंगु दु । नेवाःत विशेष यानाः शहरय् च्वनीपिं जाति जूगु कारणं शहर उन्मुख मेमेगु जातीया प्रभाव थ्व समुदाययात अप्वः लाइगु स्वभाविक खः । थौं आन्तरिक तथा वाह्य आप्रवासन, संयुक्त परिवार प्रथाया विघटन, युवातय्‌के खनेदयावःगु उच्छृङलता, ज्याथज्याथी प्रति यानाच्वंगु अनादर तथा हेय व्यवहार आदिया कारणं थज्याःगु अनमोल संस्कृति तनावनीगु वा न्हनावनीगु अवस्थाय् थ्यंवंगु दु । अथे हे थौं समाजय् ब्वलनावःगु आर्थिक विसंगति तथा अर्मूत संस्कृतियात आलेखन यानातय्‌गु संस्कारया म्होतिं यानाः छखे गुलिंस्यां थज्यागु संस्कृतियात छगू बोझया रुपय् नालेगु याःगु दुसा गुलिस्यां संस्कार संस्कृतियात भ्वय् नय्‌गु कथं जक कयातःगु दु । थुकथं जंकु संस्कार नेवाःतय्‌गु छगू कर्मकाण्डीय संस्कार जक मजुसे धार्मिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, दार्शनिक तथा मनोवैज्ञानिकरुपं छगू अतिकं सार्थकगु संस्कार जुयाः नेपालभाषा केन्द्रीय विभागं नं नेपालभाषा स्नातकोत्तरया नेवाः संस्कृति विषयया

पाठ्यांशय् ज्याः जंकु संस्कारयात नं दुथ्याकेगु याःगु खः । तर थुकिया वारे सुथांलाःगु पाठ्य सामाग्री मदुगु व अध्ययन अनुसन्धान याय्गु ज्या ल्यंदनिगु हे कारणं थज्याःगु संस्कारया बारे छुं अध्ययन अनुसन्धान याकेगु कुतः कथं थुगु दँया नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया जर्नलयात ज्याः .जंकु विशेषांक कथं पिकाय्गु विभागं निर्णय याःगु खः ।

नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग नेपालभाषाया पठन पाठन जक मखु नेवाःतय्गु विविध पक्षया वारे अध्ययन अनुसन्धानया ज्या न्ह्याकावयाच्वंगु छगू विभाग नं खः । पठन पाठन व अनुसन्धान नाप नापं न्ह्याय्माः धयागु विभागया मान्यता खः । थ्व हे कथं थःपिंत माःगु ज्याः जंकु संस्कारया पाठ्य ज्वलं ताःलाकेगु नापं नेवाःतय्गु जक मखु नेपाः या हे अनमोल संस्कृति जुयाच्वंगु थज्यागु संस्कृतिया संरक्षण संवर्द्धया नितिं छुं कथं तिवः बीगुया नापं विभागय् अनुसन्धानया ज्यायात निरन्तरता बियांच्वनेगु तातुना नेपालभाषा जर्नलयात ज्याःजंकु विशेषांकया ल्याखय् पिथनागु जुल । ज्याःजंकुसम्वन्धी फुक्क विषय फयांफछि दुथ्याय्मा धैगु उद्देश्यं थ्व विषयसम्वन्धी थी थी पक्षयात कयाः थी थी च्वमिपिन्सं च्वसु च्वयादीगुलिं वय्कःपिं सुभाय्या पात्र खः । अथे हे विभागं संस्कृतिवीद्पिं – सत्यमोहन जोशी, फणिन्द्ररत्न वज्राचार्य, बलदेव जुजु, अमरराज शर्मा व आदि विज्ञपिन्सं थःम्हं स्यूकथं स्यने कने यानाः च्वमिपिन्त ग्वहालि यानादिल वय्कःपिन्त नं सुभाय् देछाना । थुगु पत्रिका पिथनेत सहायक सम्पादकया जिम्मेवारीया कु क्वबुयाः अथक परिश्रम यानादीम्ह उप.प्रा.राजनलाल जोशीयात न्ह्याक्व हे सुभाय् देछाःसां मगाः । अथेहे थ्व जंकु विशेषांक पिकाय्गु नितिं विभागयात मतिना यानाः आर्थिक ग्वहालि यानादीपिं हनेवहःपिं सहृदय दातापिं, विज्ञापन म्हयत ग्वहालि यानादीपिं विद्यार्थीपिं सुनिता राजभण्डारी, किशोर नेपाली, पूर्ण श्रेष्ठ, गोविन्दहरि श्रेष्ठ व मेमेपिं अथे हे शिक्षकपिं व त्रि.वि रजिष्टार कार्यालययात नं आपालं कृतज्ञता प्वंकाच्वना । प्रकाशनया भ्वलय् नेपालभाषा केन्द्रीय विभागप्रति न्ह्यावलें सदासयता क्यनाः ग्वहालि यानादीम्ह दि राइजिङ सन प्रिन्टर्स थुवाः अरुणमानसिंह प्रधान व सह-प्राध्यापक मय्जु सिर्जना प्रधानयात नं आपालं साधुवाद देछायाच्वना । अन्तय् थुकी छुं मचाःगु मगाःगु दुसा क्षमा फ्वंसे विभागयात छिकपिं सकसिगु नं थथे हे ग्वहालि दयाच्वनी धैगु भलसा कयाच्वना । सुभाय्

प्रेमशान्ति तुलाधर
प्रमुख
नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
११३१ गुंलागा ५

धलः

नेवाः जातिया पृष्ठभूमि

शरद कसाः*

१. न्ह्यखँ

नेपाःया पुलांगु जाति मध्यय् छगू जाति नेवाःतय्त नं कयातःगु दु । नेवाःत गुलि पुलां धकाः दुवालेबलय् अःपुक्क छता लिसः ध्वदुइ, व खः नेपाल देश गुलि पुलां उलि हे नेवाः जाति नं पुलां । नेपाः धाय्बलय् विशेष यानाः अवलय् स्वनिगःया गाःयात नेपाःगाः धाय्गु याः । लिपा नेपाःगालं थुकिया बस्ती न्ह्यनावनाः नेपालमण्डलया निर्माण जुल । नेवाःत नं नेपाःगालय् जक च्वनामच्वँसे थीथी हुनि नं यानाः नेपाः न्यंकं न्ह्यनावन । नेवाःत न्ह्याथाय् न्ह्यागु कथं च्वनाच्वंपिं जुइमा, उपिं नेवाः खः ।

समाजशास्त्र, नृतत्वशास्त्र कथं गुगुं जाति, समुदाययात म्हसीकेगु मू लिधंसा उपिं बसोबास यानाच्वंगु भौगोलिक लागा मनूतय् ख्वाः, म्हगः वा नश्ल, धर्म, संस्कृति अले भाषा खः । थ्वहे सिद्धान्त कथं नेवाःतय्त म्हसीकेगु छगू मंकाः चिं मालेबलय् गुगुं निश्चित भौगोलिक लागाय् च्वनाच्वंपिन्त जक नेवाः धकाः धाय्गु अःपू मजू । नेवाःत शाहकाल लिपा जक वनेज्याया निंतिं, लजगाःया निंतिं स्वनिगः पिने च्वनाच्वंगु मखसें जुजु रामशाहया पालय् यलया बंजाःत गोरखा वनाः पसः चाय्काः अन हे च्वनाछ्वःगु इतिहास दु । उकिं लागा क्वःछिनाः वा नेपालमण्डल वा स्वनिगः दुने च्वंपिं जक सकलें नेवाः अनं पिने च्वंपिं नेवाः मखु धकाः नेवाः परिचयया निंतिं भौगोलिक लिधंसा न्ह्यब्वय्गु पाय्छि मजू ।

जातियात म्हसीकेगु छगू मेगु लिधंसा मनूतय् ख्वाः, म्ह वा उमि नश्ल नं खः, तर ब्रम्ह, स्यस्यःत स्वय्बलय् दक्षिणया आर्य मूलयापिं खनेदुसा उराय्, गुभाजु आपालं उत्तरया मंगोलनाप ज्वःलाः । अले ज्यापु, दुइँ, च्यामखलः द्राभिड ख्वाः वः । थथे ख्वाः वःपिं जक नेवाः धकाः शारीरिक बनौटया लिधंसाय् नेवाः जातियापिन्त म्हसीकेगु संभव हे मदु (मल्ल, ११२० : ९) । नेवाःतय् म्हसीका बारे दुवालेबलय् थीथी विद्वानपिनिगु धापूयात छक्वः नं न्ह्यःने तय्माःगु आवश्यक जूवइ । पर्सिभल ल्याण्डं थःगु ***Nepal*** धइगु सफुती नेपाःया विभिन्न जातिया बारे च्वयादीगु दु । नेवाःतय्गु बारे वय्कलं च्वयादिल – नेवाःत नेपाःया

* च्वमि नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, त्रिविया शिक्षण सहायक खः ।

अर्द्ध आदिम जाति मध्ये दकसिबे मुख्यपिं खः । इमिसं थःत नेपाःया मूल निवासी खः धकाः दावा यानाच्वंगु दु । नेवाःतय्गु सम्बन्ध तिब्बतीत लिसे आपाः दु ' । अथेहे *Picturesque Nepal* सफुती पर्सिब्राउनं थथे च्वयादीगु दु – 'नेवाःत पृथ्वीस मानव नकतिनि नकतिनि सृष्टि जूगु बखतय् तिव्वत व वया जःखः च्वंगु थासं वयाच्वंपिं खः धइगु खँ आः सप्रमाण निर्णय जुइ धुंकूगु दु । इमिगु आकार, प्रकार, इमिगु चाल चलन, इमिगु रीतिथिति व इमिगु भाषा इत्यादिं इपिं मंगोलवंशया खः धकाः प्रमाणित जुयाच्वंगु दु । लिपा भारतं वःपिं लिसे ता इलंनिसें वैवाहिक सम्बन्ध जूगुलिं यानाः इमिगु उद्‌गमया बल्लाःगु चिं म्हो जुल, अय्सां बांलाक अध्ययन याना स्वत धाःसा नेवाःत नेपाःया आदिम निवासी खः धइगु खँ प्रमाणित जुइ (श्रेष्ठ, १०८८ : १०७) । नेवाः जातियात न्ह्यागु मिखाकुलिं स्वःसां वास्तवय् पुलांगु जाति खः धइगु सी दःवइ । थीथी दसूया लिधंसा कयाः हे थ्व खँ क्वःजिनाच्वंगु दु ।

१.१. नेवाः जातिया उत्पति

छुं नं जातिया नश्ल म्हसीकेगु न्हापांगु कसि खः, मनूतय्गु म्हया बनावट । आर्य नश्लया लक्षणय् ऊन तुयू वा तुयू तुयू धाइगु म्हधिकः तःधिकः, ताहाः व च्वामु न्हाय्, चाकः ग्वाय्, तव्यागु कपाः, ततःग्वःगु मिखा मुख्य खःसा किराततय्गु रंगरूप मंगोलक जुइ अर्थात पतिचिं न्हाय्, न्यताःक्वे छ्वांवःगु, पापाचिंगु ख्वाःपाः, चाकः ग्वाय् म्हो व लप्तेकुसां कुयातःगु थें जाःगु मिखा जुइ । तर थ्व नितां चिं दुपिं मनूत नेवाः दुने खनेदु ।

निगूगु कसि खः, भाय् । आर्यभाषा ल्हाइपिं आर्य व किरात भाय् ल्हाइपिं किरात नश्लया खः । तर गनं छगू नश्लया मनुखं थःगु भाय् त्वःमंकां जःखः च्वंपिं मेगु नश्लया भाय् काःपिं नं दु । थ्वया नमूना तराईया थारुत खः । थुमिगु रंगरूप मंगोलक खः, तर भाय् भारतीय आर्यभाषा ल्हाइगु । भारतीय आर्य दुने ब्रम्ह, क्षेत्री आदि जातया भेद दु । तर थारुतय् थ्व भेद मदु । उकिं थुमिसं आर्यभाषां खँ ल्हाःसां थुपिं किरातय् हे ल्याःखय् वइ ।

नेपाःया किराततिय् जातं सी मदु । छगू हे भाय् ल्हाइपिं मनुखय् नय्त्वने व विधि व्यवहार चलेजू । तर किरात भाय् मांभाय् जूसां नेवाःतय् भारतीय आर्य थें हे जातपात थीत्यः मत्यःया भेदभाव दु । थुमिगु रंगरूपय् नं आर्य नश्लया लक्षण दु । उकिं थौंया नेवाःत किरात वर्गया जक मखु धकाः निश्चय यायफु । (आचार्य, १११५ : ११) नेवाःतय्गु उत्पत्तिया विषयस ज्ञातापिनिगु दथुइ मतैक्य मदु । थीथी विरोधाभासपूर्ण परिकल्पनांत न्ह्यब्ब्यातःगु दु । उकी मध्ये छुं अफ नं थुकथं चर्चा याय्फु ।

१.१.१ **रैथाने/आदिवासी परिकल्पना** – थुमित मूण्डा वा द्रविड सदृश अष्ट्रो एशियाइ मूलया मनू मानेयाइपिं दु, मंगोल वर्णसङ्कर मूलया किरात/तिब्बती-बर्मेली परिवारया दुजः मानेयाइपिं नं दु । लिपांगु मतयात परम्परा व जातीय-भाषा वैज्ञानिक हलंज्वलनं पुष्टि याइ । (मल्ल, १११८ : ३) थुथाय्

हानं छक्वः थ्व खँ लुमंके। ए. क्याम्पवेल *Notice of Nepalese Spirit still* धइगु छगू लेखय् च्वयादीगु दु – 'नेवाःतय्गु शारीरिक बनावटया प्रकृति तातारी व इमिगु भाषाया एकाक्षरी बनावट तिब्वती ढंगयागु खः धइगु खँ निर्णय जुइधुंकूगु दु। रीतिथिति व व्यवहार नं छुं भचाभचा भारतलिसे मिलेजूसां आपालं व मुख्यमुख्यगु तिब्वतीतलिसे हे मिलेजू।' हानं डानियल राइटं थम्हं सम्पादन याःगु *History of Nepal* धइगु सफुती नेवाःतय्गु बारे च्वयादिल – 'उपत्यकाय् दकसिबे अपो थुपिं हे दु। थुमिगु आकार प्रकार आपाः यानाः मंगोली ढाँचालिसे मिले जू।' (श्रेष्ठ, १०८८ : १०८)

१.१.२ आप्रवासी परिकल्पना – स्वयम्भू पुराणं, हड्सनं व लेभीं नेवाःत उत्तरपाखें कुहाँवःपिं खः धइगु अनुमान याःसा अर्वाचीन वंशावली उमित दक्षिणपाखें थाहाँवःगु खँ न्ह्यथनी। पुरोहित वर्ग, राजघराना व अभिजात्यवर्गया नेवाःत थःपिंत दक्षिणात्य धकाः अफ हे दावी यानाच्वंगु दु। इ.सं. १३२४/२५ य् शरणागत. मैथिल जुजु हरिसिंहदेवया अनुचर जुयाः छुं परिवार स्वनिगलय् बसाइं सरेजूगु खः।

१.१.३ कुल्हिया परिकल्पना – काठमाडौं उपत्यका लुँवह नाय्केगु कुल्हिया थल सरह खः। नेवाः सामाजिक संरचनाय् क्वय्या तहलय् तिब्वती-बर्मेली मूलया मनूत दु धाःसा च्वय्या तहलय् भारोपेली मूलया मनू च्वनाच्वंगु दु। थ्व परिकल्पनायात तिबः बीत हानं छक्वः थीथी स्वदेशी-विदेशीपिनिगु धापूयात छक्वः न्ह्यथना स्वय्। डिल्लीरमण रेग्मीजुं थःगु *Ancient Nepal* धइगु सफुती – 'नेवाःत उपत्यकाया मूल निवासी खः। क्राइस्टया सिबें खुसःदँ न्ह्यः नेवाःत थन दय्धुंकूगु सीद'।

नेवाःतय्गु प्राचीनतायात कयाः इतिहास शिरोमणी बाबुराम आचार्ययागु *Relation of Nepalo China & Tibet* धइगु सफुती भारतय् अशोकं राज यानाच्वंगु बखतय् नेपालय् नेवाःतसें बास यानाच्वंगु खँ च्वयाःगु दु। वय्कलं च्वयादिल – 'महात्मा बुद्ध निर्वाण जुइधुंकाः स्वसःदँति लिपा भारतया जुजु अशोकं बुद्ध धर्म प्रचार याय्त छगू योजना दय्कल ...... । थुगु बखतय् नेपालय् नेवाःतजक बास यानाच्वंगु जुल।' उपरोक्त विभिन्न विद्वानतय्गु खं स्पष्ट जूगु दु कि नेवाःत धइपिं निसः प्यसः, द्वःछिदँ न्ह्यःयापिं जक मखु द्वलंद्वःदँनिसें नेपालय् च्वनाच्वंपिं बासिन्दा खः। अफ धाय्माल धाःसा गुबलय्निसें थ्व सृष्टि दुगु जुल उबलय् निसें नेवाःत दुगु जुल।

थुकथं नेवाः धइपिं अनेक रूपं इतिहासया थीथी चरणय् थीथी कथं व थीथी थासं नेपाःगालय् वयाः छधी छप्पँ व ल्वाकःबुकः जुयाच्वंगु *(Heterogeneous)* पुचः खः। थ्व हे ल्याखं नेवाः दुने धार्मिक, सांस्कृतिक रूपया समिश्रण व समन्वय (Synthisis) या थःगु बिस्कं पह दु। अथे धइगु नश्लगत ल्याखं सकल नेवाःत छगू हे मानवीय पुस्ताया मचाखाचात मखु। तर, छता खँ छु धाःसा तःखें दुतवःपिं, तःगू खलःया मनूत नेपाःगालय् वःबलय् उमिसं थः नापनापं बिस्कं बिस्कंगु जीवनशैली व संस्कारयात नं

ज्वनावल। तर, गथे स्वनिगः दुनेवःपिं सकलें मनूत कालक्रमया भ्वलय् नेवाः जुयावन, अथेहे उपिं नापनापं दुतवःगु तःताजिया संस्कार, संस्कृति, परम्परा व आस्था सकतां नेपालमण्डलया मौलिक संस्कृतिनाप युगं युगतक बुलाववं ब्वलंगु गुगु बिस्कंगु सांस्कृतिक संयोजन व विकसित स्वरूप खः, थुकिं हे लिपा वनाः नेवाःतय् छगू मंकाः संस्कृतिया रुप काल। थुकथं छम्ह नेवाःयात म्हसीकेगु छगू क्वातुगु लिधंसा उमिसं ल्हानावयाच्वंगु मांभाय् नेपालभाषा खः, अथेहे उमित म्हसीकेगु मेगु छगू धिसिलाःगु दापू धइगु उमिसं नालावयाच्वंगु थ्वहे मौलिक नेवाः संस्कृति जुयाच्वंगु दु। नेवाःतय् दुने न्ह्याना वयाच्वंगु थुकथंया सांस्कृतिक विशिष्टतापाखें नेवाःत मेपिंसिबें छु ल्याखं वा गुकथं भिन्न धकाः त्याजिक क्यनाच्वंगु दु। उकिं हे संसारया आपालं विद्वान समाजशास्त्रीपिसं नेवाः म्हसीकायात Cultural Nationalism या ल्याखं नालावयाच्वंगु खः (मल्ल, १९२०:१५)। थ्व हे कारणं डा. डिल्लीरमण रेग्मीं 'नेवाः जाति मखु राष्ट्र खः' तकं धाल।

१.२ नेवाः जातिया विकास

नेपाःगालय् लिच्छवि, थकू वा शाहत वय् न्ह्यव मंगोल वंशया मनूतय्सं शासन यानाच्वंगु वा उमिसं हे ल्हाइगु जनभाषां थनया आपालं थाय्या नां छुनातःगु खँ अनुसन्धानया पाखें सिद्ध जुइ धुंकूगु हे खः। *स्वपृङ्ग, म्हसपृङ्ग, टिष्टुङ्ग, टेकुसि, यम्बु, यंगाल* आदि थें हे *नेपाल* खँग्वलं नं थथेहे गैर संस्कृत मूलपाखें ब्वलनाः थौंया रूप काःगु खनेदु। डा. कमल प्रकाश मल्लं तिस्तुङ्गया बसन्तदेवया इस्वी ५१२ या छगू शिलालेखयात दसि कथं न्ह्यब्वयाः 'नेपाल' धइगु थाय्या नां मखुसें छगू जातिया नां खः धयादीगु दु। न्यागूगु शताब्दीनिसें गुंगूगु शताब्दीया दुने लूगु नेपाःया मध्यकालीन निसः व चाःचू शिलालेखत मध्ये थ्व छगू व मेगु निगू शिलालेखया प्रारम्भय् ज्वःलाक्क *'स्वस्ति नैपालभ्य'* धकाः संबोधन यानातःगु दु। थ्यंमथ्यं छगू शताब्दी धइथें पाःगु थ्व स्वंगुलिं शिलालेख छगू हे थासय् लूगु दु। अले स्वंगुलिं शिलालेखय् 'स्वस्ति नैपालभ्य' धकाः संबोधन जुयाच्वंगुलिं 'नेपाल' धइगु थाय् विशेषया नां मखुसें छगू निश्चित थासय् च्वंपिं विशेष जातया मनूतय्त संबोधन याइगु संज्ञा खः धकाः क्यं। तिस्तुङ्ग लागा नेपाःया आदिवासी आभीर सापूतय् छगू मू वस्ति जुयाच्वंगु अले लिच्छवि शासकत व आभीरतय् दथुइ इलय् ब्यलय् जुयाच्वनीगु सत्ता संघर्षया कारणं अनया आभीरतय्त लय्ताय्केत लिच्छवि जुजुपिसं मेमेथाय् च्वकीगु शिलास्तम्भया शैलीसिबें पाक्क स्थानीय जनतायात विशेष महत्व बियाः उमिगु हे नामं 'स्वस्ति नैपालभ्य' धकाः सम्बोधन याःगु जुइमाः। बसन्तदेव व अंशुवर्माया निगू शिलालेख तिस्तुङ्गया स्कूल न्ह्यःने लूगु खःसा मेगु छगू अभिलेख धाःसा छगू कि.मि. उखे भट्वाल धइगु थासय् दु।

विद्वानतय्सं 'नेपाल' सँय्-बर्मेली खलःया खँग्वः धकाः धयाच्वंगु धापूया लिधंसाय् डा. मल्लजुं नेपाःया आदिवासीत आभीर/गोपाल/महिषपालयात नेपाःया सँय् बर्मेली भासं अर्थ छ्यानादीबलय्

'ङ हे – सा, म्येय्', 'पा– लहीम्ह मनू ।' थ्व 'ङ पा' जातिया मनूतय्त संस्कृत भासं 'नेपाल' संबोधन जूगु खः । तर इतिहासया थथ्याः क्वथ्याः वा थीथी घःमाः चाःचाःतूबलय् सत्ताय् नं ह्यूपाः वल । अले आदिवासी आभीरतय्त चीकाः किरातीत वल । 'गोपालराज वंशावली' कथं थुमिसं ३२ गू पुस्तातक राज यात (वज्राचार्य, १९८५ : ७४) । लिच्छवीत ईसापूर्व ४८४ पाखे हे स्वनिगलय् दुहाँ वःसां किराततय्त चीकाः इस्वी ५६० निसें शासन थःगु ल्हाःतय् लाकल । थ्वहे भ्वलय् इस्वी ५९४-६२१ तक वर्मनतय्सं शासन न्ह्याकल, थकू जुजुपिसं इस्वी ८७९ निसें १२०० तक व थ्वयां लिपा मल्लतय्सं इस्वी १७६९ तक राज्य यात । थुकथं सत्ताय् जक छगूयां लिपा मेगु वंशया शासकतय् ह्यूपाः वःगु मखुसें इसापूर्व ४६२ स कपिलवस्तु राज्य नष्ट जुइधुंकाः शाक्यत नं दक्षिणं स्वनिगः दुहांवल । इस्वी ५३० पाखे कोलियत नं स्वनिगः थ्यन । मल्लकालय् मल्ल जुजुपिनि कर्णाटक वंशयापिंलिसे इहिपाः जुसेंलि मैथिलीत नं थन थ्यन । मैथिली ब्रम्हुतय् स्वनिगलय् विशेष वनेच्वनेगु जुल । १५०१ इस्वीपाखे जुजु रत्न मल्लया पालय् स्वनिगलय् मुस्मांतय्‌गु नं प्रवेश जुल । अथेहे इस्वी १६३९ स जुजु प्रताप मल्लया राज्यकालय् इसाईत नं नेपालय् दुहाँवय् धुंकूगु इतिहासय् खनेदु (मल्ल, ११२० : ८) । फलत सु सु नेपाःगालय् च्वंवल अपिं फुकं नेवाः जुयावनी कथं थुपिं नं फुकं नेवाः जुयावन ।

थथे स्वदेशी व विदेशी विद्वानपिनि अध्ययन व विश्लेषणया पाखें अन्ततः स्पष्ट जूगु खँ खः, *नेपाल* जातिया नां खः, अले नेपालया हे आधुनिक रूप *नेवार* वा *नेवाः* खः । थ्व हे *नेपाल* जातिया नामं लिपा भ्गीगु देशया नां *नेपाल* च्वंगु खः ।

१.३ नेवाः जातिया संस्कृति व संस्कार

नेपाःयागु सांस्कृतिक इतिहासय् स्वनिगःया आदिवासी नेवाःतयुगु प्रमुख भूमिका दु । तर थौंकन्हय् वयाः बच्छिं मयाक धयाथें नेवाःत स्वनिगलं पिने च्वंवने धंकल । नेपाल अधिराज्य छगुलिं सक्रिय व्यापारी धकाः नां जाःपिं थुपिं नेवाःत मध्येय् आपाःसिनं हे स्वनिगलं पिने विभिन्न जिल्लाया बजारय् बनय् ज्याय्‌गु लजगाः यानाच्वन । गुलिंगुलिं नेवाःतसें बुँज्या हे सनाच्वन । भारतयागु ततःधंगु शहरय् नं नेवाः ब्यापारीत च्वनाच्वंगु दु । स्वनिगःप्रति इमिगु ममता तच्वःगुलिं इपिं ततःधंगु नखःचखः व रीतिथितियागु समारोह जुइबलय् स्वनिगलय् च्वंपिं थःथितिपिंथाय् वः ।

शहर शहरय् दयाच्वंगु लजगाः नापं दुथ्याकाः फुक्कं खँ बिचाः यायबलय् स्वनिगलय् च्वंपिं नेवाः जनतायागु जीवन व संस्कृतियात न्ह्याकाच्वंगु निचाः घःचाः बुँज्या व बनय्ज्या खः । इमिगु संस्कृतिया नापं मेमेगु विकासया निंतिं आर्थिक आधार थ्व निता हे जुयाच्वन ।

नेवाःत धार्मिक वास्तुकला, कलात्मक कृति, भव्यगु नखःचखः, जात्रा इत्यादिं भय्‌बिनाः न्ह्यइपुसे च्वंगु सभ्यताया स्रष्टाया रूपय् नां दंपिं खः । थुपिं च्वनाच्वंगु शहर व गां निथासं असंख्य हिन्दू वा बौद्ध

देगः व धार्मिक स्मारक दु। थुपिं च्वनीथाय् आपाः यानाः परिष्कृत मूर्तिकलां, पृष्ठभूमिं थकयाः कियातःगु मूर्तिकलां व चित्रकलां छाय्पिया तइ। सूक्ष्म काष्ठकलां भः भः धायाच्वंगु भ्याः दुगु साधारण छैं ध्वदुइगु नं सामान्य घटना हे जुयाच्वन। थ्व फुक्कं नेवाः संस्कृतिया समुन्नतिया ज्वलन्त उदाहरण खःसां तबि थुपिं मध्येय् आपालं ला थौंकन्हय् सृजनात्मकताया दसु जुइगु पलेसा गौरवमय अतीतया चिं जक जुयाः धस्वानाच्वन। नेवाः संस्कृतिया उत्थान व पतन थुइकेत भीसं इमिगु इतिहासपाखे भचा मिखा ब्वय्माली। (इशिई, ११०८ : ३)

नेवाःतय्गु संस्कार संस्कृतिया प्राचीनताया इतिवृतान्त भीसं ध्वदुइके फुगु मखुनि। अथे नं भीगु संस्कार संस्कृति व भीगु सभ्यताया प्राचीनता यक्व यक्व हे पुलां धकाः मधाय्गु गथे! नेपाः गालय् किरातीकाल तक ब्राम्हण, क्षेत्री, वैश्य, शुद्रया भेद खने मदुनि धाय्माः। अनं लिपा वयाः किरात शासकतय्त अन्त यानाः लिच्छवि वंशया उदयजुल। गोपाल वंशावलीकथं लिच्छवि जुजु सुपुष्पदेवं हे नेपाल वर्णव्यवस्था कायम यात। लिच्छविकालया शासकतय्गु नीति थन वर्ण व्यवस्था कायम याय्गु पाखे धेचूगु जुयाच्वन। तर थन किरातकालंनिसें हे वर्ण व्यवस्थासिकं भिन्न व्यवस्थाय् ब्वलनाच्वंपिं जातितय्गु नं बसोबास दु। थुगु हुनिं प्यंगू वर्णया दुने फुक्क जातियात दुत छ्वय्यंकूगु जुल।

किरात जाति, आर्य जातीथें वर्णभेद मदुगुलिं ब्याक्क नेपारत समान हे जुल। लिपा लिच्छवितसें व लिच्छविं लिपा वैश्य, मल्ल आदिं नं विधवा विवाह याय्गु व विवाह सम्बन्ध बिच्छेद याय्गु गुगु अनार्य प्रथा चले यानातल व थौंतक नं चले जुयाच्वन, व नं थुपिं नेपारतय्गु परम्परांनिसें चले जुया वयाच्वंगु प्रथा खनेदु गुगु नेवाः जातिइ थौंतक नं चले जुयाच्वन।

नेवाःतय्सं परम्परानिसें हनावयाच्वंगु छता छता रीतिथिति, संस्कार, परम्परा अले जीवनशैलीयात समग्र रूपय् दुवालेबलय् सांस्कृतिक ल्याखं थुगु पक्षया मौलिक म्हसीका यच्चुक खनेदयाच्वनी। नेवाःत विशेष यानाः चित्रकला, मूर्तिकला, धातुकला, काष्ठकला, वास्तुकला, व कापः थाय्गु ज्याय् नांजाः। थुकिया हे लिच्वः लाय्कू, देगः व ततःखागु छैं खः धाय्फु। देगः दनेगुली सीदय्क खनेदुगु नेवाः शैलीया अध्ययन थ्व लिसे ज्वःलाःगु थीथी निर्माण – तःतँदुगु चिनिया चैत्य (पगोडा) व ट्राभान्कोर व कोचिनया सिँ व ल्वहंया देगःलिसे ऐतिहासिक रूपं जुइमाः।

ह्यार्गं गुलाबी रंगया अप्पां दय्कातःगु थ्व संरचना, अले उकी कियातःगु अजूचायापुक्क बांलाःगु काष्ठकला (अप्वःथें पुलां जुयाः जिना वंगुलिं व रंग पानातःगुलिं हाकुगु रंगया जुयाच्वंगु दु।) व पालापालाथीगु कँय् वा सिजः वा लीया पाताय् कियातःगु बुट्टा व छाय्पा धात्थें हे वास्तुकलाया रत्न थें जुयाच्वंगु दु। यल, यें व ख्वपया लाय्कू नेवाः वास्तुकलाया ज्वःमदुगु संग्रहालय खः, अले उकिया सौन्दर्यया कारणं थ्व वास्तुकलां जाःगु थाय्यात पश्चिमया *ब्रसेल्सया ग्रायण्ड-प्लेस स्क्वायर* थें जाःगु

मध्यकालीन वास्तुकला समूह मध्ये दकलय् नांजा:गु छुं समुहलिसे ज्व:लाका: न्ह्यथने फु । थ्व थाय् स्व:वनीपिं सुयातं नं थुपिं प्रतिभाशाली आर्य-मंगोल परिवारयापिं नेवा:तय् कलात्मक प्रतिभा गुलि च्वन्ह्या: धइगु खँय् मेगु स्वया: अप्व: पत्या: याकावी (चटर्जी, १९७४ : ७९-८३) ।

नेवा: संस्कृतिया स्वरूप तसकं हे धार्मिक व रीतिथिति-मूलक जुयाच्वंगु दु । थुगु विशिष्टता देग:, स्तूप, सत: आदि आपालं वास्तु-कलाय् अले मूर्तिकला, चित्रकला आदी खनेदु । वास्तुकलाया हकय् धा:सा गुलिंगुलिं च्वनेगु छेँय् नं धार्मिक लक्षण दु । वास्तवय् छम्ह गैरनेवा: व नेवा:यात मौलिक कथं हे भिन्न ख: धका: ब्वयगु गुगु सांस्कृतिक लिधंसा मध्ये अमिसं प्रयोग याइगु वास्तु कला नं ख: । थ्व छम्ह नेवा:या सांस्कृतिक म्हसीका *Cultural Identity* ख: । अले थुकथं नेवा:तय्गु बिस्कंगु सांस्कृतिक म्हसीकाया हे लिधंसाय् भ्री नेवा:या *Cultural Nationalism* ब्वलनाच्वंगु ख:, न्ह्यानाच्वंगु ख: । थौं वया: नेवा:यात म्हसीकेगु भ्वलय् वा नेवा:या म्हसीका मालेगु कुतलय् भाषागत लिधंसाया लिपा मेगु क्वातुगु लिधंसा भ्रीगु सांस्कृतिक म्हसीका ख: धका: त्याजिक धाय्फु । उकिं सुं छम्ह मनू नेवा: ख: वा मखु धका: उम्ह मनुखं जीवनय् नालावयाच्वंगु संस्कार व संस्कृतिया पाखें यच्चुक लिस: वियाच्वनी ।

भ्रीसं नेवा:तय्गु सांस्कृतिक म्हसीकाया खँल्हाय्, उमिसं हनावयाच्वंगु नख:चख:, रीतिथिति वा विधि व्यवहार व संस्कारया जक मखु उमिगु जीवन शैली नं उकिया किच: ध्वदुया च्वनी । सामुदायिकता हे सामाजिक मूल्य व मान्यता जुयाच्वंगु ल्याखं नेवा:तय् जीवनया हरेक पक्षय् थुकिया लिच्व: छगू संस्कृति व संस्कार कथं ब्वलनाच्वंगु भ्रीसं खंकेफु । गुकिया दसु धइगु छम्ह मनू म्वानाज:छि नाला वयाच्वंगु संस्कार नं ख: । *मचाजंकु* निसें *बुराजंकु* तकया याइगु संस्कारत नेवा: संस्कृति व संस्कारया परिचायक ख: । गुके *इहि, बान्हा, बुसँखा, कयतापुजा, बरे छुइगु* ज्या थें जा:गु संस्कार क्वमचा:तले कर्म खनीमखु धाय्गु, *न्ह्यन्हुमावा न्यान्हुमाजा* तया:, *पाखाजा खाना:,* नौनीनं लुसि मथीकं शुद्ध जुइमखु धइगु संस्कार हनाच्वंपिं नेवा:त ख: । गुगु संस्कार मेमेगु जातिया मदु । सामान्यतया छम्ह नेवा: मचा जन्म जुइन्ह्यव हे थीथी संस्कारं कयच्याय् वय्धुंकी । जन्म जुइ धुनेवं ला *सिचुपालु क्यनेगु, घ्या:बजि नक: वने, मचाबू ब्यंके, मचाबू स्व:वय्, प्यूचां न्ह्याक: वने, बान्हा पिकाय्, इहिपा: याय्गु, ग्वयबीगु, लखाबीगु, कल्यां न्ह्याक: वनेगु, भौमचा का:वने, भौमचा दुतकाय्, छेँय् ह्वंके, सँ प्याके, वंजला वने, ख्वा: स्वय्गु, दुचाय्के, वुराबुरि जंकु* आदि म्वाना च्वँतले याय्मा:गु संस्कार ख:सा मनू सीधुंका: नं संस्कारं त्वती मखुनि । सिथं यंका:, सी उइधुंका: *चिपं थीक: वय्गु, मन्द: च्वय्, लोचा: वय्, ब्या:वय्, न्हय्न्हुमातय्, पाखाजा खाय्, दूब्यंक: वने, घ:सू याय्, लत्या, खुला, दकिला, पाहाँब्वने व निदँया तिथि* सुधां याय्मा:गु नेवा:तय् संस्कार ख: । (बज्राचार्य, ११०९ : ९)

थःगु संस्कारय् छ्यलीगु नसात्वंसायात तकं पञ्चमकार वा तान्त्रिकता बियाः जीवनयात अर्थपूर्णढंगं छाय्‌पीगु याइ। ई ब्यः वा शरीर विज्ञानयात माःगु नसाज्वलंयात नं तःखाः, न्याखुना, दाय्‌काला, छ्वय्‌ला, छ्याल्ला, पाउँक्वाः, वाउँचा, फसिक्वाः, चय्‌प्यता घासा दय्‌काः नय्‌गुजक मखसें सीकाःभू यानाः संस्कृतियात तन्त्रोक्त ढंगं क्वचाय्‌केगु यानाच्वंगु दु। अथेहे गणेद्यः, भिंद्यः, आजुद्यः, अजिमाद्यः,लुकुमाःद्यः, आगंद्यः, दिगुद्यः पुजा यानावयाच्वंपिं नेवाःतय्‌सं थःगु स्वत्वकथं पुजाय् मोहनि फय्‌गु , थी थीकथंया सिन्ह तीगु व ह्याउँबाला आदि क्वखाय्‌गु यानावयाच्वंगु दु। अथेहे जात्रापर्वय् जुइब्यु वा विशेष ज्याय् धाः, धिमे, बय्, क्वँचाखिं, नाय्‌खिं, दमोखिं, क्वताः, म्वाय्‌लि, प्वंगा आदि बाजंया तालय् संगीतबद्ध जुयाः चचा हालेमाःपिं, दाफा हालेमाःपिं, भजन हालेमाःपिं मनूत नेवाः जूगुया चिं खः।

नेवाः दुनेया जातिगत व स्थानगत सांस्कृतिक विभेदत आपालं दुसां दँय्‌दसं कछलाथ्व पारु कुन्हु न्हूदँ नेपाल संवतयात थःगु नखः कथं हनाः अले म्हपुजाया मन्दलय् च्वनाः थःम्हं थःत पुजा यानाः 'जि नेवाः' धइगु मंकाः भावना कःघाना वयाच्वंपिं सकलया म्हसीका नेवाः खः। अथे हे नेवाःतय् सांस्कृतिक दर्शन कथं थःपिं नं द्यः जुयावने फुगु दर्शनया आधारय् याइगु बुराबुढी जंकु नं नेवाःतय्‌गु छगू विस्कंगु मौलिक संस्कृति खः।

नेवाःया बिस्कंगु म्हसीकायात ल्यंकातय्‌गु लँपु लीगु थौंया आवश्यकता खः। उकिं भ्रीगु मांभाय् नेपालभाषा नेवाः समुदायया आत्मा खःसा भ्रीसं नालावयाच्वनागु संस्कृति व संस्कार थ्वयात तःजिक म्हसीकेबीगु तिसा खः। (मल्ल, ११२० : १७)

लिधँसा

आचार्य, बाबुराम, १११५, *नेवाः, नेवाः भाय् व संस्कृति*। अनु. स्वयम्भूलाल श्रेष्ठ। यल : साहित्य मूलुखा

इशिई, हिरोशि, ११०८, *नेपाली संस्कृति : छपुलु*। यें : च्वसापासा।

प्रधान, मुक्ति, १११८ *'नेवाः जाति सु खः ? नेवाः जाति छु खः ?' सन्ध्याटाइम्स*, ३ : २।

मल्ल, कमलप्रकाश, १११८, नेवारहरुको सामाजिक इतिहास', *पासुका*, २ : ७।

मल्ल, के. सुन्दर, ११२०, *नेवाः म्हसीका*। यें : ....

मल्ल, शिवराज श्रेष्ठ, ११२५, *मिथिलाका कर्नाटवंशीहरु र नेपालमण्डलमा उनीहरुको प्रभाव*। ललितपुर : शैलेशराज श्रेष्ठ।

वज्राचार्य, रत्नकाजी, ११०९, *नेवाः संस्कार संस्कृतिया ताःचा*। यें : बज्राचार्य प्रकाशन।

वज्राचार्य, वज्रमुनि, ११२०, *नेवाः संस्कार परिचय*। यल : नेपालमण्डल घःचाः धुकू ।
श्रेष्ठ, माणिकलाल, ई. २००२, नेवार जातिको स्वरूप बारे केही', *चाँप गुँरास,* वर्ष, अंक पृ१९-२४ ।
श्रेष्ठ, स्वयम्भूलाल, १०८८, *भीजि*। यें : च्वसापासा ।
Chatterji, Suniti K., 1974, 'Kirata - Janakrit : The Indo -Mongoloids, Their Contribution to the History & Culture of India,' *The AsiaticSociety*.
Levi, Sylvain, 1905, *Le Nepal*. Paris : Ernest Leronx : 1 : 2
Vajracarya, Dhanavajra and Kamal P. Malla (Eds.), 1985, *The Gopalrajavamsavali*. Wiesbaden : Franz Steiner Verlag.

ज्याःजंकु

प्रा.डा. सुन्दरकृष्ण जोशी

१. जंकु शव्दया व्युत्पत्ति

नेवाः संस्कारय् निकः जंकु याइ। मचाबलय् जंकुयात मचाजंकु व बुरा जुइकाः याइगुयात ज्याःजंकु धाइ। थुपिं निथी जंकु जीवनय् सुथ व सन्ध्याया उत्सव थें खः। संस्कृतया *जन्म* व नेपालभाषाया *कु*या सन्धि जुयाः जंकु जूगु खनेदु। नेपालभाषाया नासिक्य न म खँग्वः दथुइ लाइबलय् शीरविन्दुइ हिलाः न्ह्योनेया माग्वः गःवनी, गथे कि - तुताम या तुतां, लाकाम या लाकां, सलाम या सलां, भुजिन या भुजिं इ.। *जन्म* खँग्वलय् *न म* निगलं नासिक्य जूगुलिं *कु* लिसे सन्धि जुइ न्ह्यः शीरविन्दुइ हिलाः न्ह्यःनेया माग्वलय् गयाः *जन्म+कु* या *जंकु* जूवंगु बांलाक हे सीदु।

अथे नं *जंकु*यात *जंक्व* नं विकल्पं धायगु बा च्वयगु याः। '-कु'या अन्तिम माग्वः 'गु' या 'उ' व '-क्व' या अन्तिम बाग्वः 'व' निगुलिं म्हुतुसिं उच्चारण जुइगुलि) थुमित संस्कृतं ओष्ठय धाइ। 'उ' शुद्ध माग्व (vowel) खःसा 'व' अर्ध माग्वः (semi vowel) खः। नेपालभाषाय् सः हिलीगु भाषावैज्ञानिक नियमकथं सन्धि जुइबलय् *व उ* जुइगुया दसु मेमेगु नं दु, गथे कि -

नेपालभाषा	व	+	गु	= उगु
नेपाली	त्यो		चाहिं	त्यो चाहिं (निश्चितता सी दय्कीगु निपात)
नेपालभाषा	थ्व	+	गु	= थुगु
नेपाली	यो		चाहिं	यो चाहिं
नेपालभाषा	ग्व	+	गु	= गुगु
नेपाली	कुन		चाहिं	कुन चाहिं

जन्म लिसे *कु*या सन्धि जुइबलय् नं 'जंकु' जुइगुयात जंक्व धायगु समाजय् गुगु चलन दु व समाजकथं पाइ। स्यस्यः समाजं जंकु धाइसा ज्यापु समाजं उकीत विकल्पं 'जंक्व' नं धायफु। छगू हे थासय् नापं च्वनाच्वंपिं निगू समाजय् छगुलिं छु धाःगु खः उकिया अनुकरण यानाः मेम्हसें नं धाय् फुगुलिं थौं स्यस्यतसें नं 'जंक्व' धाःगु जुइ। ध्यान बियाः न्यन धाःसा ज्यापु समाजं जंक्व धाइगुयात हे स्यस्यः समाजं जंकु धायगु याः।

१.१ मचाजंकु

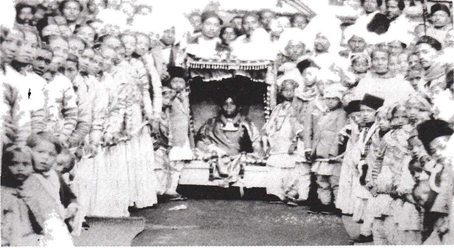
मचाबलय् मिजंम्ह जूसा मचा बुइकाः खुला वा च्यालाय् व मिसाम्ह जूसा न्याला वा न्हय्लाय् मचाजंकु याइ। नामंनिसें व व्यवहारकथं नं सीदु, जंकुया जीवनलिसे सत्तीगु स्वापू दु। मनू जुयाः जन्म कासेलि वं कर्तव्य पालनाया दृष्टिं थी थी *कु* कुबीमाः। मचाजंकु हे कर्तव्य पालनया पृष्ठभूमिक संस्कार खः। थुथाय् कर्तव्यया कु कुबी फयूकेत माःगु पूजाविधि यानाः अन्न नकेगु ज्या शुरु याइ, अलय् जीवनय् वं छु गज्यागु कु कुबी धयागु खँ लाक्षणिक अर्थ सीकेत मचा जंकुबलय् भु छपातय् छचाखेलं च्वसा, सफू, चा, अन्न, तिसा, ल्वाभः(हतियार) आदि तयाः मचायात ल्ययूके बी। च्वसा काःसा च्वमि (कवि, लेखक), सफू काःसा अध्ययनशील विद्वान, अन्वेषक, चा काःसा यक्व बुँ दइ, अन्न काःसा नयूत्वनेत धन्दा म्वायूक तःमिम्ह, ल्वाभः काःसा सैनिक वा विद्रोही, तिसा काःसा तस्सकं तःमिम्ह जुइ धकाः फलित ज्योतिष शास्त्रकथं पूर्वानुमान याइ।

१.२ ज्याःजंकु

नेपालभाषा *बुरायात ज्याथ* धाइ। *ज्याथ* खँग्वःया जंकु खँग्वःलिसे सन्धि जुइन्ह्यः लिपाया आखः -*थ* त्वःफिना न्ह्यःने ज्या खँगवलय् शोधभर्ना विसर्ग च्वनाः उकिया उच्चारण ताहा जूवन। बुराजंकुयात सामान्यकथं धाइगु ज्याःजंकु नेवाः संयुक्त खँग्वः खः। थी थी नां संस्कृतं दुगुलिं ध्व नेवाःतय् जक मखु भारतय् मेमेपिनि नं दयूमा धयागु मती तयाः जिमि गुरु पुरोहित त्रिविक्रम राजोपाध्याययाके न्यनाबलय् वसपोलं धयादीकथं *बृहत गर्गसंहिताय्* न्ह्यथनातःकथं न्याकःतक जुइगु ज्याःजंकुया नां दु। गर्ग ॠषिं वसुदेवयात दक्कलय् न्हापां ज्याःजंकु याःगु खँ न व हे सफुती च्वयातःगु दु। न्याकः तक याइगु थी थी ज्याःजंकुया थी थी नां संस्कृतं थुकथं दु -

नां	दँ	ला	न्हु	पलाः	बाहाँ	सम्वन्धित द्यो
भीमरथारोहण	७७	७	७	७	सल	सुर्दः
चन्द्ररथारोहण	८२	४			हँय्	ब्रम्हा
देवरथारोहण	८८	८	८	८	गरुड	विष्णु
दिव्यरथारोहण	९९	९	९	९	द्वहं	महाद्यः
महादिव्यरथारोहण	१०८	१०				

मिजं च्वयूलाःगु (पुरुष सत्तात्मक) समाज जूगुलिं उमेर ल्याः खाइबलय् मिजंया उमेर जक ल्याः खानाः कलाःम्ह न्ह्यागु उमेरयाम्ह जूसां भाःतलिसे नापं जंकु याइ। भाःत सीधुंकूगु जूसाजक मिसाया उमेर ल्याः खानाः वया जंकु याइ।

१.३ पूजाविधि

मचाजंकुइ नं ज्याः जंकुइ नं पूजाविधि छता छुं खँय् ज्वःला धाःसा भ्री जन्मन्हि यायबलय् छैंया नकिं नं थें जंकु यायबलय् थकालि नकिंनं सिँफय् कय्‌गुफ्वया, कुचाकुचा जुइक तानातःगु खाइसि, तु, लँइ, अम्बः, वय्‌लि आदि सिसाबुसा, ध्यबा, तौलिचाकु, ताय्, अविर, स्वां आदि तयाः मचाजंकुइ जूसा मचायात, ज्याःजंकुइ जूसा जंकु याइम्हेसित खतय् तयाः खःया गजूलिनिसें स्वकःतक लुइ । थथे लुइगुलिं जंकु याइम्हेसिया दीनदसा फालावनी धयागु विश्वास दु ।

१.४ पूजाया कारण

नेपाःया नेवाःतसें च्या (८) यात तस्सकं मभिंगु ल्याःकथं नालातःगु दु । अकें थुगु अंक न्ह्यःने लुल कि च्याहाःगु धाय्‌गु चलन दु । थुकथं थ्व च्याहाःगु धयागु छगू दीन-दसा मभिंगु अर्थया वाक्यांशकथं व्वलंगु दु । न्हापांगु ज्याःजंकु ७७ दँ, ७ ला, ७ न्हु व ७ पला धाय्‌बलय् चय्‌दँ क्यनेत तस्सकं सत्तीगु ईकथं नालातःगु दु । थुगु जंकुनिसें शुरु जुयाः थ्वयां लिपाया प्रत्येक ज्याःजंकुया न्ह्यः खुन्हुया चायात कालरात्री धकाः तस्सकं तःधंगु पकाःकथं नालाः मृत्युयोगया व पंग्लः चीकावःम्ह कालजयी (मृत्युयात नं त्याकावःम्ह) द्यःकथं नालाः देगः वांलूगु खतय् तयाः सालाः वा कुविया नगर चाःहीका पूजा याइ । छैंय् खतय् तुं तयाः थःथितिपिन्सं तुति चाय्‌का दक्षिणा छायाः भागी यानाः वया ल्हातिं सिन्हः तिनाः सुवाः फइ । न्हापांया जंकुइ खः सालेगु वा कुबीगु धयागु जात वा थाय्‌कथं पाःगु जुइफु ।

१.५ खः

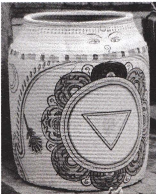
मनू च्वनीगु छें धायथें द्यः च्वनीगु छें हे देगः खः । कालरात्री सकुशल पुलावःम्ह कालजयी ज्याथयात द्यःभाःपा देगः बांलूगु खतय् तयाः विधिपूवर्क पूजा याइगु खँ न्ह्यथने धुन । आः थन छु गुगु जंकुइ गुजाःगु खः दय्की धयागु खँय् चर्चा जुइ ।

१.५.१ भीमरथारोहण – भीमरथारोहण खः न्हापांगु जंकुया खः खः । थुकी ज्याःजंकु याइम्हेसित सुर्द्यो भाःपा खतय् न्ह्योने सलचा दय्काः छाय्पी । सल दुगु खः गुलिसियां कुबिया गुलिसियां सालाः नगर चाःहीकी ।

१.५.२ चन्द्ररथारोहण- द्वःछि पुन्हिया तिमिला (८३×१२+४=१०००) खनेधुंकूगु लसताय् हनीगु निकःगु थुगु जंकुया नां खः चन्द्ररथारोहण । थुगु जंकुइ जंकुयाइम्हेसिया खः सालाः वा कुबियाः पित यंकेम्वाः, ८२ दँ ४ ला लिपाया पुन्हीखुन्हु तिमिला त्वय्वं चन्द्रमायात सवालाख इताः च्याकाः मत वियाः विधिपूर्वक पूजा यानाः सिधय्की । जंकु याइम्हेसित ब्रम्हा भाःपाः खतय् तयाः ब्रम्हाया बाहाँ हँय् च्वयाः वा दय्काः खः छाय्पी ।

१.५.३ देवरथारोहण –८८ दँ, ८ ला, ८ घडि ८ पला क्यनीगु लसताय् हनीगु थुगु दक्कलय् अप्वः च्याहाःगु जंकु खः । थुगु जंकु याइम्ह ज्याथयात विष्णु भाःपा नारांद्यःया बाहाँ गरुडं छाय्प्यूगु खतय् तयाः गुलिसियां छय्छुइपिन्सं सालाः, गुलिसियां गरुडं ब्वय्काःहःगु भाःपाः कुबिया त्वाःबाः वा नगर चाःहीका छेँय् थ्यनेवं लुखां दुमकासें, कुताः स्वांने दय्काः उकी वसा लायाः खः सालाः भ्यालं दुकाय्गु याइ ।

१.५.४ दिव्यरथारोहण – ९९ दँ, ९ ला, ९ घडि ९ पला क्यंगु लसताय् हनीगु थुगु जंकु अति दुर्लभ खनेदु । थुथाय् तक म्वाइपिं, थुलि आयु ताःहाःपिं मनूत तस्सकं म्हो जक दइ । प्यकःगु थुगु जंकुइ पुर्नजन्मया ल्याखय् जंकु याइम्हेसिनं क्वनय् स्वथनाः कों तछ्यानाः पिकाय्गु चलन दु । प्यकःगु जंकु याय्खंम्हेसित महाद्यः भाःपा महाद्यःया बाहां द्वहंचा दय्काः वा च्वयाः खः छाय्पीगु चलन दु । यलय् थथे जंकु याःपिं सःक्वय् च्वंम्ह धंलानि महर्जन व सिबहालय् मयजु चन्द्रलक्ष्मी श्रेष्ठ खः । गुलिसियां जंकु याय्गु चलन मदु धकाः मयाः । मास्सायव नामं नांदंम्ह नेपालभाषाय् रोमानीवाद दुतिउँम्ह, नांदंम्ह कवि एवं लेखक, नेपालभाषा केन्दीय विभागया लागि चैन लाकौल स्मृति भवन दय्काः त्रि.वि.यात लःल्हानादीम्ह दाता स्व. वैकुण्ठप्रसाद लाकौल १०१ दँ १० ला व १४ न्हु तक म्वानाः नेपाल संवत ११२७ / विसं २०६३ या सिपुन्हीखुन्हु मन्त । उमेरया ल्याखं वय्कः नं प्यकः जंकु याय्खंक

यानादीम्ह खः । आःतकया दुने नेपालय् साहित्यकारपिं मध्ये अप्वः म्वाःम्ह सम्भवतः वय्कः वैकुण्ठप्रसाद लाकौल हे छम्ह जक खः ।

१.५.५ **महादिव्यारथारोहण** -१०८ दँ १० ला वैंशय् याइगु जंकुयात वलदेव जुजुं महादिव्यरथारोहण धयाविज्याःगु दु (स्वयादिसँ ज्याःजंकु (लुँहिति २०५७:९४-९७) । थुलिमछि म्वानाः थुगु जंकु यायखंपिं व थुकिया बारे गनं न्यने वा ब्वने नं मदुनिगुलिं थुकिया बारे विशेष सी मदुनि । बलदेव जुजुया उगु च्वसुइ नं थुकिया नां जक दु, विशेष विवरण मदु । तःताजी छता (अनेकताय् एकता) भीमरथारोहणया नायोयात *सुर्योकथं*, चन्द्ररथारोहणया नायोयात *ब्रम्हाकथं*, देवरथारोहणया नायोयात *विष्णुकथं* व महारथारोहणया नायोयात *शिवकथं* हनेभनं इमि खतय् छसीकथं सुर्यो, ब्रम्हा, विष्णु, महेश्वरया बाहां सल, हँय्, गरुड व द्वहं तया छाय्पिउसां इमि नां जक तःता ईश्वरला छम्ह हे जक खः धयागु खँ ज्याःजंकुया तःताजि खतं क्यनाच्वंगु दु । यलया नांदंम्ह पुरातत्ववीद विद्वान स्व. मंगलानन्द राजोपाध्यां कनादी कथं यलया बुंगद्यःया रथजात्रा याइगु खःजलाय् पूर्वय् ७ म्ह सल, दक्षिणय् ७म्ह हँय्, पश्चिमय् ७ म्ह गरुड व उत्तरय् ७ म्ह द्वहं कियातःगु दु । थ्व विषयस संस्कृतय् छगू सिलः थथे दु -

उदय ब्रम्हणी रुपं मध्यान्हे तु महेश्वरः

अस्तमाने स्वयं विष्णु त्रिमूर्तिश्च दिवाकर - भविष्यपुराण

(उदयकाल धाय्बलय् सुथय् ब्रम्हा, न्हिनय् महेश्वर, द्यः लुकुंबीगु इलय् विष्णु अलय् ब्रम्हा, विष्णु व महेश्वरया स्वंगुलिं रुप सूर्य खः।) ज्याःजंकुया खँय् नं न्हापां जंकु याइम्ह सूर्द्यः, अनं निक्वःगु जंकु याइम्ह ब्रम्हा, स्वक्वःगु विष्णु व प्यक्वःगु शिव धाःसां नं द्यःला छम्ह हे धयागु खँ सीदु ।

१.६ जंकुया तिसा पुनाय्चा

ज्याःजंकुया तिसा धयागु हे न्हाय्पनय् सुइगु लुँयागु तिसा *पुनाय्चा* खः । थुकी चन्द्रमाया प्रतीककथं मोति व मंगलया प्रतीककथं भिम्पू दइ । *मोतिं* मन ची सा *भिम्पुलिं* ल्वय्यात ची धयागु फलित ज्योतिषया खँय् विश्वास यानाः जंकु याइपिन्त पुनाय्चा सुइका तइ । मचाजंकुबलय् जंकु याइम्ह मचायात *चाःचा* सुइकी । ज्याःजंकुबलय् हानं मेगु चाःचा गुगु सुइकी वया नां पुनाय्चा । संस्कृतया 'हानं' धयागु अर्थय् *पुनः* व नेपालभाषाया थःगु हे खँग्वः *चाःचा* संज्ञाया रुपसन्धि जुयाः पुनःचाःचाया पुनाय्चा जूगु खः ।

नेपालभाषाय् खँग्वःया दथुइ वा लिउने लाइबलय् *च य्* जुइगु दसु यक्व दु, गथे कि - ग्वच या ग्वय्, ल्वच या ल्वय्, खेँच या खेँय्, म्ह्याच या म्ह्याय् इ. । चाःचा खँग्वलय् नं चाःचा न्हापांगु *चा य्* जुयाः लिपाया *चा* यथावत च्वसेंलि *पुनाय्चा* जूवंगु प्रष्ट सीदु । सुनानं न्हाय्पनय् सुयातःगु पुनाय्चा ग्वःचाः दु व स्वयाः व ग्वःकः जंकु जुइधुंकूम्ह खः धयागु खँ सी दइ ।

ज्या:जंकु संस्कारया ऐतिहासिकता

राजितबहादुर श्रेष्ठ*

१ म्हसीका

संस्कार संस्कृति हे छुं नं जातिया म्हसीका खः । संस्कारं हे जीवनयात दिशाबोध यानाच्वनी । उकिं सभ्य जीवन हनीपिं सकल प्राणीया थःथःपिनिगु जीवन पर्यन्त भिंगु संस्कार संस्कृति दयाच्वनी । विश्वय् सभ्यपिं धकाः नां जाःपिं नेवाःतय् नं थःगु हे कथं संस्कार दु । विशेषयानाः हिन्दू व बौद्ध धर्मालम्बीपिन्सं मंकाःथें च्वंक सोन्ह संस्कारयात नालावयाच्वंगु दु । सोन्ह संस्कार थुकथं दु - गर्भाधान, पुंसवन, सीमन्तोनयन, जातकर्म, नामाकरण, निष्क्रमण, अन्नप्राशन, चूडाकरण, कर्णवेध, विद्यारम्भ, उपनयन, वेदारम्भ, केशान्त, समावर्तन, विवाह, अन्त्येष्टि (प्रकाश, १९७५:१५-१६) ।

सोन्ह संस्कारमध्ये स्वनिगःया नेवाःतय्सं पुंसवन (धौबजि नकः वनेगु), जातकर्म

(मचाबू ब्यंकेगु), नामकरण (नां छुइगु), निष्क्रमण (मचाबू लहिकः वनेगु), कर्णवेध (न्हाय्पं प्वाः खनेगु), विद्यारम्भ (आखः स्यनेगु), चूडाकर्म (चूडाकरण, बुसँखा, इही), उपनयन(कय्तापुजा, बरे छुइगु, बान्हा), विवाह (इहिपा), अन्त्येष्टि (सीबलय् याइगु ज्या) जक यानावयाच्वंगु दु । थुकथं वैदिककालंनिसें न्ह्यानावयाच्वंगु प्रचलित संस्कारयात स्वनिगःया नेवाःतय्सं तप्यंक फुक्कं नालामकाः । थःपिन्त पाय्छि जूकथं जक हनाः वयाच्वनसा मेखे तँसाकथं ज्याथःया वैंशय् **ज्या:जंकु** संस्कार नं हनावयाच्वंगु दु ।

१.१ जंकु

स्वनिगःया नेवाःतय्सं जीवनया पूर्वार्द्धय् व उत्तरार्द्धय् यानाः निक्वः तक जंकु याइ । जीवनया पूर्वार्द्धय् अर्थात् मचाबलय् याइगु जंकुं मचायात भिंगु लँपुइ यंकेगु नितिं मांबौ नं याइगु खःसा उत्तरार्द्धय् अर्थात् ज्याथःजुइबलय् याइगु जंकुं काय्म्ह्याय्पिन्त थः मांअबुयात सुखशान्ति वा सुसाकुसा याय्माः धैगु कर्तव्यबोध याकीगु संस्कार हे जंकु खः । थः मांअबुप्रतिया कर्तव्य पालना याय्गु नितिं जीवनया उतरार्द्धय् तःक्वः हे जंकु यानाच्वनी । विशेषयानाः हिन्दू-नेवाःतय् न्याक्वः व बौद्ध-नेवाःतय्सं स्वक्वःतक जंकु याइ ।

* च्वमि नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, त्रिविया शिक्षण सहायक खः ।

हिन्दू-नेवाःतय्‌सं याइगु न्याक्वःतकया जंकुयात कथंहं भीमरथारोहण[१], चन्द्ररथारोहण, महारथारोहण, देवरथारोहण[२] महादेवरथारोहण[३] धाइ बौद्ध-नेवाःतय्‌सं याइगु जंकुयात कथंहं भीमरथारोहण, देवरथारोहण व महारथारोहण धाइ। पुलां पुलांगु थ्यासफुती हिन्दू-नेवाःतय् गनं प्यंक्वः जक जंकु याःसां गाःगु च्वयातःगु दुसा गनं खुक्वःतक याय्‌माःगु च्वयातःगु दु।

१.२ अभिलेखय् जंकु

जंकु सम्वन्धी इतिहास मालेगु भ्वलय् नेपाल रिसर्च सेन्टरं सूचीकरण याःगु सूचीकथं राष्ट्रिय अभिलेखालयया सफूकुथी १२८ गू थ्यासफूत लूगु दु। अथेहे आशा सफूकुथी ६ गू लूगु दु। लूगु थ्यासफूया आधारय् नेवाःतय् दथ्वी खुसःदँ न्ह्यो हे थ्व संस्कार खनेदय्‌धुंकल। भुजिंम्वः लिपिया माध्यमं नेपालभाषा व संस्कृतभाषां संवत ४९९ माघ शुक्ल चतुद्दशीखुन्हु च्वयातःगु थ्यासफुती दकले न्हापां जंकु शव्द लूगु खः। अथेहे संस्कृत इत्तर जंकु खँग्वःयात **जनको** धकाः छ्यलातःगु दकले न्हापांगु थ्यासफू आशा सफूकुथी सुरक्षित जुयाच्वंगु दु । भीमरथावरोहन यज्ञ विधिया नामं च्वयातःगु थुगु थ्यासफुती यात कायफु। थुगु सफूया अन्तय्

............'थ्वते जनकोया विधिः ॥

सम्वत् ८२४ चैत्रमास्य शुक्ल पक्षे एकादश्यायां तिथौ मंगलवाल थ्व कुन्हु संपूर्ण श्री तुंथि खाछेया श्रीदेवराजस्यात्मजं श्रीकृष्णराजनं भीमरथावरोहन रिषितं ॥ संपूर्ण ॥'

धकाः सफू च्वःगु साल नेसं ८२४ व सफूच्वमि खाछेया श्रीदेवराजया काय् श्रीकृष्णराजया नां उल्लेख यानातःगु दु।

१.३ जंकुया नां व ताजि

ज्याथःजिथि जंकु फुक्क हे नेवाःतय्‌सं हनावयाच्वंगु दु। नेवाःतय्‌सं थःपिनिगु संस्कारयात वाध्यात्मकता रुपय् गुबलें नं मकाः। नेवाःसमाजय् जंकु संस्कार विधि-विधानकथं हनेगु निसें कयाः तसकं

१ Bhimaratha – M.N. of a Rakshasa, Garuda p., of sev. men, MBh, Hariv, pur, F.N. of a river in the Himalaya mountains, MBh, Hariv, pur, Var, (i), f. (prob. for-ratri, or prakrit-ratri) the fearful night, N. of the 7th night in the 7th month of the 77th year of life (supposed to be the ordinary period of life after which a person is in his datage and exempt from religious duties, cf. kala-ratri). (Monier-Williams : 1974)

२ दिव्यरथारोहण नं धाय्‌गु याः।

३ महादिब्यरथारोहण नं धाय्‌गु याः।

सामान्यरुपं नं हनेगु या ।[1] दकलें न्हापांगु जंकु वौद्ध तथा हिन्दू धर्मालम्वी निखलःया नं छगू हे उमेरय् याइ, अथे धैगु जंकु यायत्यंम्ह मनूया जातः[2] (जन्मकुण्डली) कथं ७७ दँ, ७ ला, ७ न्हु, ७ घडी, ७ पलाः पुलीगु शुभ इलय् न्हापांगु जंकु (भीमरथारोहण) याइ । अथेहे हिन्दू-नेवाःतय्सं ८१ दँ १ लाया पुन्ही खुनु सहस्रचन्द्रदर्शन याय्‌गु धकाः निक्वःगु जंकु (चन्द्ररथारोहण) याइ । निक्वःगु जंकु निगूकथं हनी - छगू मनमास(अधिकमास) तनाः ८१ दँ १ लाया पुन्ही खुनु साः मेगु मनमास मतसें ८३ दँ ४ लाया पुन्ही खुनुयाइ । स्वक्वःगु जंकुकथं ८८ दँ, ८ ला, ८ न्हु, ८ घडी व ८ पलाः पुलीगु शुभ साइतय् याइ । बौद्ध-नेवाःतय्‌संधाःसा थुकियात हे निक्वःगु जंकु - देवरथारोहण (दिब्यरथारोहण) धकाः जंकु संस्कार याइ । अथेहे ९९ दँ, ९ ला, ९ न्हु, ९ घडी, ९ पलाःया साइतय् प्यक्वःगु जंकु (बौद्ध-नेवाःतय्सं थुकियात स्वक्वःगु जंकु धाइ) अनंलिपा गुलिं गुलिं सफुती न्याक्वःगु जंकु धकाः ११० दँ, १० ला, १० न्हि, १० घडी, १० पलाः साइतय् जंकु याइ धकाः उल्लेख यानातःगु दु ।

१.४ नेवाःतय्सं याइगु जंकुया ई

१.४.१ **बुद्ध धर्मावलम्वीपिन्सं याइगु जंकु** - नेवाः समाज दुने कसाः, ताम्राकार, तुलाधर, बनियाँ, शिलाकार, स्थापित, सिखाकार, सिन्दुराकार, सेलालिक समुदायया ७७ दँ, ७ ला, ७ न्हु, ७ घडी व ७ पलाया इलय् न्हापांगु जंकु याइसा ८२ दँय् निक्वःगु वयां लिपा ८८ दँ, ८ ला, ८ घडी व ८ पलाया इलय् स्वक्वःगु जंकु याइ । पुं, वज्राचार्य, शाक्य व कौ समुदायया निक्वःगु जंकु ८८ दँया इलय् याइ । सायमि व राजकर्णिकारतय् निक्वःगु जंकु ८३ दँया इलय् याइ ।

१.४.२ **हिन्दू धर्मावलम्वीपिन्सं याइगु जंकु** - नेवाः समाज दुने कपाली, कारंजित, नाय् समुदायया ७७ दँ, ७ ला, ७ न्हु, ७ घडी व ७ पलाया इलय् न्हापांगु जक्व याइसा ८४ दँ पुलकि निक्वःगु जंकु याइ अथेहे ८८ दँ ८ ला, ८ घडी व ८ पलाया इलय् स्वक्वःगु जंकु याइ । ज्यापु समुदायया निक्वःगु जंकु ८८ दँ ८ ला ८ घडी व ८ पलाया इलय् निक्वःगु व ९९ दँ, ९ ला, ९ घडी व ९ पलाया इलय् स्वक्वःगु

१. नेसं ८१२ श्रावण कृष्ण प्रतिपदा खुनु स्वनिगःया तत्कालिन जुजुपिं स्वम्हसितं निमन्त्रणा बियाः चोछेया अनिरुद्र धैम्हसिया तःजिक जंकु संस्कार याःगुया लिखत अभिलेख -

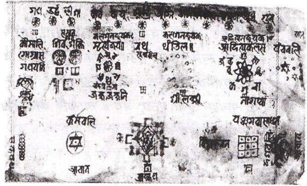
? सम्वत् ८१२ श्रावण कृष्ण प्रतिपद्या, पू, शु, वृ ॥

चोछेया अनिरुद्रजु, भीमरथ दिन जज्ञ याडाव याङा ॥ राजा स्वम्हं विज्या...

(रा.अ., माइक्रोफिल्म ल्याः वि ३७५/९, पौ ३४)

२. निम्हत्यपु दनिसा मिजं(भाःत)या जातः स्वयाः मिसा(कलाः)यात नं जंकुयाइ । छुं गथे जुयाः मिसा ७७ दँ व मिजं क्वकालि जूसा मिसाया जंकु याइमखु । जंकु क्वचाय् धुंम्ह मिसाया भाःत सितधाःसा उम्ह मिसा ७७ दँ थ्यनकि हाकनं न्हापांगु जंकुया ल्याः तया थुगु ज्याभ्वः न्ह्याकी ।

जंकु याइ। राजोपाध्याय्तय् निक्वःगु जंकु ८३ दँ, स्वक्वःगु जंकु ८८ दँ, ८ ला, ८ घडी ८ पलाया इलय्, प्यक्वःगु १०० दँया इलय् व न्याक्वःगु जंकु १०८ दँ दइ वलय् याइ। स्यस्यः समुदायया राजोपाध्यायतय् थें हे जंकु याःसां न्याक्वःगु जंकु याय्गु पद्धति खनेमदु।

१.५ अभिलेखय् जंकु विधि

बि ३७५/९

हिन्दूविधि कथं जंकु संस्कार च्वयातःगु आपालं पुलांगु अभिलेखत दु। उकिमध्ये राष्ट्रिय अभिलेखालयस सुरक्षित जुयाच्वंगु नेपालभाषा व संस्कृत भाषां च्वयातःगु नेपाल संवत ४९४या थ्यासफुती जंकु याय्गु विधि थुकथं न्ह्यथना तःगु दु।

प्रथमे स्नानादिकं कृत्वा ॥

गणपति मातृका, पीठि इष्टदेवता, आराधन कृत्वा ॥

नख छेदनं कृत्वा ॥ पश्चात्माचार्य आराधन कृत्वा यजमानेन ॥

यवोदक श्राद्धंक्रमेण ब्राम्हन भोजयत् ॥ पूर्व्वस्मिन् दिवसे स्नानापवासीत, निसिथे नित्यकर्म्मनिवृत्य ॥

परतः यज्ञे मण्डप गत्वा ॥ पुस्पभाजनं कृत्वा, यजमानेन ॥ वाक्य ॥ अद्यादि ॥

अस्मत् यजमानस्य भीमरथावरोहन निमित्यार्थन पुस्पभाजनं, समर्पयामि ॥

सूय्यार्घ, न्यासं कृत्वा ॥ आत्मपूजा, चन्दनादि प्वस्यञ्च ॥ ततो पञ्चबलि पुजा ॥

थना मन्दपया चा फेडाव, बलिस छास्यं छोय ॥ अत्र गन्धादि ॥

बलि बिसर्जन ॥ बलि छोय ॥

ततो पञ्चगब्य साधनं ॥ न्यासादिकारयृत द्विज ॥

प्रतिष्ठा, लाजान ॥ त्रिभाग कृत्वा ॥ मेकभाग शिव ॥ मेकभाग, अग्नि ॥ मेक भाग यजमानयातं ॥ गोमयलिंग स्नानं कृत्वा विधिथें ॥ तोत्र पठेत्

अत्र गन्धादि ॥ गोमयलिंगनो, यजमान भागनों, शिवसक्तिया ड्हवने ते ॥ ॥

पृथिवी स्थापनं ॥

ततो शिवसक्ति चलासन पूजा ॥
शिवकलस पूजनं ॥
ततो कलस भ्रमनं, यजमानेनं ॥ अछिन्नधारासक्ति कलसेन ॥
ब्राम्हणेन, स्वस्ति वाक्यं पठेत् ॥ मेक मंडलं कृत्वा ॥ ॥
पुन शिवसक्ति थिरासनं ॥ न्यासादि कारयेत् ॥
ततो पूर्व्वद्वार पूजा गत्वा, अग्रे ॥ न्यासादि कारयेत् ॥
पूर्व्वादिन चतुर्द्दिग पूजा ॥
ततो दक्षिणद्वार पूजा समिपं गत्वा ॥
ततो पश्छिमद्वार पूजा समिपं गत्वा ॥
उर्त्तरद्वार पूजा गत्वा अग्रे ॥
ततो जज्ञसिंहासने उपविस्य ॥ प्राथना पठेत्ष्वंस्याञ्जलिं ॥
ततो अग्निकार्य्य कृत्वा वेरानुक्रमेन ॥
ततो दक्षिणद्वारपूजा ॥ गायत्रि मन्त्रेन निरिक्षनं ॥
ततो पश्छिमद्वार पूजा ॥ गायत्री मन्त्रेण निरिक्षनं ॥
ततो उर्त्तरद्वार पूजा ॥ गायत्रीमन्त्रेण निरिक्षेणं ॥
ततो अग्निकोणें गत्वा ॥
नैऋत्यकोनं गत्वा ॥
नैऋत्यस्य पूर्व्वजोगिणिकलस पूजा ॥
आवाहनादि ॥ धूप, दीप, जाप ॥ स्तुति ॥
सर्व्वप्राणात्मकश्चैव सर्व्वज्ञ युगदेवतः ।
ध्वजहस्तो महाप्राणस्तस्मै प्राणात्मने नमः ॥ अत्र गन्धादि ॥ ॥
? वायुब्यस्ये पूर्व्वेगण करस पूजा ॥
? वायब्यस्य, दक्षिणे क्षेत्र पूजा ॥
? ईशानकलशार्च्चनं ॥
? ईशानस्य पश्छिमे गुरु कलस पूजा ॥
? अर्द्धाधिपति कलस पूजा ॥
? ऊर्द्धाधिपति कल(स) पूजा ॥
? ईशानस्य दक्षिणे विरुपाक्ष पूजा ॥

? ईशानस्य पश्छिमे गुरु कलसस्ये पूर्व्वे, शान्तिक, पौष्टिक कलस पूजनं ॥

? ततो क्षण्डस्य पूर्व्वे, दक्षिणदिसे, नवग्रहमण्डल पूजयत् ॥ नवग्रहकलस, व्रीहि, थव २ अग्रेस्ठित्वा ॥ ग्रहमण्डल पूजा कृत्वा ॥

? अंगाराय दक्षिन दले आसनं नम ॥ ध्यान ॥ रक्तमाल्यावरधरोत्यादि ॥

अंगाराय ध्यानष्वंस्यं नम ॥ त्रयञ्जलि ३ ॥

? बुधाय ईशान दले आसनं नम ॥ ध्यान ॥ पीतमाल्यांवरधरःत्यादि ॥

बुधाय ध्यानष्वंस्यं नम ॥ त्रयञ्जलि ३ ॥

? वृहस्पतये, उत्तर दले आसनं नम ॥ ध्यान ॥ क्षंक्षमाभः सुराचार्यत्यादि ॥

वृहस्पते ध्यानष्वंस्यं नम ॥ त्रयञ्जलि ३ ॥

? शनिश्चराय, पश्छिम दले आसनं नम ॥ ध्यान ॥ इन्द्रनीलद्यूतीशूलीत्यादि ॥ त्रयाञ्जलि ३ ॥

? राहवेनैऋत्य दले आसनं नम ॥ ध्यान ॥ कलालवदनं घोरंत्यादि ॥

राहवे ध्यान प्वंस्यं नम ॥

त्रयञ्जलि ३ ॥

? केतवे, वायुब्य दले, आसन नम ॥ ध्यान ॥ धुंम्राद्विवाहवः सर्व्वत्यादि ॥ केतवे ध्यान पूस्पं नम ॥ त्रयञ्जलि ३ ॥

? जर्म्मने आसनं, नम ॥ ध्यान ॥ जर्म्मने ध्यान पूस्पं नम ॥ त्रयञ्जलि ३ ॥

? ग्रहमण्डल, डोयकं, तया नवग्रह कलस पूजा, आदित आदिन ॥

? ततो उत्तरे मृत्युंजयमण्डलाचनं कृत्वा ॥ अष्टदल श्वेतपद्मपत्रं लिखित्वा, कांस भाजने ॥ व्रम्हान्यादि चिन्ह लिखित्वा ॥ मध्ये कांस पात्र, त्रिमधुपरिपूर्ण्णञ्चन्द्र विम्बु, सहिते निधाय ॥

? ततो षोडसचन्द्र पूजा ॥

? जातक पूजा ॥ जन्मने आसनान्ते ॥

? ततो मध्ये, ठण्डिलि स्थापनं ॥ भीमरथार्च्चनं कृत्वा ॥ पीत छुर्ण्णेन पद्म लिक्षेते ॥ तदुपरि सूर्य्य निधाय ॥ सूर्य्य धान्यपरिपुरयेत् ॥

? सप्तरथ पूजनं ॥

? ॐ बलिबे नम ॥ ध्यान ॥

? मृत्युंजय पूजा ॥

? ततो अर्थप्रदासादनांते ॥ चरुसाधनं ॥ चरुत्रिभागं कृत्वा ॥ अग्नि दशक्रिया ॥

? ततो यजमान स्नान कृत्वा ॥ मण्डपया छायानपिं, वंकुलिस, चवकि चोस्यं ॥ चतुकलस थापरपे ॥ मध्येस स्वस्तिकस, वंसोचकाव, यजमान सोंङ ते ॥ निवृछनासु छाय ॥

? ततो यजमान, मण्डप भ्रामयत्, नैऋत्यद्वारे, लोकोप्रचारं, मण्डपं प्रविस्य ॥

आचार्यस्य, वाम भागेस्थित्वा ॥ यजमानस्य, कायसोधनं ॥ त्रितत्वमन्त्रेन ॥ पादन, शिर, शिर न पाद ३ ॥ आहुति याय, थान २ श्रुवान थिये ॥ यजमान पञ्चगव्य बिये ॥ यजमान, स्वान तंनके ॥ अद्यादि ॥

आत्मपूजा ॥

स्वान तंनके ग्रहस ॥ मृत्युंजयस ॥ भीमरथसं ॥ सकल भीं ॥ धूप, दीप, तोत्र ॥ धुंनके ॥ अर्घ बिये ॥ अद्यवालाहकल्पेत्यादि ॥ अद्यमासन क्षेत्रे ॥ आदित्य आदिन ॥ जन्मपतृकास, अर्घ याचके ॥ नवग्रहस, तुति याचके ॥ धुप, दीप ॥ ग्रहदान याचके ॥ यजमान, कृण्डयायं ब्यने, स्वस्तिकस, वंस्वचकं ते ॥ नृमछनादि ॥ अर्घपात्र लंखन हाये ॥ लुंचेतन तेचके ॥ ऊँ यदद्दक ॥ पडिलङ बिय ॥ पडिगा बिय ॥

तत तोयु शा दान याच(के) ॥

अष्टमंगल दान याचके ॥

ध्वजदान वाक्य ॥

? कलसदान वाक्य ॥

? चामरदान वाक्य ॥

? मत्सदान वाक्य ॥

? छत्रदान वाक्य ॥

? शंषदान वाक्य ॥

उभयपुरुषन, लाहाथ गंथि छिचके ॥ थे यजमान ते यज्ञमन्दप ङोयके, चाक, स्वं ३ ॥

ऊँ स्वस्ति नोममिता, ॥ रथजात्रा ॥ ॥

ततो रथदान ॥

ततः सूर्यविंबुदानं ॥

? चन्द्रविंवुदानवाक्य ॥

ब्राम्हण पूजा ॥ शान्तिक ॥ पौष्टिक ॥ यवधान्यादि ॥ कुशण्डिपरिपातिथें धुनके ॥ यजमान, शिवसक्ति ल्हाय ॥ अभिसेष ॥ चंदनादि ॥ सगुन ॥ आशिर्व्वाद ॥ आरथि ॥ कौमारि विसर्ज्जन ॥ सूर्य्य

शाक्षि थाये ॥ ततो रथजात्रा ॥ नगरे वा ॥ ग्रामे वा ॥ स्थाने वा ॥ मंडपे वा ॥ प्रदक्षिण ॥ ङुके विय ॥ ततो प्राशन ॥ एक भक्त याय ॥ इति भीमरथ समाप्त ॥

१.६ हिन्दू व बौद्ध विधिकथं च्वयातःगु जंकुया सफू

१.६.१ हिन्दू विधिकथं - नेपालभाषा व संस्कृतभाषा यानाः निगुलिं भाषा छ्यलाः भुजिंमोल लिपिं च्वयातःगु जंकु सम्बन्धी दकले पुलांगु थ्यासफुती जंकु गुबले गुबले याय्माः धकाः थुकथं न्ह्यब्वयातःगु दु -

१

सप्तसप्ततिवर्षाणि, सप्तमासदिणानि च ।
राज्ञो भीमरथं कुर्यात् नराणां पापशंक्षया ॥
एकाशीति च द्वाशिमासै चत्वारिशंयुतं ।
सहश्रचन्द्रसदृष्ठा नरानान्दुरिति क्रमात् ॥
अष्टोशीतिचाब्दानिमासाष्टकदिनाष्ठधा ।
महारथन्तु कुर्यासोशा नरादेवतानितुः ॥
सतवर्षदसोमास दसभिःदिवसानितु ।
राज्ञोदेवरथप्रक्ता स्वयं रुद्रपुञ्ज जगो ॥ ० ॥
नवेवरिषनचाब्दानि नवमासनवदिनं ।
देवरथन्तु कुर्यासौ सा देवोपरम् शिवः ॥ ० ॥

(रा.अ., माइक्रोफिल्म ल्याः बि २४/८, पौल्याः १४)

२.

? सप्त सप्तति वर्षाणि, सप्तमास दिनस्तथा ।
रात्रौ भीमरथीनाम, मुनीनामपि दुल्लभं ॥
वर्ष ७७ मास ७ दिन ७ ॥ भीमरथ ॥ अधिकमंसन तंन मतेव ॥ ॥
? एकाशीति च वर्षाणि, मासमेकेन संयुतं ।
चन्द्रसहस्र विज्ञेयं, मुनिनामपि दुल्लभं ॥
वर्ष ८१ मास १ मधंनसनं थ्वते अंक ॥ अधिकमंसन तंङ, वर्ष द्वरछि १००० ॥ ॥
अष्ट अष्टानि वर्षाणि, अष्टमासं दिनं तथा ।
महारथमिदं ज्ञेयं, मुनिनामपि दुल्लभं ॥
वर्ष ८८ मास ८ दिन ८ थ्वते पुरस महारथ ॥

अधिकमंस मधंसनं दंनेमाल ॥ ॥

उनसतेति वर्षाणि, नवमास नवदिन ।

देवरथमिदं ज्ञेयं मुनिश्यमपि दुल्लभं ॥

वष ९९ मास ९ दिन ९ ॥

थ्वतेस देवरथ ॥

अधिकमंसन तंने मतेव ॥

इति भीमरथ, सहस्रचन्द्र, महारथ, देवरथ, थ्वते दंनेया, वर्ष मास दिने ॥

(रा.अ., माइक्रोफिल्म ल्या: बि ३७५/१३)

३.

न्हयन्हस दँ ॥ ७७ ॥ न्हस रा ॥ ७ ॥ न्हसतन्हु ॥ ७ ॥ थ्वते दतङाव भीमरथ धाय ॥

चय स्वदँ ॥ ८३ ॥ पिला ओ ॥ ४ ॥ पिन्हु ॥ ४ ॥ सहस्रचन्द्र धाय ॥

चयुच्यादँ ॥ ८८ ॥ च्यान्हु ॥ ८ ॥ महारथ धाय ॥

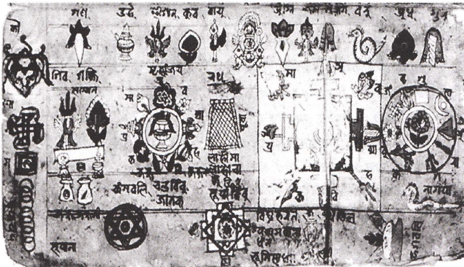
गुय दँ ॥ ९० ॥ गुराओ ॥ ९ ॥ गुन्हु ओ ॥ ९ ॥ देवरथ धाय ॥ ॥

शतछि ओ ॥ १०० ॥ जिला ओ १० ॥ जिन्हु ओ ॥ १० ॥ महादेव रथ धाय ॥ ॥

थ्वते जनकोया विधिः ॥

(वैद्य-कंसकार ११११:२००)

बि ३७५/९

१.६.२ बौद्ध विधिकथं च्वयात:गु जंकुया सफू

ऊँ नम: श्री वज्रसत्वाय:

ऊँ नमो श्री ३ उष्णीष विचायै ॥ ॥

ततो उपनयन ॥ यथा काय्‍र्य पिता पुत्रेन कारयेत ॥ ॥

ग्वम्ह मनुष्यया ॥ द ७७ न्हय ला ७ न्हयेन्हु ७ थ्वते दतसा

भीमरथ क्रिया याय माल ॥

पुत्रपनिसेन कार्म्मविधि मालको ताल रातकाओ ॥

थ्वते गुल ९०० उयम्ह ५० चन्द्रमा खङया विधि कर्म्म याय जुल ॥

इति भिमरथ क्रिया विधि समाप्त: ॥ ॥

ऊँ नमो वज्रसत्वाय: ॥ ॥ ततो देवल(थ)क्रिया कर्म्म विधिमाह ॥ ॥

अष्टाशितिञ्च वर्षाणि मासानि च दिनानि च देवरथानि विरवान

सहस्र चन्द्र दृश्यते: ॥ ॥

ऊँ नम: श्री वज्रसत्वाय ॥ ॥ ततो महारथ क्रिया विधिमाह ॥ ॥

गथे धालसा गोम्हया आयुता द ९० द ९ रा गुन्हु ९ थ्वते दतङाओ द्वलछि १२०० निसल चन्द्रमा खङया विधि कर्म्म क्रिया याय ॥

थ्वनलि महारथ क्रिया यायम्हयात विधिकर्म्म सकतां न्हापा भिमरथ क्रिया याङा बेलस गुलित कर्म्म याङा थ्वते सकतां याय माल ॥ कर्म्म विधि उथें जुलो ॥

इति महारथ क्रिया विधि समाप्त: ॥ ॥ शुभम् ॥

१.७ हिन्दू व बौद्ध समाजय् जंकु विधि

हिन्दू विधिकथं जंकु याइगु प्यन्हु न्ह्य: जंकु याइम्हेसिनं सुथय् म्व:ल्हुइ । लुसि ध्यना: शुद्ध याइ । लुसि म्ह्याय्मचां फय्मा: । अले गणपति, मातृका, पीठ, इष्ट देवता आराधना याना: पुजा पाठ याइ लिपा व्राम्हणयात भोजन याकी । थुखुनु जंकु याइम्हं छ्छा: जक पालं याइ (बि ३७५/९) । तर गुलिसिया धा:सा प्यन्हु न्ह्य:निसें पिथय् पुजा छ्वय्म्वा:, जंकु याइगु दिंया छन्हु न्ह्य:जक छ्व:सां गा: (बि ३७५/११) । तर थौंकन्हे पिथय् पुजा छ्वय्गु चलन मदय्धुंकल । जंकु याइगु छन्हु न्ह्य: छैंय् सुचुपिचु याना: पितृतय्त आमन्त्रण याय्त व छुं नं अशुद्धिपाखें मुक्त जुइत यवोदक (जवोदक) श्राद्ध याइ । कन्हे खुनु सुथ न्हापां जंकु याइम्हेसिनं म्व:ल्हुया: नीसी याइ । दकले न्हापां क्षत्रपाल, वटुक, गणपति, हेतुक आदि द्य:तय्थाय् बौ वाकेछ्वइ (बि २४/८) । अनंलि जंकु याइम्हेसित बेतालिं चिका: मण्डप न्ह्य:ने फय्तुका: जोशी, कर्माचार्य व व्राम्हणपिं स्वम्ह च्वना: जंकुया पुजाविधि याइ । थथे पुजा याइबले जोशीं जात: (

जन्मपत्रिका/कुण्डली) पुजा याइ, ब्राम्हणं (उपाध्यायं) होम (यज्ञ) याइसा कर्माचार्यं (मुलाचार्यं) ग्वाहालि याइ । विशेषयाना: अष्टचिरिञ्जिविकथं अश्वस्थामा, बलि, ब्यास, हनुमान, विभिषण, कृपाचार्य, परशुराम, मार्कण्डेयया पुजा याइ । अष्टचिरिञ्जिविया प्रतिकया रुपय् थीथी बुव:यात काय्गु या: ।

? अश्वस्थामाया ब्रीहि, पुवा, वाँसि ॥
बलि, एका, हाकु ॥
ब्यास, अक्षत, एयुव ॥
हनुमन्त, कडगुडि, कसुंवि ॥
विभीषण, म्वात, ह्याङु ॥
कृपया, मास, कुंद्रनि ॥
परशुराम, मुंग, हाकु ॥
मार्क्कण्डया, त्यंछो, तोयु ॥
अष्टचिरिंजिबिया ब्रीहि थ्वते दयके माल ॥

(वि ३७५/१४)

वि ३७५/९

तत:धंगु होम याइबलय् थी थी द्य:तय्त जीवदान बीगुकथं थुगु जंकुया इलय् याइगु होमय् नं जीवदान बीगु धका: थी थी द्य:त स्थापना याना: पुजा याय्गु चलन दु । जंकुया पुजा विधि सकतां क्वचाय्का: जीवन हनेत मा:गु छेँ, बुँ, लुँ, वह:, तिसा, वस:, दां, तुयुम्ह सा, च्य:, अष्टचिरिञ्जिविया प्रतिककथं तयात:गु थी थी बुब: आदि सकतां पुरोहितपिन्त दान बी । पुजा व दानया ज्या क्वचाय् धुंका: सप्त सागर पुलेगुया प्रतिककथं ग्वा:हलय् न्हय्पला: छिका: न्ह्य:ने च्वंगु रथय् फय्तुकी । रथय् फय्तुइ धुंका: छय्छुइपिन्सं रथ साला: नगरपरिक्रमा याइ । परिक्रमा क्वचाय्का: रथ समेत पुरोहितयात दान याय्मा: । रथ दान मयासे तयातल धा:सा जंकु या:म्ह मनू मदइगु इलय् सिथं यंकेबलय् वहे रथ(खत)य् तया: सिथं यंकेमा: । थथे रथय् तया: सिथं यंकेबलय् अन्त्यष्ठि विधि तसकं ता:हाक जुइगुलिं अ:पुकेत जंकुया इलय् हे रथ दान बी । रथ दान बी धुंका: पुरोहितयात भोजन याकेमा: । अले जंकु याम्हेसित धौसगं बिया: वया ल्हातं सकसिनं सिन्ह तिना: तुति भागी याना: आशिक फय्गु ज्या याइ । अले प्यन्हु दु खुनु वंजला वनेगु धका: स्या:न्या:पिं सकलें पीठय् द्य: पुजा या: वनी । निक्व:गु जंकुइ छेँज:पिं जक च्वना: चान्हय् पुजापाठ याना: क्वतलय् जल तया: चन्द्रमा दर्शन याइ । स्वक्व:गु जंकुइ धा:सा न्हापांगु जंकुइथें स्वम्हं पुरोहित तया: होम याना: तधंक पुजापाठ याय्मा:, जंकु याइम्हेसित रथय् तया: नगरपरिक्रमा नं याकेमा: । थुबलय् रथयात तप्यंक लुखां दुमकासे भ्यालं दुकाइ । अथेहे प्यक्व:गु जंकुइ धा:सा पुनर्जीवन जूगुया ल्याखं

चाया क्वंचां पिकाय्‌गु याइसा याक्व:गु जंकुइ नं त:जिक पुजापाठ याय्‌मा: तर थुगु न्याक्व:गु जंकु धा:सा स्वय्‌गु दुर्लभ जुइधुंकल । फुक्क जंकुया पुजाविधि न्हापांगु जंकुइ थें हे ख: ।

बौद्ध समाजय् धा:सा प्यन्हुयंक जंकु न्याय्‌की । न्हापांगु दिं छ्वय्‌लाभू न्हि धका: छैं छखां ह्याउँक वँ इली, जंकु याइपिं मां-अबु बाहेक मेपिं छेँया सकलें मिजंतय्‌सं सं खाइ, सकसिनं लुसि ध्यनी, म्व:ल्हुइ । थुकथं छ्वय्‌लाभू खुन्हु छैं व म्ह शुद्ध याना: सनिलय् पुरोहितपिं सकलें स:ता: थकालिंनिसें छसिकथं फय्‌तुना: छ्वय्‌लाभू धका: भ्वय् नइ । थुखुनुनिसें जंकु क्वमचातले जा भ्या: याइमखु । कन्हे खुनु 'दुस्व' पुजाया न्हि धाइ गुकियात अधिवासन पुजाया न्हि नं धाय्‌गु चलन दु । थ्व खुनु न्हापां छखे दुस्वमण्डल (पंचवुद्धया मण्डल)यात विशेष याना: ३२ ग: गं कलशं छसिकथं चा:हुइका: थापं (स्थापना) याइ, मेखे पंचरक्षेटेनीपिं सहितगु ग्रहमण्डलयात ग्रह अनुसारं थीथी विवाह आदि ज्वलं तयात:गु भिंन्याग: भ्यगतं चा:हुइका थापं याइ । थुलि धुनेवं मूलाचार्य व उपाध्याय निम्ह गुरुजुं विधिवत पूजा न्ह्याकी । पुजाभलय् न्हूम्ह द्य: पलिस्था याय्‌त हयात:म्ह द्य:, चैत्य सहितं ग्रहमातृका द्य: च्वयात:गु न्हूगु पौभा व जंकु याइपिन्त लसकुस याना: पुजा मण्डपय् दुत हइ । उमित उपाध्याय गुरुजुं धलं दंके धका: गुरुमण्डल व मतपुजा याकी । थुखुनु न्हूम्ह द्य: व पौभा:यात दशकर्म खंके धका: गर्भाधान कर्मनिसें कय्‌तापुजा तकया कर्म खंकी । स्वन्हु खुनुयात मूल वा मू पुजाया न्हि धका: थ्वखुनु यज्ञ पूर्णकलश आदि थापं याइ । नाय्‌बाजं थाय्‌का: कां पुइका: म्ह्याय्‌मस्तय्‌सं इनाय् (गणेद्य:) व ऐलिं (कुमार) कयाह:गुयात लसकुस याना: थापं याइ । मूलाचार्य व उपाध्याय गुरुजुं विधिवत पुजा याइ । अले जंकु याइपिन्त लुसि ध्यंकी, अम्ब: हाम्व:, सर्वौषधि छ्यनय् तया: प्यम्ह थकालिं व गुरुजुं लखं लुया: म्व:ल्हुकी । अनंलि बसा लाया: माता: ज्वंका: सकसिनं लसकुस याना: पुजा मण्डपय् दुत हया: फय्‌तुकी । पंचगव्य बिया: न्हूगु वस: पुंका: व न्हाय्‌पनय् पुन्हाय्‌चा सुइकी । मिजंयात बेतालिं चिकी, मिसायात म्हय्‌खापा छुका: सिंचा तय्‌की । योमु नं तिकी । थुलि धुनेवं जंकु याइपिं निम्हसिया ल्हातं पंचरक्षा व ग्रहया विवाह भ्यग: समेतं गुरुजु, ब्रम्हु व जोशीयात दान याकी । च्य:, भ्वातिं, छैं, बुँ, शैय्या, नय्‌गु त्वनेगु सकतां दान याकी । हिन्दू विधि कथं याइगु

जंकुइ थें थुकी नं छें, बुँ, च्यः दान याय्गु परम्परा तनेधुंकल । दान कर्मया ज्या क्वचाय्काः जंकु याइपिं निम्हेसितं वहःया चन्द्रविम्ब व लुँया सूर्यविम्ह ज्वंकाः काय्मचापिंसं लुकुछिनाः भौमचा व म्ह्याय्मचापिंसं लःधाः, दुदुधाः हाय्काः तुफिं बँ पुइकाः ज्वःहासां गाय्काः स्वांसिन्हः, ताय् ह्वय्काः नाय्बाजं थाकाः काःबाजं पुकाः साइतया इलय् लाक रथारोहण याकी । थ्व इलय् गुरुजुपिन्सं उष्णीषविजय धारणी ब्वनाच्वनीसा जंकु याःपिन्त थाय्भू चिपं थिकी । हिन्दू समाजय् धाःसा थ्व इलय् ला नय्मज्यू धकाः थाय्भू नकीमखु । अनंलि रथ नगरपरिक्रमा यानाः छेँय् हे लित हयाः सगं बी । तर हिन्दू समाजय् धाःसा जंकु याःगु दिंखुनु खेँय् सगं मब्यूसे धौसगं बी । खेँय् सगं बीपिन्सं कन्हे खुनु तिनि बी । प्यन्हु खुनु मत काय्गु न्हि धकाः सुथय् सकसिनं मत कयाः जंकु ज्याभ्वः क्वचाय्की (वज्राचार्य, ११२९:५) । थुकथं बौद्धविधिकथं प्यन्हुयंक छसिकथं जंकु संस्कार हनीसा हिन्दूविधिकथं धाःसा न्यान्हु तक हनेमाः । बौद्धविधिकथं निक्वःगु जंकुइ बसुन्धरामण्डल दर्शन याकीसा स्वक्वःगु जंकुइ उष्णीषमण्डल (इष्ट देवता) पुजा याकी । (शाक्य, ११२९:३)

लिधँसा

जोशी, सुन्दरकृष्ण, नेसं ११२७, 'ज्याः जंकु', *नेपाल संस्कृति,* वर्ष अंक पृ १८-२२ ।

जोशी, हरिराम, नेसं ११२७, जंकु व जमक्व, *नेपाल संस्कृति,* वर्ष अंक. पृ १३-१७ ।.

तमोट, काशीनाथ, विसं २०५२, नेवार समुदायको धर्म र समुदाय' *स्मारिका* । काठमाडौं : नेपाल नेवाः समाज ।

नेवाः देय् दबू, नेसं ११२७, *नेवाः समाज* । यें : नेवाः देय् दबू ।

प्रकाश, बुद्ध, ई. १९७५, *भारतीय धर्म एवं संस्कृति* । भारत : मीनाक्षी प्रकाशन ।

मदन सेन, ११२९, 'ज्याथजंक्व संक्षिप्त विश्लेषण', *सन्ध्या टाइम्स न्हिपौ,* १४, १०:७ ।

वज्राचार्य, नरेशमान, ११२९, 'ज्याथ जिथि जंक्व वःचाहाकःगु म्हसीका', सन्ध्या टाइम्स, वर्ष अंक पृ ३

वज्राचार्य, बज्रमुनि ११२१ *नेवाः संस्कार* । यल : नेपालमण्डल घःचा धुकू ।

वज्राचार्य, रत्नकाजीं ११०० *यें देया बौद्ध पूजा क्रियाया हलंज्वलं* । यें : नेपाल बौद्ध प्रकाशन ।

वज्राचार्य, वद्रीरत्न (सं), ११०३, *पाणिग्रहण व भिमरथारोहण विधि क्रिया* । यें : भाइरत्न वज्राचार्य ।

वैद्य, जनकलाल, प्रेमबहादुर कंसकार, ११११, *आशा सफूकुथिया अभिलेख ग्रन्थया वर्णनात्मक धलः* । यें : च्वसापासा ।

शाक्य, सुवर्ण, ११२९, 'ज्याःजंक्व नेवाःया मौलिक संस्कार', *सन्ध्या टाइम्स न्हिपौ,* १४, १०:३

Monier-Williams, Monier, AD 1974, *A Sanskrit-English Dictionary Etimologically Arranged with special refferece to Cognate Indo-European Language*. Reprint. Delhi: Motilal Banarasidass.

Nepal-German Manuscript Preservation Project, AD 1970-2001, *Preliminary list of Manuscripts Blockprints and Historical Documents Microfilmed*

नेपाल-जर्मन हस्तलिखितग्रन्थ संरक्षण परियोजना

- माइक्रोफिल्म ल्या: ए ४६८/३७
- माइक्रोफिल्म ल्या: ए ४४९/५
- माइक्रोफिल्म ल्या: बि २४/८
- माइक्रोफिल्म ल्या: बि ३७५/९
- माइक्रोफिल्म ल्या: बि ३७५/१०
- माइक्रोफिल्म ल्या: बि ३७५/१२
- माइक्रोफिल्म ल्या: बि ३७५/१३
- माइक्रोफिल्म ल्या: बि ३७५/१४
- माइक्रोफिल्म ल्या: बि ३७५/१६

(स्रोत : राष्ट्रिय अभिलेखालय)

सहलह

अमरराज शर्मा, गावहाल यल, नेसं ११२९ बछलाथ्व १
काशीनाथ तमोट, बानेश्वर यें, नेसं ११२९ बछलाथ्व ३
जीवनकुमार महर्जन, पांगा यें, नेसं ११२९ बछलाथ्व ४
धर्म महर्जन, ब्रम्हत्वा: यें, नेसं ११२९ बछलाथ्व ४
निजिरोस श्रेष्ठ, बागडोल यल, नेसं ११२९ बछलाथ्व १०
फणीन्द्ररत्न वज्राचार्य, भ्वा:बाहा: यें, नेसं ११२९ बछलाथ्व ८
बद्रिलाल श्रेष्ठ, ज्वागल यल, नेसं ११२९ बछलाथ्व ८
रुक्मिणी श्रेष्ठ, अनामनगर यें, नेसं ११२९ बछलाथ्व ८
हरिराम जोशी, मानभवन यल, नेसं ११२९ बछलाथ्व १०

ज्याःजंकुया विधि

उप.प्रा. ईश्वरीमैंया श्रेष्ठ

१ न्ह्यखँ

नेवाः समाज दुने मनूतय्गु उमेरया ल्याखं याइगु थी थी संस्कार मध्ये ज्याथः जुइधुंका याइगु संस्कार नं छगू खः। थुकियात **ज्याःजंकु** धाइ। नेपालय् आःतक लुयावःगु जंकुया सफू **भिमचन्द्रदेवरथारोहण विधि** संस्कृत भाषाया नेसं ४९९या राष्ट्रिय अभिलेखालयय रिल नं बि २४/८ ताडपत्रय् च्वयातःगु दु। थुकिं फिंस्वंगूगु शदीपाखे हे जंकुया प्रचलन दय्धुंकूगु क्यं। नेसं ४६४ पाखे गयासमसुद्दिनं ख्वपय् आपालं सफूत छ्वयक्गु जूगुलिं थ्व ई सिबे न्ह्योया सफूत मलूगु जुइ धकाः खः अनुमान याय्फु। मेमेगु संस्कार छक्वः जक याइसा ज्याःजंकु संस्कार छक्व स्वयाः अप्वः याइ।

१.१ पुजा विधि

नेवाःतय्गु मेमेगु संस्कारय् थें थुकी नं कलश, धौपति व मेमेपिं द्यःत लप्ते कुचाय् बजि अथवा आखे तया स्वनी। सिन्हःमू व ज्वलान्हाय्कं द्वारपालथें याना तयाः पुज्याइ नापं बँय् वा तयाः हासा, तुफि नं तया रथ स्वना पुज्याइ। थ्व पुजाय् ज्याःजंकु याःपिनिगु जातः नं कलशनापं तया पुज्याइ। थ्व पुजाय् थकालि व नकिंयागु ज्या ज्याःजंकु याःपिनि काय् भौ नं याइ। द्यःत स्वनेधुंका व थासय् थकालि व नकिंनं इमित ताःचा ज्वंकाः लःधाः हाय्का लसकुस याना फ्यतुके हइ। अले इकाःपःकां गालाः मिंइ तय्गु व द्यःत पुज्याके बीगु ज्या फुक्क सिधय्का नकिं जुयाच्वंम्ह भौमचां पुजाभलय् धौपति तयाः धौजाकि वालाः स्वक्वः द्यःयाथाय् व छक्वः छें द्यःयात पुज्याके धुंकालि सिन्हः तिकाः वसः, पुनाय्चाः लःल्हाइ, लःल्हाःगु लँ फिके धुंकाः पुनाय्चाः नं सुइकी नापं मिसाम्हेसित लुँसिन्हः तिकी, मिजंम्हेसित वेतालिं चिकी। अले लःधाः हाय्काः लसकुस यानाः हे रथया न्ह्यःने यंकी। अन न्ह्यपाः खालिग्वाः हलय् ग्वःग्वय् छगः छगः ध्यवा छगः छगः व लवं नं न्ह्यफ्वः हे लायाः उकी न्ह्यपलाः छिकाः रथयात छक्वः जाकि स्वां ताय्नं पुज्याके बियाः रथय् फ्यतुकी। रथय् फ्यतुके धुंका सिंपाथी योमरि तयाः स्वक्वः हाम्वःग्वारा (तौला) तयाः स्वक्वः

* च्वमि पाटन क्याम्पस, त्रिवियाम्ह खः।

व फलफुल कुचा तयाः स्वक्वः याना रथय् च्वकाय् लुनाः मत छप्वाः च्याका न्ह्यःने तया सकसिनं ताय् अविरं पुज्याय् धुनेवं रथयात्रा याइ । रथ सालायंका चाः हीकाः न्हापायागु थासय्तुं थ्यन धायव याः न्याय्का दिकी । अले क्वल्ला न्ह्यःने तया उकी सिपौ छगू व कापः छकू नं तयाः जंकु जूम्हेसिया तुति निपां तय्का सकसिनं तुति सिकाः ध्यवा तयाः भागीयाना सुवाः फइ । छेँजः व अन दुपिं सकसिनं तुति सिकेगु ज्या सिधय्का रथं क्वकयाः रथ पुजा याकाः इच्छा जूगु दान याकी अले थकालिं फुक्क द्यःत पुज्याना दछिना छाया, दछिना बीमाःपिन्त सिन्हः तिकाः दछिना बियाः पुजा क्वचाय्की नापं कलशया जल सिन्हः स्वां सकसिनं कयाः सिन्हःमू ज्वलान्हाय्कंयागु ज्या नं भौ व कायनं यानाः फुक्क पुजा क्वचाय्की ।

थ्व हे विधिकथं निक्वःगु जंकु द्वःछि चन्द्रमा खंगु ल्याखं चन्द्रमायात सवालाख मत च्याकेगु ज्या नं याय्गु याः । अथे हे स्वक्वःगु जंकुया इलय् पुज्याइपिं द्यः जक पाः । न्हापांगु ज्याःजंकुइ रथ सूर्द्यःयागु जूगुलिं उकी लुँयाम्ह सूर्द्य पुज्याकी । निक्वःगुली वहयाम्ह चन्द्रमा तया पुज्याकी । स्वक्वःगु जंकुइ नारायणद्यःया प्रतिमा तया पुज्याकीसा । रथयात्रा याइबले नं रथयात भ्यालं थकया पूजा याइ । स्वक्वःगु जंकुइ भ्यालं थकाय्गु याइ । थ्व धुंकाःया ज्याःजंकु तसकं म्हो जक याय्गु याः । गुलिसिनं प्यक्वःगु ज्याःजंकुइ त्यपं पिकाइसा गुलिसयां थ्व हे ज्याभ्वः न्याक्वःगुली जक याइ ।

१.२ जंकुया ज्याभ्वः

बौद्ध धर्मावलम्वी शाक्य वज्राचार्य आदिपिनि थ्व संस्कार मुख्य रुपं प्यन्हुतकया ज्याभ्वः न्ह्याइ । नेवाः समुदाय दुने मू मू जातिमध्ये शाक्य, वज्राचार्य, तुलाधर, कंसाकार आदिपिन्सं बौद्ध विधि कथं याइ । बौद्ध विधिं याइगु ज्याःजंकुया ज्याभ्वः थुकथं दु -

१.२.१ **छ्वयलाभु** – ज्याःजंकुइ शुद्धता दय्मा धकाः नीसी याना छें छखां बँ इलाः सुचुपिचु याइ । ज्याःजंकु याइपिं बुराबुरीपिं बाहेक छेंजः, फुकी, आदि सकसिनं सँखाना,ः लुसि ध्यना म्वः ल्हुइगु ज्यायाना छें व शरीर शुद्ध याइ । थ्व धुंकाः वयलिं श्राद्ध (नान्दिमुख श्राद्ध)याइ । थ्व धुंकाः तिनि कन्हय्खुन्हु छ्वयलाभु याइ । थनिंनिसें जंकु क्वमचातलय् जा भ्याः याइमखु ।

१.२.२ **दुस्वः(धुस्वः)** : दुस्वः(धुस्वः) खुन्हु याइगु पूजायात संस्कृत भासं **'अधिवासन पूजा'** धाइ । थ्व खुन्हु न्हापां छखे दुस्वः मण्डल (पञ्चबुद्ध मण्डल)य त विशेष याना स्वीनिगः गं कलशं छसिकथं चाःहुइका थापं याइ, मेखे पञ्चरक्षेटेनीपिं सहितगु ग्रहमण्डलयात ग्रह अनुसारं थीथी बिवः तयातःगु भिंन्यागः वाःति भ्यगतं चाः हुइका थापं याइ । थुलि धुनेवं मूलाचार्य व उपाध्याय निम्ह गुरुजुं विधिवत पुजा न्ह्याकी । जंकु याइबले द्यः पलिस्था यायगु , पौभाः च्वकेगु चलन दु । म्ह्याय्‌मचां कुम्हाःतय्‌थाय् वना अयलिं(चैत्यथें) कयाहइ । दुस्वः खुन्हु प्रतिस्था याइम्ह द्यः, जंकु याइम्ह ज्याथः, इही याइपिं मस्तय्‌त लसकुस याना दुत यंकी) । उमित उपाध्याय गुरुजुं धलं दंके धकाः गुरुमण्डल व मतपुजा याकी । थुकियात शिष्याधिवाशन धाइ ।

न्हूम्ह द्यः व पौभाःयात 'दशकर्म खंके' धकाः गर्भाधान कर्म (मचाबू ब्यंके) निसे व्रतसमावर्तन कर्म तक कर्म खंकी । जंकु याइपिं बुराबुरीया ल्हातं ग्रहमण्डल व बिवः दुगु भ्यगः विधिवत पुजा याकी । मूलाचार्य गुरुजुं ल्यं दुगु पुजा यानाः दुस्वः पुजा क्वचायकी । छपुचः मनूतय्‌सं जंकु खः यात नं छाय्‌पीगु ज्या यानाच्वनी ।

थ्व खुन्हु जंकु याःम्हेसित पञ्चरक्षानिसें नवग्रह आदि जन्म नक्षत्र देवता पर्यन्तं भिंन्याम्ह देवतापिनिगु भिंन्याता बिवः तयातःगु भ्यगः पुजा याकी । भिन्याता बिवःयात द्यःया प्रतीककथं नं काइ । थुपिं पुजा याइ बलय् पञ्चरक्षा व नवग्रहया भुक्ति मुक्ति धकाः प्रतिसरा, महासाहश्र प्रमर्दनी, महामायुरी, शीतवती, मन्त्रानूसारणी, आदित्य, सोम, मंगल, बुध, वृहस्पति, शुक्र, शनि, राहु, केतु व जन्म नक्षत्रया प्रतीक व पूजाज्वलं चूलाकी ।

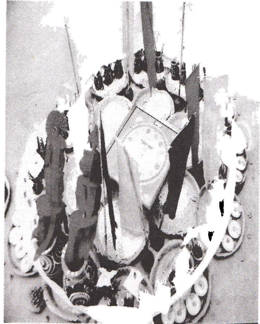

(स्वयादिसँ लितँसा १)

अथे हे थ्व दिनखुन्हु दुस्वः मण्डल च्वइ, गुकिया विधि थुकथं दु –

१. मध्य = वैलोचन-चक्रचिन्ह ,२. पूर्व = अक्षोभ्य-रक्त पद्म,३. दक्षिण = रत्नसम्भव, रत्नकचा ४. पश्चिम = अमिताभ-रक्त पद्म, ५. उत्तर = अमोघसिद्धि विश्ववज्र ६. आग्नेय = पलेस्वाँया द्योने वज्र, ७. नैऋत्य = नील पद्म, ८. वायव्य = रक्त पद्म, ९. इशान = पलेद्योने मिखा

थुकियां पिने प्यकुने रुप शब्द गन्ध रसया चिन्ह थुकथं च्वइ ।

१. आग्नेय कोण –रुपया -ज्वलान्हायकं, २. नैऋत्य कोण-शब्दया-सितार, ३. वायुब्य कोण -गन्धया -शङ्ख व ४. इशान कोण-रस –नैवद्य थल

प्यंगू द्वारया चिं थुकथं च्वइ ।

१. पूर्व(न्ह्योने) - अंकुश , २. दक्षिण-जवय् पाश(खिप), ३. पश्चिम फुस- दय्गु ताः व ४. उत्तर-देपासः वज्र

थुकिया पिने पंखा किकिनी जाल, कःसिम्वो आदि तया हिटीमङ्ग क्षपु आदिनं समावेश याइ, अनं पिने ३२ ग्वः वज्रावली चाहुइकी थ्वं पिने अथेहे ३२ हः पद्मावली न चाहुइकी अनं पिने ज्वालावली चाहुइकी, अनं पिने कुनय् चतुमहाराजपिं तइ ।

दुस्वः मण्डल च्वय्गु भ्वलय् ग्रह मण्डल नं च्वय्गु याइ । ग्रह मण्डल कथं बसुन्धरा मण्डल ,उष्णीष विजय मण्डल, च्वय्गु याइ । थुगु मण्डल वज्राचार्यपिसं रज मण्डल पोताय्या रङ्गं च्वयावयाच्वंगु दुसा थौंकन्हे केवल तस्वीरजक तय्गु चलन जूगु दु ।

न्हापां वटुलाकार(चाकलाक) जुइक मन्दः दयकी, मन्दःया मध्यय्(दथुइ) गुंगू कोष्ठया आकार, मध्यय्, पञ्चरक्षाया चिन्ह तइ । पञ्चरक्षाया चिन्ह कथं - प्रतिसराया चिन्ह चक्र - मध्य, साहश्रप्रमर्दनीया चिन्ह खड्ग- पूर्वय्, महामायुरी चिन्ह पाश(खिप) - दक्षिणय्, शितवतीया चिन्ह –पिण्डपात्र(गुलुपाः) - पश्चिमय्, मन्त्रानुसारणीया चिन्ह पीतवज्र - उत्तरय् च्वइ ।

प्यंगू दिगसं पद्म(पलेस्वाँ) च्वया अनंपिने च्याहः-पलेस्वां च्याम्ह बोधिसत्वया चिं कथं व्वइ ।

१. पूर्व(न्ह्योने) नीलवज्र, २. दक्षिण (जव) रत्न कचा ,३. पश्चिम (फुस) रत्नपद्म, ४. उत्तरय् (देपा) विश्ववज्र, ५. आग्नेय सूर्य, ६. नैऋत्य ध्वज, ७. वायुव्यय् खड्ग व ८. इशानय् छत्र ।

थनं पिनेया चक्रय् नव ग्रहया चिं तइ -

१. आदित्यया(न्ह्योने) रक्त पद्म, २. सोमया(नापं) तुयूगु पले, ३. मङ्गलया(न्ह्योने) खड्ग, ४.वुद्धया (नापं) जपमा:, ५. बृहष्पतिया(न्ह्योने) सफू, ६. शुक्लया(नापं) कमंडलु, ७. शनिश्चरया(न्ह्योने) खड्ग, ८. राहु (नापं) चन्द्र सूर्य, ९. केतुया (न्ह्योने) खिप: ।

थ्वयां पिने **दश दिगपाललोकया चिं** च्वइ -

१. पूर्व (न्ह्योने) पीत वज्र, २. दक्षिण (जवय्) यमदण्ड, ३. पश्चिम(फुस) वरुण नाग, ४. उत्तर हीसि, ५. आग्नेय सुलपा:, ६. नैऋत्य खड्ग, ७. वायुव्य ध्वज, ८. इशान त्रिशूल ।

थुलि च्वय् धुनेवं थुकिया पिने वज्रावलीं चा:हुइका उकिया द्य:ने ज्वालावलिं चा:हुइकी ।

ज्या:जंकुइ थी थीकथंया पुजा विधि नापं थी थीकथंया चित्र, पौभा: आदि च्वयगु नं चलन दु । पौभा:, चित्र च्वइबलय् वौद्धमार्गीतय् व हिन्दुमार्गीतय् विस्कं हे च्वइगु चलन दु । गथेकि -

वौद्धमतकथं ज्या:जंकु याइपिन्सं ज्या:जंकु याइगु थासय् पंचबुद्धनापं उष्णीष विजयया पौभा: छपा: नं तयगु याइ । अथेहे गणेश (इनाय्) कलशया लिसें नील(वँचुगु) वज्र चिं तया: त:ग्व:गु कलश छग: विश्ववज्र तया: तग्व:गु कलश छग: तयगु याइ । त्रिरत्नया चिंकथं स्वपा: म्हयखापाया दुने वँचुगु व म्हासुगु छफुति चिं च्वया: ज:ख: व दथुइ तुइक छफुति चिं च्वया: त:ग्व:गु कलश छग: तइ ।

हिन्दूमतकथं ज्या:जंकु याइपिन्सं च्ववय् न्ह्यव्वया थें त:ग्व:गु कलश छग:या लिसें इनाय् द्य: तया: त:ग्व:गु कलश छग: तइ । लिसें ब्रम्हा कशल, म्हयखापा व ब्या: तयात:गु कुमार कलश, त्रिशूल च्वयातइगु महाद्य: कलश व मेमेगु कलश नं व्वयगु याइ । (कलशया धल: ज्या:जंकुइ थी थी जातया भूमिका विषयक च्वसुति स्वयादिसँ) । ज्या:जंकुया इलय् नागअम्प निग:, भ्वँतय् अष्टमंगल, फयगं निज्व: निज्व:या ल्याखं च्वया: छज्व: जज्ञसालाय्, छज्व: जंकु खतय् तइ भैरवया ख्वा: छपा:, निम्ह भत्तु च्वयगु याइ । अथे हे वज्रया चित्र भ्वँतय् च्वया: निनालय् तिकेगु याइ । जंकुखतय् छज्व: वाउँम्ह सल, ज्व:हासा, *इलां* व क्वय् आसनय् मण्डल च्वयगु नापं ख:या घ:चालय् मिखा च्वयगु याइ ।

च्वय् न्ह्यब्वयागु ज्वलं व चिं न्हापांगु ज्या:जंकुबलय् छ्यली । निक्व:गु ज्या:जंकुइ चन्द्रमण्डल तया: छपा: पौभा: व स्वक्व:गु ज्या:जंकुइ सौर्यमण्डल तया: छपा: पौभा: व मेमेगु फुकं च्वय् च्वयाथें हे च्वइगु याइ ।

१.२.३ **पूर्णा** - जंकुया कंसखुन्हुया ज्याभ्व:यात पूर्णा धाइ । थुकियात मू पुजाकथं काइ । थ्वखुन्हु जज्ञशाला दयकेगु व पूर्णकलश थापं याइ । नायवाजं थायका: का: पुइका: म्स्यायमस्तयसं इनाय्

(गणेद्यः) व अयूलिं द्यः कया हःगुयात लसकुस यानाः थापं याइ। मूलाचार्य व उपाध्याय गुरुजुं विधिवत पुजा न्ह्याकी। जंकु याइपिं बुराबुरीयात लसकुस याइ। उपाध्याय गुरुजुं धलं दंकी। बुराबुरीयात लुसि ध्यंकी, अम्बः, हाम्वः सर्वौषधि छ्यनय् तयाः प्यम्ह थकालिं व गुरुजुं लखं लुयाः म्वःल्हुइकी। अनंलि बसा लायाः माताः ज्वंकाः पुजा मण्डपय् दुत हयाः थासय् फ्यतुकी। पंचगव्य बियाः न्हूगु वसः पुंका व बुराम्हेसित पुनाय्चा सुइकी, बेतालिं चिकी, बुरीयात म्हय्खापा छुकाः सिंचु नं तय्की। योमू (सिन्ह) नं तिकी। थुलि धुनेवं बुराबुरी निम्हेसिया ल्हातं पंचरक्षा व ग्रहया विवः भ्यगः समेतं गुरुजु, ब्रम्हु जोशीजुयात दान याकी। च्यः भ्वातिं, छैं, बुँ (चा), लासा, व नसाज्वलं सकतां दान याकी। थुगु इलय् न्हूम्ह द्यः व पौभाःयात जीवन्यास यानाः थापं याइ।

भःभः धाय्क छाय्पिया तःगु ज्याःजंकुया खःया तःलय् अष्टमङ्गल च्वयातःगु हासा तइ गुके वा तयातइ। खतय् हे लुँ वहःया काउलि, सिंहासनया प्रतिमा तय्गु याइ। रथया जःखः वाउँम्ह ब्वसलया प्रतिमा वा चिं च्वइ। ज्याःजंकु याःम्हेसिया जव ल्हातं वहःया चन्द्रविम्ब, खव ल्हातं लुँया सूर्यविम्ब ज्वंकाः काय्मचापिन्सं लुकुंछिनाः भौमचा व म्ह्याय्मचापिन्सं लःधाः, दुरुधाः हाय्काः तुफिं बँ पुइका, ज्वःहासां गाय्का, स्वांसिन्ह, ताय् ह्वय्काः बाजं थाय्काः जोशीं ब्यूगु भिंगु साइतय् खतय् फ्यतुकेगु याइ। जंकु खतय् ज्याःजंकु याःम्ह फ्यतुइ धुनेवं खतय् हे पुवा , यःमरी, चतांमरी छाय्गु व दाफ्वः स्वां व आखे तया सिँफँ लुइगु याइ। जंकु याःपिं बुराबुरीया काय् म्ह्याय्, छय्छुइपिन्सं बुराबुरीयात तुती अर्घ बी व लुँ वहःया दाफ्वःस्वांनं छुकेगु याइ। बौद्धमतकथं ज्याःजंकुयाइगु इलय् गुरुजुपिन्सं उष्णीषविजय धारणी ब्वनाच्वनी। अनंलि छेँजःपिन्सं लः धाः हाय्काः, तुफिं बँ पुइकाः, बसा लाय्का पुजामण्डप स्वचाः चाःहुइकी। गुरुजुपिनि ल्यं दुगु पुजाविधि क्वचाय्की। थुलि धुनेवं तिनि ज्याःजंकु याःपिंत थाय्भु चिपं थीकेगु याइ। नाय्बाजं थाकाः, काः पुइकाः, दिग्पाल छत्र ब्वय्काः ताय् जाकि स्वां ह्वय्का बसा लाकाः ज्याःजंकुयाःम्हेसित देय् चाः हुइकेगु याइ। थथे देय् चाःहिके धुनेवं तिनि ज्याःजंकु याःम्हेसित छेँय् हयाः ग्वःसगं बीगु याइ।

१.२.४ मत काय्गु – दकले लिपायागु दिनय् मत काय्गु याइ। थुखुन्हु सुथय् पुजा यानाः सकसिनं मत कयाः जंकु ज्याभ्वः क्वचाय्की।

थुकथं प्यन्हुतक विधिपूर्वक ज्याःजंकु बौद्धधर्मावलम्बिपिन्सं याः धाःसा हिन्दू धर्मावलम्बितय्सं नं स्वन्हुतक याय्गु याः।

(ज्याःजंकुयात माःगु ज्वलंया धलः लितँसा २ स्वयादिसँ)

लिधँसा

चित्रकार, प्रेममान, ११२५, 'पुं व च्वज्या', *पलेहः*, पृ.५७-६४

जुजु, बलदेव, १११९, *नेवाः संस्कार व उकिया विधि*। यें : वैदिक प्रतिष्ठान ।

जोशी समाज, ११२१, *नेवाः कर्मकाण्डया ज्वलं*। यलः जोशी समाज ।

जोशी, सुन्दरकृष्ण ,११२७ 'ज्याःजंकु', *नेपाल संस्कृति*, १६:१२, २०६४ ।

नेवाः देय् दबू, ११२७, *नेवाः समाज*। यें : नेवाः देय् दबू ।

वज्राचार्य, दिव्यवज्र, ११०३, *पाणिग्रहण व भिमरथारोहण विधि क्रिया*। यें : भाइरत्न वज्राचार्य ।

वज्राचार्य, नरेशमान, ११२९, 'ज्याथ जिथि जंक्व बःचाहाकःगु म्हसीका', *सन्ध्या टाइम्स,* वर्ष अंक पृ.५.

वज्राचार्य, मदनसेन,(सं.), ११२९, *भीम, देव व महारथारोहण पूजाविधिक्रिया*। यें : सिद्धि-धर्महर्ष धार्मिक संरक्षण संस्था ।

वज्राचार्य, रत्नकाजी, ११००, *यें देया बौद्ध पूजा क्रिया या हलंज्वलं*। यें : नेपाल बौद्ध प्रकाशन ।

वज्राचार्य, रत्नकाजी, ११०९, *नेवाः संस्कार संस्कृतिया ताःचा*। यें : वज्राचार्य प्रकाशन ।

वज्राचार्य, वज्रमुनि, ११२९ 'पौभाः इतिहास व विकास', *२५५३ बुद्ध जयन्ती विशेषाङ्क*। पृ ७-९

खँल्हाबल्हा

प्रा.डा. सुन्दरकृष्ण जोशी, यल ।

अमरराज शर्मा, यल ।

फणिन्द्ररत्न वज्राचार्य, यें ।

लितँसा १

१. प्रतिसराया - स्वाँ, द्वाफ्वःस्वाँ, हेरा, मोती, श्रीखण्ड, तुयू हामोचिकं, घ्यः, खिर, साख्वामधि, तःसी, पृयङ्ख, तुयूहामो, लुँया च्वलं ।

२. महासाहस्र प्रमर्दनी - कुमकुम, वचूआभर्ति स्वाँ, नीर, लावट, कस्तुरी, हाकुहामोचिकं, लुँया वज्रज्वाला, धौ, घ्यः, हामोजा, चतामरी, भम्सी, हाकुहामो ।

३. महामायुरी - कुमकुम, अजूस्वां, पुष्पराज, लुँ, श्रीखण्ड, ईकाचिकं, लुँया रत्न ज्वाला, घ्यःकस्ती, हलूजा, खाइसी, खाजामधि, ईका ।

४. शीतवती - कस्तूरी, कुलेस्वाँ, माणिक, पद्मराग, रक्तचन्दन, पःकाचिकं, लुँया पद्मज्वाला, मथ मधि, दुरु, ह्याउँजा, वयूसी, ह्याउँमाय्, पःका ।

५. मन्त्रानूसारणी - शील, कपू, सिल्हाय्, कर्केटन, नीर, तूचिकं, लुँयाम्हयूखा, छिरजा, भुजा, मथमधि, भम्सी, मू ।

६. आदित्य - स्वाँवा, कून्दुरु, ह्याँउचवस्वाँ, मोतिस्वाँ, सिजहः, रक्तचन्दन, मीसीकालजम्वी, वहःया माचासा, खलुमधि, पःकाचिकं, छिरजा ।

७. सोम - कपू, पलेस्वाँ, मोति, श्रीखण्ड, भुयूहामो, चसी, शङ्ख, योमधि, भुयूहामोचिकं, धौजा ।

८. मंगल - पःका, गुंगू, रक्तचन्दन, अश्वेस्वाँ, भुक्ति चाकु, मथमधि, हीँसि, पःकाचिकं, वहःया थुसा, लुलगु भिंपु ।

१३. राहु - म्वाः(हाकु मुस्या), हाकुवस्त्र, अलफलिस्वाँ, सतःफलिमधि, फलगुभम्सी, कालजम्वी, दीप, हाकुहामोचिकं, अर्धलावट, दक्षिणा खड्ग, भुक्ति ला ।

१४. केतु - क्वलः, धुप बाल, पञ्चगव्य, छीकापःवस्त्र, स्वांग्वयूस्वाँ, भुक्ति मू मांस, फल केरा, फिनमधि, दीप तिसीचिकं, दक्षिणा चोले, अर्ध विद्वल, पञ्चरत्न ।

१५. जन्म - आखे, धुप, श्रीखण्ड, सिन्ह श्रीखण्ड, तुयूवस्त्र, स्वाँकें गठीस्वाँ, भुक्ति धौबजी, फल चाक्सी, साख्वामधि, साघ्यःदीप, दक्षिणा लुँ सिंहासन, अर्ध मोति ।

९. बुद्ध - ईकाः, सिल्हाय्, पञ्चगव्य, म्हासुवस्त्र, लदुमधि, ओंगलसि, वयूसी, ईकाचिकं, लुँ, पुष्पराज ।

१०. वृहस्पति - तछो, घ्यकस्ती, श्रीखण्ड, हाकुवस्त्र, हिंसी, कुलेस्वाँ, घ्यःजा, सूमधि, चाकुसी, ईकाचिकं, सुवर्ण ।

११. शुक्र - कयूगु, कुशहाःशील, श्रीखण्ड, श्वेतवस्त्र, पलेस्वाँ, चाकुघ्यःजा, नांसी, दीपघ्यः, साखः, अर्ध कयूलं ।

१२. शनिश्चर - मायू, गन्धकः, सर्वगन्ध, हाकुवस्त्र, स्वांजीस्वाँ, महिसमांस, फल, मीसीमधि, हामोचिकं, दक्षिणाम्हः, अर्ध नीर लावट ।

लितँसा २

ज्याःजकु यायूत माःगु हलंज्वलं

सामान्यतया ज्याःजंकुया वस्तुत धकाः कलश, किसली, दाफ्वःस्वां, कचा, धौपति, सुकुन्दा, सिन्हःमू, ज्वलान्हायूकं, धौ, भुयूसिन्ह, रथ, खिपः, हासा, तुफि, सुकुन्दा, आसनयात वा, जातः, स्वां, स्वांमाः, तायू, अभिर, धुपायू, इताः, जजंका, आखे, मरि, फलफुल, फलफुलकुचा, सिंपाथि, वसः पुनायूचा, लुँसिन्हः, बेतालि, योमरि छतपरि, तौला छतपरि, ईकापःका, मिँसली, पुजाभः, लःथलः, ताःचाः ग्वाःहः ७ हः, ग्वःगु ग्वयू ७ गः, लवँ ७ फ्वः, क्वल्ला, सिंपौ, तुयूकापः, मेमेगु इच्छाकथं दान यायूगु याइ । अथे खःसां न्हापांगु

ज्या:जंकुया इलय् अष्टचिरञ्जीवी व नवग्रहया दान याइ । निक्व:गु ज्या:जंकुइ भिंखुगू चन्द्रमाया प्रतिमा दान याई ।

हिन्दुमार्गीतय् ज्या: जंकु यायत मा:गु थी थी ज्वलं

क) कुम्हा ज्वलं – कचि अपा ६०, कचिभ्वंचा प्यज्व:, थी थी कलश २३, निसला:पा २५:, सलिंचा ३०, भ्यग:चा २० । स्वक्व:गु ज्या:जंकुइ मृत्युञ्जय कलश, शतधारा, सहश्रधारा, स्नानकलश, यक्ष कलश, यक्षणी कलश, श्रीकलश, लक्ष्मी कलश कचिभोंचा, पुसा पाचा, कच्ची अपा:, सप्तमृतिका व खुसिया चा नं मा: ।

ख) थलबल- सिज:या थी थी थलबल, कँय्या थी थी थलबल, नँयागु उद्यांचा, शंख मय छजो, नँया खड्ग कचि नं कुचा, ढलोटया चीग्व:गु गं प्यंग: । स्वक्व:गु ज्या:जंकुइ धृतधारा, तलिचा, चतँचा, अर्घा, ब्रीहिसला, त्रिकोण, चतुष्कोण, खोलाचा, बाटा, पूर्णपात्र, चाकलागु मेच तय्गु याइ ।

ग) चित्रकार ज्वलं - दिग्ध्वजा ४, अष्टमंगल जो २, ७ म्ह हँय् चोयात:गु भौं १ ।

घ) लुँ वह:या ज्वलं – लुँपले वह:पले जो १, लुँची १, लुँया - पुनाय्चा जो २, अंगू १, सूर्य प्रतिमा १, मङ्गल प्रतिमा १, बुध प्रतिमा १, वृहस्पति प्रतिमा १, लुँचक्की ५ । वह:या अष्टमंगल-(पलेस्वाँ, अंगू , चन्द्रमा, सल, च्वलेचा, खाता, श्रीवत्स, ध्वजा, कलश, च्वाम्व:, न्या, छत्र, शंख) पञ्चरत्न पो ३, माणिक ४, मोती १, भिम्पू २, पन्ना १, पुष्पराज १, हिरा २, नीर २, गोमेद १, लहसुन १ । स्वक्व:गु ज्या:जंकुइ विष्णु प्रतिमा, महाविष्णु प्रतिमा, आत्मबिम्ब, पुनाय्चा, अंगू, सिन्ह:, नेकू, कचौरा, पाता, कलम, धनुष, बाण, चक्र, अंकुश, पद्म, शक्ति, जयमाला, खड्ग, दण्ड, खिप:, दानप्रतिस्था मोह, लुँचक्की तय्गु याइ ।

ङ) काप: ज्वलं – धोती रुमाल निज्व:, यज्ञयात चकटी, ख:यात चकटी २, ३.१/२ कुया तुयूकाप:, बेताली काप:, लुसि फय्त वस: ज्वलं, देछाय्गु वस: ज्वलं, जनी म्हतीं छपु, गा म्हतीं छपु, तुयू काप: न्हय्कु, वांगु काप: निकु, म्हासु काप: न्याकु, ह्याउँगु काप: न्याकु, हाकु काप: छकु , छित काप: छकु, ख:यात छाय्पीत ह्याउँगु पातकाप:, ह्याउँगु इलां, फुंगा निग:, वचु काप: छकु, ब्रम्हयात निजु वस:, स्वतं दुगु कुसा (छत्र) निज्व:, वसा लाय्गु काप: ।

च) स्वाँया ज्वलं - ह्याउँगु कलिह: स्वां, तुयूगु कलिह: स्वां, ह्याउँगु पलेस्वां चु दुगु, कर्णिकार स्वां, चम्पक स्वां, जीस्वां, अज: फुलिस्वां, हाकुगु अपराजित स्वां, भुजीं पालिस्वां, तुयूगु स्वां, च: स्वां, कुसुम स्वां, म्हासुगु स्वां, रत्न स्वां, रुपकेशर, वचुगु स्वां, अगस्त्य स्वां, दाफ्व: सां(सितुतिया), सितु प्वाँय्, दाफ्व:स्वां कचा ।

छ) सिँ ज्वलं – सिन्ताप्वा १:, सोँसि भारी १, लुसि उगःचा जो १, जोःहासा खोना जो १, लिवींचा २, सःखि थु ३, हासा १, तुफि २, हःदुगु तिँ ८ ।

ज) पल्लव ज्वलं – ओंगलसि हः ३००, अँ हः २५, वर हः २५, दुवोसिं २५ हः, चाँपया हः वा पलाशया हः २५ ।

झ) बीबः ज्वलं -तछो , हाकु हामो, स्वाँवा, गोमू, चीग्वगु कयगु, गोमाय् कोलः,हाकुमुस्या, ईका, पःका, तुयूहामो, सियूहामो, आख्ये, सर्वा जाकि, ताय् रथयातः वा ।

ञ) मेगु ज्वलं – रक्तचन्दन, श्रीखण्ड, कुमुकुम, गोलोचन, कस्तुरी, कृष्णागुरु, पलेस्वाँया दं, कपू, अष्टाद्यसिँ धु, ग्वःग्वय्, लवं, होमयाय्त माःगु ज्वलं, जटामदुगु ग्वः नैक्या, जटा दुगु ग्वः नैक्या गो, मसला पो, पद्मोदय, कषायु, सुराकस्य, त्रिचुर्ण, धुँ, धुपाय्, अवीर, व्याः ।

ट) उगुंथुगुं ज्वलं – जातः, ग्वाः, खालिग्वाः पाः, साच्यः, पञ्चपकवान महि, निसलाः मन्हि, वयलिं, पोताय्, केरामा, ल्वहंमा, च्वाम्वः, खेलुइता, चाकुपा, खीर थुइत मसला कुचा नैक्या, खुसिया चा, पञ्चगव्य, सप्ततीर्थया लः, कुम्हका, पसूका, इताः, जजंका, भुयूसिन्हः, म्हासुसिन्ह, कस्ति, साखः, साधौ, सादुरु, योमन्हि, हामोगुलि, लोहँचामन्हि, धौगो, मन्हि, सिसाबुसा, सिन्हःमू ज्वलान्हाय्कं, धौपती, गोग्रास, च्वकाबजि, सुकुन्दा, पाथी, ताःचा, कोल्ला, ताय्माः, कपाय्माः, भोँमाः, कों, चिकं, गोबर, तु, लैं, झम्सि, कर्णसकि, सितुमा, स्वाँमाः, आदित्य, तुति हुइकेत तुयूगु रुमाल, आदित्य हृदय पाठ ।

बौद्धमार्गीतय् ज्याःजंकुयात माःगु थी थी ज्वलं

१) बरे ज्वलं – लुँचि, पुजाअंगू माःछि, लुँपले वहःपले न्याज्वः, पञ्चरत्न २० प्वः, लुँकुचा न्याकू, लुँखोचा, वहःखोचा निपु, लुँमुलु वहःमुलु निपु, लुँछलं वहःया छलं, वह खोला छगः, वहःया अजःसला छगु, अर्घ लुँरति १२, वहःया खोकि छपु, वहःया ज्वना छपु, दृष्टि १२ ज्वः , तःपतागु दृष्टि छपता, ग्रहपति छज्वः, नवरत्न छज्वः, लुँफ्वःस्वां छफ्वः, वहःया दाफ्वःस्वां १०८फ्वः, ग्रहमण्डलयात लुँ १२ रति, लुँचक्कि वह चक्कि, मण्डलयात लुँचक्कि १२रति, वह चक्कि ६मासा, लुँया सूर्यविम्ब २१रति, वहःया चन्द्रविम्व, वहःया आत्मा विम्ब, लुँया खः वहःया खः, लुँया काउले छम्ह, लुँया सल छम्ह, लुँया वज्र छगः, लुँया पद्म छफ्वः, लुँया म्हय्खा छम्ह, लुँया विश्ववज्र छगः, लुँया पुन्हाय्चा छज्वः, वहःया अष्टमंगल छज्वः, मोती छगः, मले, पद्मराग छगः ।

२) तम्वः ज्वलं – सिजःया कोल्ला छपाः, सिजःया यांखासि छगः, सिजःया सलाःपाः छपाः, सिजः खोला छगः, कँय् खोला छगः, तसला छगः, धगः छगः , लः थल (निक्वःगु ज्याःजंकुइ जक माःगु)।

३) कुम्हा ज्वलं - गंकलश ३२ गः , तग्वःगु कलश स्वंगः, श्रीलक्ष्मी छगः, जक्षलक्ष्मी प्यगः, इनाय् छगः, नागपँ छगः, तप्पागु सलापाः प्यपाः, व्रिहि सलापाः ३२पा, निसला पाः माःछि, अँपचा न्यागः, भुतू, जासि, केँसि, अंप, धंप, दान भ्यगःचा १५गः, पामकः, दलु माःछि, कथुप्वाः १५प्वाः, सिपतिंचा माःछि ।

४) कःमि ज्वलं - खत (रथ), कोपू, खाता, उगः, लुसि, क्वाःपाःलाकां ।

५) ल्वहंकःमि ज्वल - श्रीपतिल्वहं व ल्वहंमाया मचा

६) पुं (चित्रकारी) ज्वलं - अष्टमंगल स्वज्वः, फयगं स्वज्वः, म्वकिपा छपाः, इहियाइपिन्त म्वकि माःछि ।

७) गथु ज्वलं - पलेस्वां, अजूस्वां, मूस्वां, कनिहःस्वां, ह्याउँपलेस्वां, चवस्वां, लुँगजूस्वां, चस्वां, जीस्वां, क्वय्गथिस्वां, तकुस्वा व पुजायात माक्व स्वां ।

८) साः ज्वलं (चिकंता) - घ्यःचिकं, हामोचिकं, पःकाचिकं, ईकाचिकं, तूचिकं, तिसिचिकं, साघ्यः, अत्तर, चमेलिचिकं ।

९) सिसाताज्वलं (फलफूल) - भम्सि, सन्त्रासि, हिंसि, चाकुसि, धाले, कालजम्बि, अम्बः, बय्सि, कःबसि, गुँभम्सि आदि ।

१०) मन्हिताज्वलं - खलुमन्हि, सूमन्हि, फिनिमन्हि, हामोमन्हि, पुरिमन्हि, मथमन्हि, यःमन्हि, गणपति भोग, थूमन्हि, चतांमन्हि, खाजामन्हि, पञ्चपकवान स्वज्वः, निसमन्हि ।

११) लिविंचा ज्वलं - कूछि न्त्यंगु लिविंचा, ग्वःधकि १५पाः, लिविंचा १५पाः, तप्पाःगु हासा छपाः, जज्ञहासा छपाः, पौलासा छपाः ।

१२) कापःता ज्वलं - तुयूगु खादि कापः ४गज, कसाय् गा माःछि, पञ्चरंगी कापः निकु, बेतालि माक्व, वसः कापः, पात कापः आदि ।

१३) बनिया ज्वलं - कपू, श्रीखण्ड, कुम्कुम, कस्तुरी, सिलवाल, रक्तचन्दन, गुंगु, सिल्हाय् नकिं, नस्वाः, गन्धरस सर्वगन्ध, कलशवासः, पञ्चसुगन्ध, गौलोचन, जज्ञज्वलं, नैंक्या प्यंगः, ग्वय् ५०गः, म्हय्खापा प्यपा, प्रियंगु, जज्ञऔषधि, सर्वऔषधि, अबीर, लवं, सुकुमेल, यला, दाल्चिनी, नैंक्या, पुजासिन्हः - म्हासुसिन्हः, आरे, खालु, भिकूचा, धुं धुँपाय् ।

१४) **बजाः ज्वलं** – तुफि निफि, लाखि निपु, स्वँसिँ ३२का, सिन्ता, जज्ञय् दुइगु व्रिहि ३२ ता ।

१५) **क्यब ज्वलं** – दाफ्वःसां कच्चा, व्याःमा, फ्वंसिकथि, कःनिहः स्वांया कच्चा, वँधाले, चिकँधलि स्वांया हः, वंगलसिहः, उसिहः, अंहः, मिकूसिँ, सितु, चखः, सुलंसकि, कंसकि, उफ्वःस्वां, छेँसकि, बुँसकि, सकिता दक्वं ।

१६) **उगुंथुगुं ज्वलं** – पसूका माःछि, ग्वय्का माःछि, म्हासुगु कुम्होका माःछि, जज्ञय् दुइगु न्याता रंगया जजंका, खेलुइताः, माईताः, ह्याउँका, कचिअप्पा ३२ पाः, च्वाम्वः, तिं छकले, ह्याउँपात कापः, म्हासुपात कापः, सिफ्वःस्वां ३२ प्वः, साखः, साघ्यः, घ्यः, पञ्चामृत, सादुरु, शंख छगः, पौगा छपु आदि ।

च्वय् न्ह्यथनागु हलंज्वलंस बौद्धमार्गीपिनिगु जंकु विधियानिंतिं याइगु ज्वलंखय् सत भेदिकाया ज्वलं, मतकाय्गु ज्वलं, कलश लुइगु ज्वलं, कुमारी पुजाया निंतिं मामकि पुजा ज्वलंकथं अलग अलग वर्णन यानातःगु दु । यद्यपि हलंज्वलंया धलखय् आपायाना लाः वनेधुंकूगु दु ।

१७) **सतभेदिकाया ज्वलं** – आखे, ग्वा, मीकुसी, न्या, ग्वय्, पालु, ताय्, चाकु, ज्योनालप्ते, न्यातु ल्हानागु कुमोका ।

१८) **मत काय्गु ज्वलं** – कलश पुजा, सिन्ह, धुं, धुपाँय्, अवीर, पोताय्, जाकि, वजि, स्यावजि, स्वाँ, किसली, चिकं, धौ, सली, कलश, धौपति, सुकुन्दा, अन्ति, खाय् कोरिं, थापिं, देछापा, मुस्यापालु, छोय्ला, सिसाबुसा, कोतः, ग्वःजा, जजंका, केँमिला, मिलाजं, इता, ईकापःका, पुवा ।

१९) **कलश लुइगु ज्वलं** – कलश, पुजाभः, क्वल्ला, ग्वःजा ।

कुमारी पुजाया निंतिं मामकि पुजा ज्वलं - सिन्हः, म्हासुसिन्हः, अवीर, धुं, धुपाँय, गुंगू, स्वाँ, वजि, स्याबजि, सली, घ्यःकस्ती, सादुरु, चुबूगुजाकि, मुस्यापालु, ह्याउँथ्वं, थ्वं, अय्ला, इताः, जजंका, ग्वाः, मन्हि, देछापाः, ग्वःजा, मिलाजं, ताय्, आखे, पोताय्, कोतः ।

नेवाःजातिया भाषा साहित्य संस्कृतियात कयाः
उच्च तह्या अध्ययन अनुसन्धान जुइगु
नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया लुखां पिदनीगु

नेपालभाषा जर्नल

ग्यसुलाक्क पिदना च्वनेफय्मा

पद्मकन्या क्याम्पस नेपालभाषा शिक्षण समिति	नेपालभाषा मिसा खलः जमः, यें
नेपाल लिपि गुथि साःननि, यें	लोकसाहित्य परिषद बखुंबहाः, यल
साहित्य मन्दिर ख्वप	च्वसापासा कुलांभुलु, यें
स्यस्यः समाज अट्को नारायण, यें	नेपालभाषा परिषद चित्तधर मार्ग, तुंछेँ गल्ली, यें

ज्याःजंकुइ छ्यलीगु रथ

रवि शाक्य*

१. म्हसीका

नेवाःत कला संस्कृतिया ख्यलय् विश्वय् नांजाःगु समुदाय खः । उकिसनं नेवाःतय्गु देगः, लाय्कू, विहारया वास्तुकला अतिकं च्वजाः । वास्तुकलाया क्षेत्रय् मेगु नांजाःगु पक्ष रथ वास्तुकला नं खः । नेवाःत अतिकं नखःचखः हनेमाःपिं जूगुलिं थाय्थासय् रथजात्रा, खःजात्रा जुयाच्वनी । थुकथं थःपिनि सांस्कृतिक ज्याखँय् रथ वास्तुकलायात छ्यलाबुलाय् हयाच्वंगु दु ।

रथ धैगु छगूकथंया यातायातया साधन खः । रथ न्ह्याकेत मानवशक्ति व पशुशक्ति छ्यली । रथया प्रचलन वैदिककालनिसें जुयावयाच्वंगु खनेदु । वैदिक ग्रःतय् यातायातया साधनया रुपय् रथयात हे छ्यलीगु खः । थीथी ग्रःया रथ सालेत थीथी पशुपंक्षीतय्त साधनया रुपय् छ्यलातःगु दु । सूर्यया रथय् ७ म्ह सल, चन्द्रया रथय् ७ म्ह हँय्, कुबेरया रथय् ७ म्ह सल, मारिचीया रथय् ७ म्ह फा दइ । वैदिकयुगय् रथ दय्कीपिं 'रथकार' धकाः छगू व्यावसायिक वर्ग हे दुगु खः । राजसम्मान प्राप्त उमित अग्निहोत्र यज्ञ याय्गु अधिकार तकं दुगु खः (मिश्र, १९९२ : १७९) ।

पुरातात्विकरुपं मालास्वय्बले दकले पुलांगु रथया अवशेष दक्षिण मेसोपोटामियाय् लुयावःगु दु गुकियात विशेषज्ञतय्सं ईपू ३२००-ईपू ३१००पाखेया धकाः अनुमान यानातःगु दु । भारतय् लुयावःगु दकले पुलांगु रथया अवशेषयात विद्वान्तय्सं ईपू ३५०-ईपू ५० दुने निर्माण जूगु धकाः दावी यानातःगु दु । कौटिल्यया अर्थशास्त्रय् ६गू किसिमया रथया वर्णन यानातःगु दु -

१. देवरथ - यात्रा उत्सव आदिया लसताय् प्रतिमा स्थापना यानाः परिक्रमा याकेगु रथ ।

२. पुष्यरथ - विवाह व मेमेगु मांगलिक ज्याय् छ्यलीगु रथ ।

३. सांग्रामिकरथ - युद्धय् छ्यलीगु रथ ।

४. पारियाणिकरथ - भ्रमणया प्रयोजनय् छ्यलीगु रथ ।

* च्वमि नेपालभाषा शिक्षण समितिया

५. परपुराभियानिकरथ - शत्रुया किल्ला आदि ध्वस्त याय्त छ्यलीगु रथ ।

६. वैनयिकरथ - सलतय्त प्रशिक्षण बीत छ्यलीगु रथ ।

(शास्त्री, २०१६ : २२८)

वास्तुशास्त्रया ग्रन्थ 'मानसार'य् रथयात आकारया आधारय् प्यथिकय् ब्वथलातःगु दु - नागर (प्यकुंलाःगु), द्रविड (च्याकुंलाःगु), आन्ध्र (खुकुंलाःगु) व वेसर (ग्वःलाःगु) (Acharya, 1978 : 495)। रथय् तइगु घःचाःया ल्याः नं रथया प्रयोजन अनुसार फरक फरक दु । युद्धय् छ्यलीगु रथय् स्वचाः, युद्ध अभ्यासय् छ्यलीगु रथय् प्यचाः, सामान्य जात्रापर्वय् छ्यलीगु रथय् प्यचाःनिसें कयाः फिचाः घःचाःतकं प्रयोग जू (ibid)। वैदिक साहित्यय् वर्णन यानातःकथं घःचालय् पनि, नाभि व नेमि दइ । घःचाःया दथुइच्वंगु भागयात 'ख' धाइ (मैकडोनेल व कीथ, २०१९ : २२४) । अमरकोशय् धुँया छ्यंगुलिं भुनातःगु रथ, तुयुगु कम्वलं भुनातःगु रथ, साधारण कम्बलं भुनातःगु रथया वर्णन दु ।

नेपालय् रथया प्रचलन लिच्छविकालनिसें जुयावयाच्वंगु दु । लिच्छवि जुजु नरेन्द्रदेवं (ई ६४३-६७९) बुंगद्यःयात नेपालय् दुत हःगु धैगु आमधारणा दु । उबलेनिसें हे रथजात्रा न्ह्यानावयाच्वंगु जुइमाः । तर प्रामाणिक रुपं स्वय्वलय् जयदेव द्वितीयया जुइमाः धकाः अनुमान यानातःगु संवत् मदुगु नक्साल नारायणचौरया अभिलेखय् रथ निर्माण सम्वन्धी खँत च्वयातःगु दु । रथया सृंगार याइम्ह 'सिन्द्रिर दौवारिक', रथ थनीम्ह मनू, रथ स्यनधाःसा मर्मत याइम्ह मनूयात ८० पणपुराण पारिश्रमिक बीगु धकाः न्ह्यथनातःगु दु । ई. ६४७्या पशुपति देउपाटन कसाइँटोलया अभिलेखय् 'वृजिकरथ्या' खँग्वः वःगु दु गुकिया अर्थ वृजितय्गु रथ न्ह्याकेत दय्कातःगु तःवलाःगु लँ खः । मध्यकालय् वयाः नखःचखः हनेगु प्रचलन अझ अप्वल । थुकिं यानाः रथजात्रात नं धमाधम अप्वल । उपिं जात्रातय्गु निरन्तरता थौंतकं कायम जुयावयाच्वंगु दनि ।

रथयात देगःया हे मेगु रूपकथं काय्गु याः । देगः दनीवलय् जग तयाः गर्भगृह स्थापना यानाः दनायंकी । रथ नं छगूकथंया देगः हे खः । रथय् छथासं मेथाय् सालायंके जीक घःचाः तइ । तर देगः उकथं छथासं मेथाय् यंके जीमखु । उकिं रथयात चलायमान देगःकथं काय्गु याः । झीथाय् स्वंगू शैलीया रथ प्रचलनय् दु । बुंगद्यःया रथ, जनवहाःद्यःया रथ शिखर शैलीया रथ खः । यें कुमारीया रथ

तल्ल शैलीया रथ खः। पनौतीया उन्मत्त भैरवया रथय् पौ नं मदु, शिखर शैलीया नं मखु छत्रं जक कुइकातःगु रथ खः (लाखे, २०६५ : ३४)। रथनाप स्वानावइगु मेगु छगू वास्तुशैली 'खः' खः। रथ व खः निगुलिं पर्यायवाची खँग्वः खः (नःघःभनी, २०४६ : २)। निगूया दथुइ फरक थुलि हे खः – रथय् घःचाः तयाः खिपतं सालाः परिक्रमा याकी। तर खतय् घःचाः दइमखु, मनुतय्सं कुवियाः परिक्रमा याकी। मध्यकालय् खः व रथयात छगू हे अर्थय् छ्यलीगु खः। नेसं ८११या बुंगद्यःया घटना दुतिनातःगु छगू थ्यासफुती रथ व खःयात पर्यायवाचीकथं छ्यलातःगु दु।

सं ८११ वैशाख शुक्ल: ॥ द्वादशी हस्त नक्षत्र बुधबार ॥ थ्वकुन्हु ञलया बुगदेव गारबाहारस भेतबुतर, देव खतन कोकायाव। हनं रथ चिडाओ देवपुत तयाओ देवरथस थडाओ यातडायकर ॥

(Regmi, 1966 : 72)

कामकला रहस्यय् खःयाबारे थुकथं च्वयातःगु दु

ब्रम्हा विष्णुश्च रुद्रश्च इश्वरश्च सदाशिव ॥
सर्वेमञ्चखुराः प्रोक्ता फलकस्तु सदाशिव ॥

(नःघःभनी, २०४६ : ३)

थ्व श्लोकय् खःया प्यपा तुति ब्रम्हा, विष्णु, रुद्र व ईश्वरया प्रतीक खः, खतय् लायातइगु सिँवलाः सदाशिवया प्रतीक खः धयातःगु दु।

नेवाःतय्सं जात्रापर्वय् जक मखु संस्कारगत ज्याखँय् नं रथयात छ्यलावयाच्वंगु दु। थुकिया बांलाःगु दसु *ज्याजंकु* खः। यलय् न्याक्वःतक ज्याजंकु याइ गुकियात छसीकथं भीमरथारोहण, सहश्रचन्द्ररथारोहण, देवरथारोहण, रुद्ररथारोहण धाइ। तर येँय् भीमरथारोहण, महारथारोहण व देवरथारोहण धकाः स्वक्वःतक जक जंकु याइ। जंकुया थुपिं नामय् 'रथारोहण' खँग्वः स्वानाच्वंगुलिं हरेक पटकया जंकुइ रथय् तयाः धार्मिक विधिविधान पूवंकीगु धकाः याउँक अनुमान यायफु।

१.१ भीमरथारोहण

भीमरथी धैगु मनूया जीवनय् ७७ दँ, ७ ला, ७ न्हु क्यंखुन्हुया तस्सकं ग्यानापुगु चा खः। थुज्वःगु ग्यानापुगु ईयात पार यानाः फुक्क ग्रहदशा फाय्काः न्हूगु जीवनया शुरुवात जूगु उपलक्ष्यय् न्हापांगु जंकु न्याय्की। यल१् न्हापांगु जंकुइ खतय् तयाः कुबियाः देय् चाःहीकी। तर येँय् व ख्वपय् धाःसा रथ दय्काः परिक्रमा याकेगु चलन दु। थुबलय् श्यामवर्ण सल घानातःगु रथ दय्की। रथ दय्केत ध्वःदुगु सिँ छ्यलेमज्यू। ऋग्वेदय् रथ दय्केत पलाशया सिँ वा शल्मली सिमाया सिँ छ्यलेमाः धकाः निर्देश यानातःगु दु (लुइटेल, २०६३ : ९४७)। गुलिस्या धापूकथं रथ दय्केत ताइबःसि सिमाया सिँ छ्यलेमाः।[1] रथया

१. येँ धिमेल्वहंया सर्वज्ञरत्न वज्राचार्यलिसे जूगु खँल्हाबल्हाया आधारय्।

घःचाः दय्केत 'नावसिँ' छ्यलेमाः (श्राइब्लेर, २०५३ : ६) । थुबलय् श्यामवर्ण सल घानातःगु रथ दय्की । श्यामवर्ण धाःसां सलयात वाउँगु रंगं छाय्पियातइ । सल धैम्ह सूर्यया वाहन खः । सल घानातःगु रथय् तयाः परिक्रमा याकेगु धैगु सूर्यलोक वनेगुया प्रतीक खः । रथयात गुकथं छाय्पीगु धकाः छगू हस्तलिखित सफुती थुकथं च्वयातःगु दु -

इशान कोने रथ थापना

चन्दनं रथाकृति चोय ॥ पुलु लाय हासा तये १६ फा वा तये लोहमा तये उफोस्व तये जव खव तुफि तये ॥ तृमधु साख कस्ति घ्यो सिजबाटा ३ पल ह्यगुलि तया लोहमाया देउने तये ॥ ८१ रति सुवर्णया सुर्य्य विम्व तये ॥ लुं पले वह पले तये ॥ रक्तचन्दन रक्तपात वस्त्रनं तोपुये ह्याउस्वां ह्याउ छत्र पताका च्याम्हने म्हैषापा तये ॥ थ्वया लिउने सीया रथस ल तया चित्रकार चोका तये ॥ उकी लासा फुंग इला तये ॥ प्यखेस च्याम्ह म्हेखापाया पंखा घाये ॥ कुने कुणे ध्वज पताका तये ॥ अष्टमङ्गल पञ्चपल्लव मालानं हिने ॥ तायेमा स्वांमानं तये ॥ लाखाखिप कापतनं हीने रथसं चिनातये ॥ इति सूर्य्यविम्व सहित भिमरथ शुभम्[1]

यज्ञकुण्डया इशान कोणय् हे रथ स्थापना याय्माःगु छाय् खः धैगु खँ अनुसन्धानया विषय तिनि । सफुती लाखा खिपःयात कापतं हिने धकाः च्वयातःगु दु । जंकुया रथ सालेत खिपः छ्यलीमखु, न्हय्कु हाकःगु जनी छ्यली । छाय्कि सीपिंत जक खिपतं चिनाः सालेगु याइ ।[2]खिपतय् सलया न्हिप्यं सँ तय्माः धैगु मान्यता दु । सलं रथयात साःगुया प्रतीक स्वरूप उकथं सलया न्हिप्यंया सँ तइगु जुइमाः । खःया ल्यूनेपाखे दुने स्वकाः थःम्ह इष्टदेवताया पौभाः तय्गु चलन दु । रथया प्यकुनय् चतुर्महाराजया प्रतिमा तइ । रथय् कापतं भुनातःगु खिपः चीगु ज्या जंकु याःम्हेसिया तःधिकःम्ह काय्नं याइ । वं हे जंकु याःम्हेसित लुकुंछिनाः लःधाः दुरुधाः

१ यें दलाछि (लगं) त्वाःया ईश्वरीधर शर्मायाः संग्रहय् च्वंगु हस्तलिखित सफू, पत्र १०२ । थ्व सफूया प्रतिलिपि रास जोशीपाखें प्राप्त जूगु खः ।

२ संस्कृतिविद् विनोदराज शर्मापाखें प्राप्त जानकारी ।

हाय्काः तुफिं बँ पुइकाः ज्वःहासां गाय्काः स्वांसिन्हः ताय् ह्वय्काः रथ स्वचाः चाःहुइकी । बाजं थाकाः भिंगु साइतय् लाकाः रथय् फय्तुकी । रथय् पुवा, यःमरि, चतांमरि ह्वली । पूजाविधि क्वचाय्काः लःधाः हाय्काः तुफिं वँ पुइकाः बसाः लायाः रथ सालायंकी । रथ सालीबलय् तःधिकःम्ह काय् रथया जवय् च्वनी, जंकु याम्हेसिया किजा रथया खवय् च्वनी । मेपिं काय्, भिंचा, छय्, छुइपिंसं रथ सालायंकी । दकले न्हापां मिँमन्दः चाःहीकी । अले फुसा रथयात नगर परिक्रमा याकी, मफुसा त्वालय् च्वंगु गणेद्यःयाथाय्तक यंकाः लितहइ । उलि नं मफुसा छकूचा जक सालाः देश परिक्रमा याःगु धकाः सिधय्काः छ्वइ । उकथं परिक्रमा यकीवलय् इहिमस्त ल्यूल्यू वनेमाः । त्वाः चाःह्यूवनेवलय् इमिसं नं रथ साली । परिक्रमा सिधय्काः पिखालखुइ कलश दुवाल्या तयाः लसकुस यानाः दुकाइ ।

भीमरथारोहण धुंकाः याइगु मेमेगु जंकुइ दय्कीगु रथ फुक्कं उत्थें हे जुइ, उकी घाइम्ह जीव जक पाइ । यलय् निक्वःगु जंकु धकाः ८३ दँ दतकि 'सहश्रचन्द्र' दर्शन याकी । थुबलय् जंकु याःम्हेसित हँय् घानातःगु रथय् फय्तुकी । थुगु जंकु चान्हय् याइगु जूगुलिं रथ परिक्रमा याकीमखु । येँय् ८८ दँ दतकि याइगु निक्वःगु जंकु 'देवरथारोहण'य् हँय् घानातःगु रथ दय्कीगु खः । हँय् धैम्ह चन्द्रमाया वाहां जूगुलिं हँसं सालाः चन्द्रलोकय् यंकीगु विश्वासं उकथं हँय् घानातःगु रथ दय्कीगु खः ।

यलय् ८८ दँय् 'महारथारोहण' धकाः स्वक्वःगु जंकु याइ । थुबलय् गरुड घानातःगु रथ दय्की । गरुड विष्णुया बाहां जूगुलिं गरुडं विष्णुलोकय् यंकी धैगु अभिप्रायं उकथं गरुड घाइगु खः । रथयात परिक्रमा यायधुंकाः जंकु याःम्हेसित भ्याल‍ं थकाय्गु याइ । तर येँय् ९९ दँ दय्काः याइगु स्वक्वःगु वा दकले लिपांगु जंकुइ शार्दूल दुगु रथ दय्की ।

अथे हे ९९ दँ दतकि याइगु प्यक्वःगु जंकु 'देवरथारोहण'य् द्वहं घानातःगु रथ दयकी । द्वहं धैम्ह महाद्यःया बाहां जूगुलिं थुगु रथय् च्वनकि शिवलोकय् थ्यनी धैगु मान्यता दु । थुवलय् जंकु याम्हेसित न्हूगु जन्म जूगु धकाः क्वनं पिकायुगु याइ । १०० दँ दतकि याइगु जंकुइ गुकथंया रथ दय्की धकाः सीमदुनि ।

जंकु यायधुंकूम्ह मनू सित धाःसा हिन्दू धर्मावलम्बीपिनि उगु रथ पुरोहितयात दान बी । तर बौद्ध धर्मावलम्बीपिनि व हे रथय् तयाः जात्रा यानाः सिथं यंकी । मानवश्रौतसूत्रय् तःधंपिं मनूतय्त रथय् तयाः सिथं यंकेमाः धकाः धयातःगु दु । तर थ्व थौंकन्हय् थाकुयावःगुलिं उगु रथयात स्यंकाः उकिया कूताः दय्काः सिथं यंकी । दाहसंस्कार याइवलय् व सिं नं छ्यलाछ्वइ ।

बौद्धतय् जंकु याइवलय् उष्णीषविजयया पौभाः च्वकेगु चलन दु । द्यःपिनि क्वय् विजयोत्सव न्याय्काच्वंपिं परिवारजनपिनि चित्र च्वयातइ । खतय् दुने जंकु याःपिं बुराबुरीपिनि चित्र च्वइ । तर मिजं वा मिसा मध्ये सुं छम्ह सीधुंकूगु अवस्थाय् पौभाः च्वइवलय् गुम्ह मनू सीगु खः खतय् वया चित्र च्वइमखु, बरु आत्माया संकेत स्वरुप भ्रंगः च्वइ (वज्राचार्य, मिति मदु : २–३) ।

तर थौंकन्हय् जंकु याइबलय् न्हूगु रथ दय्कामच्वंसे वालं काय्गु प्रचलन व:गु दु । यल च:पत त्वा:या वेखारत्शाक्यं जंकुया ख: वालं बीगु यानादी । वय्कलं थ:म्हं हे धुंसिया ख: दय्कादीगु ख: । ख:या साइज २४ इन्च x ३० इन्च व जा: ३६ इन्च दु । छक: वालं वीगुया २००/३००तका वा: कयादी । ख:यात रथ याय्मा:सा उकी हे घ:चा: तया: रथ दय्कीगु ख: ।

लिधँसा

न:घ:भनी, तीर्थलाल, विसं २०४६, 'देवदेवीको खट', *प्राचीन नेपाल,* ११६-११८: १-६ ।

मिश्र, जयशंकर, विसं १९९२, *प्राचीन भारतका सामाजिक इतिहास* । पाँचौं संस्करण । दिल्ली : हिंदी माध्यम कार्यान्वय निदशालय ।

मैकडोनेल, ए. ए. व ए. वी. कीथ, विसं २०१९, *वैदिक इण्डेक्स* (वैदिक नामों और विषयों की व्याख्यात्मक अनुसूची) । अनुवादक : रामकुमार राय । वाराणसी : चौखम्वा विद्याभवन ।

लाखे, सुरेशमान, विसं २०६५, 'रथ ऐतिहासिकता र संरचना', *मतिना,* ३:९: ३३-३६ ।

लुइटेल, तिलकप्रसाद (अनु), विसं २०६३, *ऋग्वेद* । काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

वज्राचार्य, मनवज्र, मिति मदु, *नेपालको मध्यकालीन कला* । काठमाडौं : श्री ५ को सरकार सूचना विभाग ।

श्राइब्लेर, जियोभान्नी, विसं २०५३, 'नेवारहरुको निर्माण प्रविधि-२', *पासुका,* १:२:६ ।

Acharya, Prasanna K., 1978, *An Encyclopaedia of Hindu Architecture*. Reprint. Bhopal : J. K. Publishing House.

Regmi, D. R. 1966, *Medieval Nepal*, Vol. 3. Calcutta : Firma K. L.Mukhopadhyay.

ज्या:जंकुइ चित्रकारीता

सह.प्रा तुलसीलाल सिंह
त्रि.वि

१ म्हसीका

नेवाः समाजय् छुं नं धार्मिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, कर्मकाण्ड, संस्कार आदि ज्याखँय् छगूसिबें अप्वः जात जानाः सम्पन्न याय्‌गु पहः दु । थजाःगु ज्याखँय् थी थी जातजातिया थःथःगु भूमिका दु । थ्व नेवाः जातिया विशेषता खः । थ्वहे विशेषताकथं नेवाः जाति धार्मिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, कर्मकाण्ड, संस्कार आदि ज्याखँय् चित्रकारीता विशेष थाय् दु । थजाःगु चित्रकारीताया आपाः धइथें ज्या नेवाः जातिया छगू महत्वपूर्ण जात चित्रकारं याइगु खः । अनौपचारिक भाषां थ्वयात पुं धाइ । ज्याःजंकुया ज्याय् याय्‌माःगु चित्रकारीताया आपाः धइथें ज्या थुपिं हे चित्रकार अर्थात् पुंतय्‌सं याइ । पूजा मण्डप, यज्ञकुण्ड आदि थासय् पोतायचुं, अबीर, सिन्हः छयलाः च्वय्‌माःगु छुं चित्र धाःसा पुरोहितं च्वइ ।

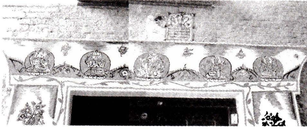
१. १. चित्रकारया ज्या

१.१.१ चाचिं[1] च्वय्‌गु

ज्याःजंकु जुइगु छेँय् जंकु भःभःधायक न्याय्‌केगु भ्वलय् छेँ सुचुपिचु याइ । माःमाःथाय् ल्ह्वनेगु नं याइ । थ्व हे ज्याया भ्वलय् छेँय् दकःमि व बज्रकःमित वयाच्वंगु पाखय् लाकाः, जंकु जुइगु थ्यंमथ्यं बाःछिति न्हयः हे, लुखाय् *चाचिं* च्वयत चित्रकार थरया पुंतय्‌त जंकु जुइगु छेँया लुखाय् गुलि थाय् बज्रं पाकेगु धकाः न्यंके छ्वयाहइ । चित्रकारतय्‌सं जंकु जुइगु छेँया लुखा स्वयाः चित्र च्वय्‌त माक्व थाय् बज्रं पाकेत चिं तयाबी । चित्रकारं चिं तयाब्यू कथं बज्रकःमिं लिउं तइ । थथे लिउं तय्‌त माक्व म्हासुचा, सौ, छ्याकःगु मो हयाः गाक्क वाली । उकीयात गाक्क न्हायाः, वालाः छुं छगुलिं त्वपुयाः फिनातइ । अथेहे छ्वाःति फीधुंकाः बज्रकःमिं लुखा जःखः व फुसय् लिउं तइ । बज्रकःमिं लिउं तइबलय् न्हायाः फिनाःगु

[1] थ्व खँग्वः थौंकन्हय् आपाःसिनं मछ्यले धुंकल । "हृदय" (चित्तधर) **सुगत-सौरभ** महाकाव्यय् थ्व खँग्वः थथे छ्यलातःगु दु–

मुलुखाय् जःखः दुवाल्याः कलश धंकाः तल निख्यं,
ल्वीं कियाः तल चो लुखाय् च्वे *चाचिने* च्वैतःगु थें । इही सर्ग, पृ. ११६

यन्त्र गुलि अप्वः पुलां जुल उलि हे ज्वनी व वलाइ धइगु मान्यता दु। उकिं गुलिसिनं तातुइकेत तःन्हुमछि फिनाः जक ल्युं तय्कीपिं नं दु।

वज्रकःमिं लिउं पानाः छुं न्हिलिपा गनेवं वा चित्र च्वय् निन्ह-स्वन्हुन्त्यः ताकुचा वा सपेतां लिउं तयातःथाय् तुइक पाइ। ताकुचां पाइवलय् उकीयात ज्वंकेत छुचुंया मः, आरारोट, छ्यंगूया सरेस, सावदाना आदिं ल्वाकछ्यायगु याइ। ताकुचां पानाः बांलाक गनेवं *चाचिं* च्वइपिं पुंत वयाः च्वय्गु ज्या न्ह्याकी। खासयानाः थ्व ज्या निम्ह पुंतय्सं स्वन्हुति बिकाः ज्या सिधय्की। च्वय्त वइपिं निम्ह पुंतमध्ये छम्ह थजाःगु च्वज्याय् निपुनम्ह हे जुइसा मेम्ह सहयोगी जुयाः ज्या याइम्ह जुइ। थथे सहयोगी जुयाः वइम्ह पुंनं मूख्यम्ह पुंनं धाःधाःथे ज्या याइ। ग्वाहालिमि पुंया ज्या रंग दय्केगु व रेखाङ्कन यानातःथाय् माःमाःगु रंग जाय्केगु खः।

चित्रकारं छ्यलीगु रंगयात *कचि रंग* [१]धाइ। चित्रकारं छ्यलीगु रंग प्राकृतिक जुइ। थ्व थीथी रंगया चा हे छ्यलीगु खः। तुयुगु रंगयानितिं वलः, म्हासुगु रंगया लागी केसरी, ह्याउँगु लागी हिंगुल, भुयुगु रंगया नितिं छगू किसिमया चा, वचुगु रंगया नितिं नीर व हाकुगु रंगयानितिं धाःसा चिकं वा मरिचिकंया हाकः छ्यली। थुपिं रंग ज्वंकेत कचिगु हँय्ख्यँय्या तुयुगु लाः व रंग ल्वाकछ्यानाः कथियात निपा ल्हातं मोहि दय्केवलय् थें गाक्क लस्सा वय्क गिलिगिलि याना दय्की। थथे दय्केगु ज्या पुंलिसे वइम्ह ग्वाहालिमिं याइ। मूख्यम्ह पुंनं तुइक ताकुचा वा सपेतां पानातःथाय् हाकुगु रंगं थीथी चोपिं व मेमेगु माःमाःगु चित्रया रेखाङ्कन याइ। मूख्यम्ह पुं नं रेखाङ्कन यानातःथाय् ग्वाहालिमि पुंनं माःमागु रंग जाय्की। थथे निम्ह पुंनं स्वन्हुति बिकाः *चाचिं* च्वय्गु ज्या क्वचाय्की। मूख्यम्ह पुंन ग्वाहालिमि ल्यइवलय् थम्हं स्यनाच्वनाम्ह शिष्य वा थःगु न्हिंन्हिंया ज्याय् ग्वाहालि यानाच्वंम्ह वा थः हे किजा, काय्, काय्चापिं आदि थःलाःपिं जुइ। थ्व ज्याय् मिसापिं धाःसा छ्यलीगु चलन मदु।

ज्याःजंकु याइम्ह मनुखं देवत्व प्राप्त याःगु अथवा पुनर्जन्म काःगु धइगु मान्यतां यानाः पुंनं थःगु च्वज्यायात आध्यात्मिक ज्या भाःपी। अथेजुयाः *चाचिं* च्वइवलय् नीसी यानाः जक च्वय्माः धइगु विश्वास दु। जा-चिप जुयाः च्वय्मज्यू धइगु मान्यता दुगुलिं थुपिं फुक्क ज्या सुथसिया जा नय्सिवें न्हापा हे जुइ। जा नय्धुंकाः थजाःगु च्वज्या याइमखु।

१ न्हापा च्वयातःगु चित्रयात त्वपुइक च्वय्फुगु रंगयात *कचि रंग* धाइ। थुकेयात अंग्रेजीं quash वा opaque न्हापा च्वयातःगु रंगयात त्वपुइमफुगु अर्थात् पारदर्शी जुयातुंच्वनीगु रंगयात *वू रंग* धाइ।

हिन्दू बौद्ध निगुलिं धार्मिक सम्प्रदायया नेवातय् ज्या:जंकु याइगुलिं लुखाय् च्वइगु चाचिं नं छुं भचा पा: । वौद्ध सम्प्रदायया जंकु ज्याय् लुखाफुसय् पञ्चबुद्ध च्वइ । न्यागू क्लेश निर्मूल यायत मा:गु ज्ञानया प्रतीककथं न्याम्ह वुद्धपिं च्वइगु ख: । न्याम्ह वुद्धपिनिगु थाय् क्रम ल्यया: जक च्वइ । थुपिं न्याम्ह वुद्धपिं न्यागू हे मुद्रा, न्यागू हे ला-उं मिलय्याना: खवं जवय् भ्व:लिक थथे च्वइ–

पञ्चबुद्ध	ला-उं	मुद्रा	वाहां	न्यागू तत्व	न्यागू ज्ञानया प्रतीक
१. रत्नसम्भव	म्हासु	वरद् मुद्रा	वाउँम्ह सल	पृथ्वी तत्व	लोभ चित्तयात निर्मूल याइगु समता ज्ञान ।
२. अक्षोभ्य	वचु	भूमिस्पर्श मुद्रा	तुयूम्ह किसि	आकाश तत्व	द्वेष चित्तयात निर्मूल याइगु आदर्श ज्ञान ।
३. वैरोचन	तुयु	धर्मचक्र मुद्रा	तुयुम्ह सिंह	जल तत्व	मोह चित्तयात निर्मूल याइम्ह सुविशुद्ध धर्मधातु ज्ञान ।
४. अमिताभ	ह्याउँ	ध्यान मुद्रा	म्हयखा	अग्नि तत्व	राग चित्तयात निर्मूल याइगु प्रत्यवेक्षणा ज्ञान ।
५. अमोघसिद्धि	वाउँ	अभय मुद्रा	गरुड	वायु तत्व	मात्सर्य/इर्ष्या चित्तयात निर्मूल याइगु कृत्यानुष्ठान ज्ञान ।

थुपिं पञ्चबुद्धपिनिगु स्थानमानयात गुलिं चित्रकारपिन्सं रत्नसम्भवया थासय् अक्षोभ्य व अक्षोभ्यया थासय् रत्नसम्भव नं च्वय्‌गु या: । तर, स:स्यूपिंनिगु धापूकथं थ्व स्थानमान गलत ख: । अथेहे न्यामम्ह वुद्ध अमोघसिद्धिया थासय् नागं कुइकात:म्ह मुचलिन्द वुद्ध नं च्वय्‌गु या: । न्याम्ह वुद्धपिनिगु ख्वा: व म्हया उन न्यागू हे च्व:सा फुक्कसित गेरु वस्त्र हे च्वय्‌गु याइ ।

न्याम्ह वुद्धया फुसय् देपापाखे सिथय् चन्द्र व जवपाखे सिथय् सूर्य च्वइ । सूर्य ह्याउँगु रंगं च्व:सा चन्द्र तुयुगु रंगं च्वइ । अष्टमङ्गलया च्यागू चित्र थुगु क्रमं च्वइ–

१. रत्नसम्भव व अक्षोभ्यया दथुइ फुसय् म्हासुगु रंगं श्रीवत्स व क्वय् तुयूगु रंगं च्वाम्व: नापं तुयुगु स्वां छफ्व:,

२. अक्षोभ्य व वैरोचनया दथुइ फुसय् गुलाफी रंगं पुण्डरिक (पलेस्वां) व क्वय् वचुम्ह व ह्याउँम्ह न्या छज्व:,

३. वैरोचन व अमिताभया दथुइ फुसय् ह्याउँगु रंगं ध्वंज व क्वय् तगिं-तगिं दुगु ह्याउँगु व वाउँगु रंगं व उकी द्यःने लुँ रंगं गजू दुगु छत्र,

४. अमिताभ व अमोघसिद्धिया दथुइ फुसय् सुवर्ण रंगया कलश, उकी द्यःने किसली व किसलीया द्यःने वाउँगु रंगं गाच्वः व क्वय् तुयूगु रंगं हेमशंख च्वइ।

थुकथं पञ्चबुद्धपिनिगु दथुइ-दथुइ श्रीवत्स, पुण्डरिका, ध्वज, कलश, च्वाम्वः, ज्वःन्या, छत्र व शंख चित्रया अष्टमङ्गल थःथःगु थासय् च्वइ।

पञ्चबुद्धया पृष्ठभूमी आकास व पहाड समेत दुगु भूमि च्वइ। आकासया रंग वचुगु जूसा भूमिया रंग वाउँगु जुइ। पञ्चबुद्धपिनिगु आसन पलेस्वांया द्यःने चन्द्रमण्डल खः। पलेस्वाया पत्र ह्याउँगु, वाउँगु, वचुगु व तुयुगु रंगया जुइ। प्रतीकया ल्याखं १००० पत्र दुगु धकाः *सहश्रदल पद्म* धायुगु नं याः। तर, द्वःछिगु पत्र च्वइमखु। पलेस्वां द्यःनेच्वंगु चन्द्रमण्डलया रंग तुयुगु खः। तुयुगु रंग मिजंया प्रतीक खः। मिजंया अर्थ शुक्र खः, गुकिया रंग तुयुगु खः। मिसापिं द्यःपिनिगु आसन सूर्यमण्डल जुइ। गुकिया रंग ह्याउँगु जुइ। ह्याउँगु रंगया अर्थ रज खः।

हिन्दू परम्पराकथं लुखाफुसय् खवं जवय् छसिंकथं गणेश, ब्रम्हा, महेश्वर (उमासहित), विष्णु, व कुमार च्वइ। थुपि न्याम्ह द्योपिनिगु रंग, वाहन व ज्वँसा थथे च्वइ

द्योपिं	रंग	वाहां	ज्वँसा
१. गणेश	तुयु	तिछुँ	च्वयच्वंगु जव ल्हातय् जपमाः, खवय् पा, क्वयच्वंगु जव ल्हातय् लैं, खवय् लड्डु।
२. ब्रम्हा	म्हासु	हँय्	च्वयच्वंगु जव ल्हातय् जपमाः, खवय् सफू, क्वयच्वंगु जव ल्हातय् त्रिदण्ड, खवय् कमण्डलु।
३. महेश्वर(उमासहित)	तुयु व म्हासु दोहँ	व सिंह	च्वयच्वंगु जव ल्हातय् जपमाः, खवय् त्रिशूल, क्वयच्वंगु जव ल्हातय् डमरु, खवय् कमण्डलु।
४. विष्णु	वाउँ	गरुड	च्वयच्वंगु जव ल्हातय् चक्र, खवय् पद्म, क्वयच्वंगु जव ल्हातय् शंख, खवय् गदा।
५. कुमार	ह्याउँ	म्हयखा	च्वयच्वंगु जव ल्हातय् जपमाः, खवय् रत्न, क्वयच्वंगु जव ल्हातय वरद, खवय् कमण्डलु।

लुखाफुसय् पञ्चबुद्ध वा गणेश व कुमार सहित ब्रह्मा-विष्णु-महेश च्वय्धुंका लुखाया जः-खः सिमाकचाय् जुनाच्वंम्ह वाउँभत्तु, मिखा व स्वंगू पादया मसय् दिकातःगु कलश च्वइ ।

लुखाया जःखः निखेसं दकसिबय् च्वय् मोतिमाः वान्याना: सिमाकचाय् जुनाच्वंपिं वाउँभत्तु निम्ह च्वइ । थुपिं वाउँभत्तुया च्वसं द्वाफ्वःस्वां व उफ्वःस्वां छफ्वः-छफ्वः नं च्वइ । थुपिं फुक्क चित्र भिं जुइमा धइगु अर्थय् च्वइगु खः । भत्तु जुनाच्वंगु सिमाकचा कलात्मक याय्गु नितिं चाःतूगु सिमाकचा च्वय्गु चलन दु । थुलि बौद्ध व हिन्दू निगुलिं परमम्राय् ज्वःलाक च्वइगु खनेदु ।

बौद्ध परम्पराकथं वाउँभत्तुया क्वय् निखेरं स्वस्ति चिन्ह च्वइ । वया क्वय् मिखा च्वइ । बौद्ध परम्पराकथं बुद्धया हे मिखा च्वइ । थ्व मिखा केलेंहंका बागः मिखा जक कनाच्वंगु थें च्वइ । मिखाया नानिचा व मिखाफुसि सँ वचुगु रंगं च्वइ । थ्व निर्मलया प्रतीक खः । यदि हिन्दू परम्पराकथं च्वल धाःसा भैरवया मिखा च्वइ । भैरवया मिखा ग्वःलाकाः तग्वय्क कनाच्वंगु च्वइ । थ्व स्वय् हे ग्यानापुगु जुइ । भैरवया मिखाया नानिचा व मिखाफुसि सँ ह्याउँगु रंगं च्वइ । थ्व ग्यानापुगु व सुरक्षाया प्रतीक खः । थ्वनं लुखाया जःखः ज्वःलाक च्वइ । दकसिबय् क्वय् स्वका तुति दुगु मसय् दिकातःगु सुवर्ण कलश च्वइ । कलशया द्यःने किसली व वचुगु रंगं उफ्वःस्वां छफ्वः-छफ्वः नं च्वइ । लुखाया जःखः कलश तय्गुया अर्थ उगु छेँय् च्वनीपिं जःपिं दुहां-पिहां जुइबलय् भिं जुइमा धइगु खः ।

१.१.२. जंकु-छेँयात मंगलमय याइगु व मेमेगु चित्र

जंकु याइगु छेँ मङ्गलमय याय्गु व होम विधि याय्बलय् चाया थलबल बाहेक मेमेगु चित्र नं च्वय्माःगु आवश्यक जू । थुपिं छुं चित्र थथे दु ।

१.१.२.१ गृहमाला व मेमेगु चित्र – जंकु याइगु छेँया लुखा जःखः व फुसय् थीथी द्यःपिं व मेमेगु चित्र च्वयाः मङ्गलमय याय्माः थें जंकु याइम्ह व्यक्ति निवास याइगु छेँयात नं मङ्गलमय याय्त छेँया छचाकिलिं पंञ्चपल्लव[१] चाःहुइकीबलय् दथुइ-दथुइ माक्व भ्वंया अष्टमंगल व अष्टमातृका[२] च्वया तइ । थ्व अष्टङ्गगल सःखिया खिपतय् खाया चाःहुइकी । थजाःगु अष्टङ्गगल व पञ्चपल्लवं छेँ चाःहुइकीगु माःयात गृहमाला धाइ । थ्व बौद्ध व हिन्दू निगुलिं मतयापिंसं छ्यली ।

१.१.२.२ हासा – जंकु ज्याय् बौद्ध परम्पराया विधिकथ ताय् व स्वां तय्त छ्यलीगु हासाय् म्हासुगु रंगं स्वस्तिचिं च्वइ । हिन्दू परम्पराकथं ताय्, स्वां हासाय् तइमखु, बरु धकी तइ । उकी छुं नं चित्र च्वय्माःगु मदु ।

१. वंगलसिमाया हः, बरमाया हः, अंमाया हः, पौमाया हः व पंमाया हः

२. इन्द्राणी, वैष्णवी, वाराही, कौमारी, महालक्ष्मी, ब्रह्मायणी, रुद्रायणी अथवा माहेश्वरी, महाकाली अथवा चामुण्डा

१.१.२.३ **पुलु** –जंकु ज्याय् होम याइवलय् होमया च्वय् इलां प्यनेगु थासय् पंया थानातःगु पुलु तइ । थुकी विश्ववज्र च्वइ । बौद्ध परम्पराकथं थथे खःसा हिन्दू विधी पुलु इलां प्यनीगु थासय् मतःसा स्वय् लाय्गु याइ । थुकी छुं नं चित्र च्वइमखु ।

१.२ खतय् चित्रकारिता – जंकु याःम्ह व्यक्तिं देवत्व काल धइगु अर्थय् खतय् तइगु खः । संस्कृतं थ्व खःयात दिव्यरथ हे धाइ । थजागु दिव्यरथय् अनेक चित्रं छाय्पी । सुमेरु पर्वतया प्यंगू दिशाय् च्वनीपिं मूख्य लोकपाल देवतापिं चतुर्महाराजपिं जंकु याःम्ह व्यक्तियात देवलोकय् सुरक्षित यानाः थ्यंकेगु भाला काःपिं धइगु अर्थय् ज्वँसा, दिशा आदि सहित थुकथं दइ –

द्योपिं	रंग	थाय्	गण
१. वैश्रवण (कुवेर)	म्हासु	यंता (उत्तर)	यक्षराज/निधिपति
२. विरुढक	वचु	येता (दक्षिण)	कुभिण्डराज
३. विरुपाक्ष	ह्याउँ	योता (पश्चिम)	तिर्यकराज
४. धृतराष्ट्र	तुयु	वंता (पूर्व)	गन्धर्व व पिशाचराज

न्हापांया जंकुइ सूर्यया रथय् तयाः याइगुलिं सूर्यया प्रतीक स्वरूप न्हय्गू वारया ल्याखं न्हय्गू रंगं न्हय्म्ह हे सल च्वयाः रथय् तिकीगु खः । गुलिसिनं रथय् निम्ह जक सलया चित्र तय्गु नं याः । चित्रकार, ११२४ : ५३) । निक्वःगु जंकुइ चन्द्ररथया प्रतीककथं न्हय्गू वारया ल्याखं न्हय्म्ह हे हँय्या चित्र च्वयाः तिकी । स्वकःगु जंकुइ विष्णुया वाहन च्याम्ह गरुड च्वयाः रथय् तिकी । निकःगु जंकुइ वौद्धमार्गीतय्सं ब्वसल च्वया तिकी । प्यकःगु जंकुइ महाचःया वाहन द्वहँ च्वयाः तिकी ।

थुलि वाहेक खःयात छाय्पीगुलागी अनेक वुट्टा च्वयाः खतय् खाय्गु व तिकेगु याय्फु । खासयानाः, थीथी रंगं थीथी स्वांफ्वः च्वयाः तइ । अथेहे भ्वंस्वां, झल्लर आदि दयकाः न. खाइ । तर थपिं चित्रया धार्मिक, साँस्कृतिक आदि छुं नं कथंया प्रयोजन धाःसा मदु ।

१.३. चाया थलबलय् चित्रकारीता

जंकु क्रियाय् पूजा व होम याय्त छुं चाया थलवल आवश्यक जू । थुपिं चाया थलवल कुमाःतय्सं दय्कीसा उकी चित्रकारं चित्र च्वइ । चित्रकारं च्वइगु चित्र थथे जुइ–

१.३.१ नवग्रह - नवग्रह पूजा यायगु लागी चायागु कलशय् थीथी प्रतीक चित्र च्वया: पूजाय् न्ह्य:ने भ्व:लाक तइ। थीथी रंगं च्वयात:गु नवग्रह थथे दु-

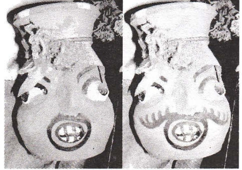
ल्या:	नवग्रह	प्रतीक चित्र	रंग
१.	वुध	धनु व वाण	म्हासुगु
२.	वृहस्पति	सफू	म्हासुगु
३.	शुक्र	चतुष्कोण	तुयुगु
४.	शनिश्चर	त्रिदण्ड	म्हासुगु
५.	राहु	खड्ग	वचुगु
६.	केतु	हितिमंग:(मकर)	ह्याउँगु
७.	यम	स्वस्ति चिं	म्हासुगु
८.	अंगार (मंगल)	त्रिकोण	ह्याउँगु
९.	सोम	अर्धचन्द्र/तुयुगु पलेस्वां	तुयुगु
१०	आदित्य	पलेस्वां	ह्याउँगु

१.३.२ दश दिक्पाल - दश दिक्पालपिं इमिगु थाय् व प्रतीककथं चित्र च्वइगु थथे ख:-

ल्या:	दिशा	दिक्पालपिं	प्रतीक चित्र	रंग
१.	वंता (पूर्व)	इन्द्र	वज्र	वचुगु
२.	येता (पश्चिम)	वरुण	सर्प	तुयुगु
३.	यंता (उत्तर)	कुवेर	बेल/धालय?	म्हासुगु
४.	योता (दक्षिण)	यम	ख्वा:/यमदण्ड	वचुगु
५.	वंकुलि (आग्नेय)	अग्नि	स्वकुंला:गु अग्निकुण्ड	ह्याउँगु व म्हासुगु
६.	योकुलि (वायव्य)	वायव्य	ध्वज च्वय् वाउँगु, क्वय् ह्याउँगु व दण्ड म्हासुगु	
७.	येकुलि (नैऋत्य)	नैऋत्य	खड्ग	वचुगु
८.	यंकुलि (इशान)	इशान/महाद्यो	त्रिशूल	वचुगु
९		चन्द्र	अर्धचन्द	तुयुगु
१०		सूर्य	गोलाकार सूर्य	ह्याउँगु

हिन्दू मत अनुसार च्याम्ह दिक्पालपिनिगु प्रतीककथं पले च्वइ (राजोपाध्याय, ११२२ : ०)। चन्द्रया थासय् ब्रह्मा च्वइ। वया प्रतीक कथं म्हासुगु रंगं कमण्डलु च्वइ।

१.३.३ यक्षी व यक्षीनी- यक्षीया प्रतीकचित्र तुसिपु आकार छगू चित्र खः। थ्व चित्रय् दकसिबय् पिनेयागु घेराय् वचुगु रंग, दुने दथुया घेराय् म्हासुगु रंग व दकसिबे दुनेया केन्द्रविन्दु ह्याउँगु रंगं च्वइ। यें व ख्वपय् थथे च्वइसा यलय् धाःसा यक्षीया ख्वापाः हे च्वइ।

यक्षीनीया चित्र यें व ख्वपय् विशेषकथंया स्वां निफ्वः च्वइसा यलय् यक्षीनीया ख्वापाः हे च्वइ। यक्षी व यक्षीनीया चित्र छपाः-छपाः जक च्वइ।

१.३.४ लक्ष्मी व श्री (सरस्वती)- लक्ष्मी व श्रीया चित्र खास हे छुं वस्तुया आकृति लसीमवःगु क्वय-च्वय् सालातःगु उर्ध्वरेखाया ध्वः जक खनेदु। लक्ष्मीयात म्होजक ध्वः सालेमाःगु खःसा सास्वतीयात छुं भति अप्वः सालेमाःगु खनेदु। थ्व बौद्ध परम्पराया चित्र खः। हिन्दू परम्पराय् लक्ष्मीया प्रतीक कथं म्हासुगु रंगं ज्वलान्हायक्ं च्वइसा सरस्वतीया प्रतीक कथं तुयुगु रंगं सफू च्वइ। लक्ष्मी व श्रीया चित्र छगः छगः जक चाथलय् च्वइ।

१.३.५ अष्टकलश (ग्वंप)- च्यागः चायागु ग्वंपय् अष्टमङ्गल च्वइ। अष्टमङ्गल चवयातःगु थ्व चायागु ग्वंपयात हे अष्टकलश धाइगु खः। पूजाय् (१) श्रीवत्स (२) पुण्डरिक (३) ध्वज (४) कलश (५) च्वाम्वः (६) ज्वःन्याँ (७) छत्र (८) शंख च्वयातःगु अष्टकलश क्रम मिलय् यानाः भ्वःलिक तइ।

१.३.६ नागपो – नाग च्वयातःगु चायागु थलयात नागपो वा नागकलश धाइ। जंकु क्रियाय् हिन्दू जूसा प्यंगः व बौद्ध जूसा न्यागः थलय् नाग च्वइ। पूजा सिधय्काः थुपिं नागपो जंकु याःम्हय्सिया गनं छें लिक्कलाःगु जःधुंलय् (जलद्रोणी) छाय्यंकी।

१.३.७ इनाय्कों – गणेश च्वयातःगु तग्वःगु चायागु कोंयात इनाय्को धाइ। थ्व कोंनय् पुसा समेत दइ। पुसाय् तुयुगु रंगं लैं व वाउँगु रंगं ख्वाकः समेत च्वय्माः।

१.३.८ ब्रम्हकों – थ्व ब्रम्हा च्वयातःगु कों खः। थुकीया पुसाय् ह्याउँगु व म्हासुगु रंगं छत्र च्वयातइ।

१.३.९ **कलश** – कलशय् मिखा च्वइ । हिन्दू परम्परा कथं जूसा कलशया तौया क्वय् भैरवया स्वंगः मिखा च्वइ । यदि वौद्ध जूसा कलशया तौया क्वय् वुद्धया निगः मिखा च्वइ ।

१.३.१० **सलापा** – जंकु ज्याय् गुता चीवः तयत छचलीगु थलया नां खः सलापा । थ्व चायागु धौभ्यगः याकारयागु जुइ । थुकी वचुगु रंगं वज्र च्वइ ।

१.४ नवग्रह मण्डल व दुस्वः मण्डल

जंकुया दुस्वःःया न्हिखुनु पुरोहितं न्हापां नवग्रह मण्डल च्वइ । नवग्रह मण्डल न्हापा न्हापा पुरोहितं पोतायचुंनं च्वइगु खःसा आः थौंकन्हय् ईया अभाव जुयाः वा कलात्मक यायगुनितिं वा सरलीकृत यायत तस्वीर तइगु चलन दु ।

वौद्ध मतकतं चित्रकारं च्वइगु दुस्वःमण्डल खासयानाः पञ्चवुद्ध मण्डल खः । मण्डलया दथुइ वैरोचन तया वया सिथय् च्याहः दुगु पलेस्वं च्वइ । थुपिं च्याहः दुने थुकथं दुस्वःमण्डल च्वइ–

१. मध्य	वैरोचन	चक्रचिन्ह
२. पूर्व	अक्षोभ्य	नीलवज्र
३. दक्षिण	रत्नसम्भव	रत्न कचा
४. पश्चिम	अमिताभ	रक्त पद्म
५. उत्तर	अमोघसिद्धि	विश्ववज्र
६. आग्नेय		पलेस्वां द्यःने वज्र
७. नैऋत्य		नीलपद्म
८. वायव्य		रक्तपद्म
९. ईशान		पले द्यःने मिखा

दुस्वःमण्डलया पिने प्यंगू कुनय् रूप, शव्द, गन्ध व रसया चित्र थथे च्वइ–

१. आग्नेय	रूप	ज्वलान्हायकं
२. नैऋत्य	शब्द	सितार
३. वायव्य	गन्ध	शङ्ख
४. ईशान	रस	नैवेद्य थल

अथेहे प्यंगु द्वारय् च्वइगु चित्र

१. पूर्व	अङ्कुश
२. दक्षिण	जवय् पाश (खिपः)
३. पश्चिम	लुखाफुसय् ग्वइगु माताः

४. उत्तर	देपाय् (खवय्) वज्र	

थ्वयांनं पिने चतुर्महाराजपिनिगु चित्र तइ ।

(चित्रकार, ११२४ : ४८)

नवग्रह मण्डल खासयाना: न्हापांगु जंकुइ दुस्वः खुन्हु च्वइगु ख: । निक्व:गु व स्वक्व:गु जंकुइ वसुन्धरा मण्डल व उष्णीषविजय मण्डल च्वइगु चलन दु । नवग्रह मण्डल च्वय्सिबें न्हापा चाक:ला:गु मण्डल च्वइ । मण्डलया गुंगू कोथाया दुने *पञ्चरक्षा चित्र* थुकथं च्वइ–

१. मध्य	प्रतिसरा	चक्र चिन्ह
२. पूर्व	सहश्र प्रमर्दनी	खड्ग
३. दक्षिण	महामायुरी	पाश (खिप:)
४. पश्चिम	शितवती	पिण्डपात्र (गुल्पा:)
५. उत्तर	महामन्त्रानुसारिणी	पीतवज्र

प्यंगू दिशाय् पलेस्वां च्वया: अनं पिने च्याह: पलेहलय् च्याम्ह बोधिसत्वया प्रतिक चिन्ह थुकथं च्वइ–

१. पूर्व (न्ह्य:ने)	नीलवज्र
२. दक्षिण (जवय्)	रत्न कचा
३. पश्चिम (फुसय्)	रत्न पद्म
४. उत्तर (देपाय्)	विश्ववज्र
५. आग्नेय	सूर्य
६. नैऋत्य	ध्वज
७. वायव्य	खड्ग
८. ईशान	छत्र

थुलि च्वय्धुंका थ्व चक्रंपिने नवग्रहया चित्र च्वइ–

१. आदित्य (न्हय:ने)	रक्तपद्म
२. सोम (नापं)	तुयूगु पले
३. मंगल (न्हय:ने)	खड्ग
४. बुध (नापं)	जपमा:
५. बृहस्पति (न्ह्य:ने)	सफू
६. शुक्र (नाप)	कमण्डलु

७. शनिश्चर (न्ह्य:ने)	खड्ग
८. राहु (नापं)	चन्द्र-सूर्य
९. केतु (न्हय:ने)	पाश (खिप:)

नवग्रह च्वया: थ्वयानं पिने दशदिग लोकपालया प्रतीक-चित्र थुकथं तइ

१. पूर्व (न्ह्य:ने)	पीतवज्र
२. दक्षिण (जवय्)	यमदण्ड
३. पश्चिम (फुसय्)	हिसि (ब्या:)
४. उत्तर (देपाय्)	वरुण नाग
५. आग्नेय (कोने)	सलापा
६. नैऋत्य (देपाय्)	खड्ग
७. वायव्य (कोने)	ध्वज
८. ईशान (देपा)	त्रिशूल

थ्वयांपिने वज्रावली चा:हुइकी व अनंलि ज्वालावलीं चा:हुइकी ।

(चित्रकार, ११२४ : ४९-५१)

नेवा:तय् जंकु क्रिया विधि थाय् व जात अनुसार आपा: म्हो पानाच्वंगु दु । हिन्दू व बौद्ध निगुलिं धार्मिक सम्प्रदायपाखें जंकु याय्गु ज्या न्ह्याका: वयाच्वंगुलिं थुपिं निगू धार्मिक सम्प्रदायदुने जंकु याय्गु विधि पागुलिं अन छ्यलीगु चित्र नं पाइगु स्वाभाविक जू । उकिसन थाय् व जात-जाति नं छुं छुं विधि पानाच्वनीगुलिं छगू हे धार्मिक सम्प्रदाय दुने नं चित्र च्वइगु ज्याय पानाच्वनी । अथे जुया: चित्र च्वइपिं चित्रकारतय्सं थ:गु हे तजविज अनुसार चित्र मच्व:से पुरोहितया आज्ञाकथं चित्र च्वय्गु यानावयाच्वंगु दु ।

लिधँसा

चित्रकार, सुवर्णमान, ११२४, *चित्रकार (पुं) व मेगु समाजया तजिलजि* । यें : सुरेश चित्रकार ।
पुं (चित्रकार), प्रेममान, ११२७, *परम्पराय् च्वज्या विधि* । किपू : नेपालभाषा आकादेमि ।
राजोपाध्याय, हेरम्बानन्द, ११२२, *महारथारोहणविधि* । यल : दिलमोहन ताम्रकार व हेराशोभा ताम्राकार ।
Toffin, Gérard, 2007, *Newar Society : City, Village and Periphery.* Lalitpur : Himal Books.

न्यनेकने

लोक चित्रकार, सिम्रिक आटेलियर, यलध्वाका, यल ।

लितँसा

चित्रकारया च्वकीगु चित्रया धलः

इनाय कलश : गणेश　　पूर्ण कलश : वचुगु वज्र

कलश : विश्ववज्र　　कलश : चक्रचिन्ह

गं कलशय् च्वइगु चित्र–

१. श्रीवत्स	२. पुण्डरिका	३. ध्वज	४. कलश
५. च्वाम्वः	६. ज्वःन्यां	७. छत्र	८. शङ्ख
९. वज्र	१०. खड्ग	११. सुलपा	१२. हिंसि
१३. जमदण्ड	१४. त्रिशूल	१५. ध्वज	१६. नाग
१७. उफ्वःस्वां	१८. सफू	१९. धुपाँय् मकः	२०. जःमूमाः
२१. खड्ग	२२. पलेस्वा	२३. पलेस्वानय् मिखा	२४. रत्न
२५. देवा	२६. नीलवज्र	२७. जमदण्ड	२८. पाश
२९. पलेस्वा	३०. ध्वज	३१. नीलवज्र	३२. चक्र
३३. चन्द्र	३४. सूर्य	३५. श्रीलक्ष्मी पले	३६. जयलक्ष्मी पलेहः

ज्या:जंकुइ थी थी जातया भूमिका

निजिरोस श्रेष्ठ (न्याछ्यों)*

१. म्हसीका

नेवा:तय् थी थी संस्कार मध्ये ज्या:जंकु नं छगू ख: । मनूत ता: आयु तक म्वात धा:सा इमित द्य: भा:पिया हना: ज्या:जंकु याना: देय् चाहिकी । ज्या:जंकु गुलिंसिया स्वक्व: याइ:सा गुलिंसिया न्याक्व:तक याइ । स्वनिगलय् दुने नं ज्या:जंकु याइगु पह: छगू हे कथं मजू । थाय्, समुदाय व धर्मया कारणं नं ज्या:जंकुया विधी विविधता खंकेफु । अथेख:सां ज्या:जंकुया अभिप्राय व थुगु संस्कार सिधय्केत थी थी समुदायया भूमिका धा:सा ज्व:ला ।

ज्याथजिथिया ज्या:जंकु याइवलय् जंकु याइपिनि त:धिक:म्ह काय् व भौया मू ज्या जुइ, इमिसं जंकुइ थकालि व थकालि नकिं जुया सम्पूर्ण पूजा, नापं संकल्प याय्गु ज्या याइ, ख: छाय्पीगु ज्या परिवारजनं याइ, म्ह्याय्मस्तय्सं ख: स्वनेगु, लुसि फय्गु, वेतालि चिकेगु याइ । (श्रेष्ठ ११३१ : ४०) बौद्ध परम्पराय् जूसा अलिंच:, फलिंच:, इनाय् आदि का:वनेगु जिलाजं व भिंचापिंसं बसा: लाना: यंकेगु, पिसगं लुइगु याइ, म्ह्याय्मस्त व भौपिंन्सं बारां छुय्गु (हिन्दू परम्पराकथं), छय्, छुइपिन्सं ख: कुबीगु वा सालेगु, थकालि नकिं धका: त:धिक:म्ह भौ व न्वकु नकिं धका: चीधिक:म्ह भौ कुमारी वनेगु आदि ज्या याइ । थ्व वाहेक थी थी जातजातिया ज्या:जंकुवलय् विशेष भूमिका दु ।

१.१. ज्या:जंकुइ थी थी जातजाति

१.१.१ **जोशी –** नेवा: समाजय् जोशीं तिथिमिथि स्वय्गु याइ । जोशीतय्‌त ज्योतिषशास्त्र व संस्कृतिया विज्ञकथं काइ । ज्योतिषशास्त्रया ज्ञाता जूगुलिं हे ज्या:जंकु याय्‌त नं थुगु समुदायया भूमिका विशेष दु । ज्या:जंकु याय्‌त छुं ला न्ह्य: हे सम्बन्धितपिं छेंज: जोशीयाथाय् वना: जात: क्यंवनी व निश्चित दिं क्व:छिना: टिप्पण पौ च्वया बी । व टिप्पण पौलय् जंकुया दिन क्व:छिना बी । टिप्पण पौ दतकि जंकु याइगु छेंय् च्वंपिनि मेमेगु ज्या याय्गु वा जंकुयात मा:मा:गु ज्वलं चूलाकेगु ज्या शुरु याइ ।

* च्वमि नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, त्रिवियाप्रशासकीय अधिकृत ख:।

जंकुया प्यन्हु न्ह्यः जोशीं साइत पौ वियाः हइ । व साइत पती ह्यांगु मसिं च्वयाः हइ । जोशीं च्वःगु साइतपौ ज्याःजंकुबलय् गन ज्याःजंकु याःगु खः अन हे तिकाः बी । थ्व बाहेक जोशीं जंकुया इलय् साइतपौ ब्वनेगु नं ज्या याइ । जोशीं साइतपौ ब्वनेधुंकाः तिनि ज्याःजंकु याःपिं ज्याथःजिथियात खतय् तइ । बौद्धधर्मावलम्वीतय् धाःसा ज्याःजंकुया इलय् जोशीं साइत पौ ब्वनेम्वाः ।

अथे हे जंकु याःपिनिगु जातः लःल्हाय्गु ज्या नं जोशीं हे याइ । थुवले लप्तेया ब्वःता जातः नापं योमरी व तौला नं तयाः तइ । जंकु याःपिंत रथारोहण याय् धुंकाः जोशीं व ब्वःता नापं लःल्हानाः बी । थ्व ब्वःता जंकु याःपिनि जव पाखे खतय् हे तय्की । (न्याछ्यों, ११३१)

१.१.२. **आचाजु** – नेवाः समाजय् तान्त्रिक ज्या याइपिं आचाजु (कर्माचार्य)या नं ज्याःजंकुया इलय् मन्दः दय्केगु ज्या याइ । थ्व वाहेक आचाजुं ब्रम्हुयात माःगु ग्वहालि नं याइ । ज्याःजंकुया ज्याभ्वः क्वचाय्धुंकाः ज्याथजिथियात दे चाःहिके यंकीबलय् आचाजुं किस्ति ज्वनां वनी । थ्व किस्ती जाकि, अविर, स्वां, ताय् ध्यवा व किसली तयातःगु दइ । थ्व हे किस्ती च्वंगु पूजाया सामानं जंकु याःपिं ज्याथाजिथियात थाय् थासय् द्यःथाय् वा गणेद्यः, देगुद्यः आदि द्यःपिन्थाय् पुजा याके बी । दे चाःहिका लित हलकि छेँय् दुत यंकेत छेँया पिखालखुइ नं मन्दः च्वयेगु ज्या आचाजुं हे याइ ।

१.१.३. **ब्रम्हु (राजोपाध्याय)** – कर्मकाण्डया ज्यायाइपिं राजोपाध्यायतय्सं हिन्दू संस्कारकथं ज्याःजंकु याइबलय् पुजारीया भूमिकाय् दनी । जोशीयाके टिप्पण पौ कयाः हय् धुंकाः जंकुया दिन निश्चित जुलकि ब्रम्हु नं ज्याःजंकुयात माःगु हलंज्वलं च्वयाःबीगु याइ । ज्याःजंकुया छन्हु न्ह्यः यबोदक श्राद्ध याकेगु ज्या ब्रम्हु नं याइ । (श्रेष्ठ, ११३१ : ३३) जंकुया मू दिन खुन्हु हलंज्वलं ब्वय्गु, कलश स्वनेगु व पूजा याय्गु, सगं सगं लःल्हाय्गु, होम याय्गु, खीर थुइकेगु ज्याःजंकु याःपिन्त माक्व विधि विधानया ज्या, दानया ज्या, दम्पति पूजा, (सूर्यविम्व, नवग्रह, अष्टाचिरंजीवि, अष्टमंगल पूजा व दान याकेगु), सिन्हमुं ज्वलान्हाय्कं लःल्हाय्गु, जल ह्वलेगु, ग्वाःहलय् न्हय्पलाः छिकेगु, रथारोहण याय्गु, कलश लःल्हाय्गु, दे परिक्रमा याय् धुंकाः दुतकाय्गु आदि फुक्क ज्या ब्रम्हुनं याय्गु याइ ।

१.१.४. **गुरुजु (बज्राचार्य)** – बौद्ध परम्पराकथं ज्याःजंकु याइबलय् पूजाया मुख्य वा सम्पूर्ण ज्या बज्राचार्य गुरुजुपिन्सं याइ । ज्याःजंकु याइबलय् निगूकथं याय्गु चलन दु । चीहाकलं व मेगु ताःहाकः यानाः । साधारणकथं ज्याःजंकुयात धाःसा दशकर्म व होमकर्म याइमखु । थुगु पुजाय् साधारण पुजा विधि याइबलय् पूजाया विधि स्वयाः गुलिखे छम्ह जक गुरुजु दःसा गाः धाःसा गुलिखे पुजाय् निम्ह जक च्वनां नं ज्या याय्गु याः । दशकर्म व होमकर्म यानाः पुजा यात धाःसा स्वम्ह बज्राचार्यपिं जानां याइ । थुपिं स्वम्ह मध्ये छम्ह मूलाचार्य व मेपिं निम्हेसित उपाध्याय धाइ । (सहलह, वज्राचार्य : ११३१)

१.१.४.१ मूलाचार्य - ज्याःजंकुइ मूलाचार्यं ज्याभ्वःया। छन्हु न्ह्यः अर्थात धुस्वः खुन्हु हलंज्वलं पायछि जू मजू स्वया कलश व ग्रहमण्डल स्नान कलशं च्वःपिं थापं यायगु याइ। ज्याःजंकुवलय् मूलाचार्यं जंक याःपिन्त विधि विधानया ज्या याइ। थुवले मूलाचार्यं ग्रहमन्दःयात थी थी बीबः ज्वलंया भिंगिनिगः भ्यगः (यलय् तपरी तयाः) चाःहुइकाः थाप यानाः पूजा यायगु, दुस्व मण्डःयात स्वींनिगः कलश स्वनां पूजा यायगु (यलय् स्वींनिगः कलश स्वने म्वाः), होम यायगु, रथारोहण यायगु, खीर थुइकेगु, योमरी, चौमरी आदि लुइकेगु, गुरुमन्दः (धलं) दंकेगु, पीसगं लुइकेगु, संकल्प यायगु, ग्रहदान कायगु आदि फुक्क ज्या याइ। थ्व वाहेक पूर्ण कलश थापं, इनाय्, अय्लिं थापं, न्हूम्ह द्यः, चैत्य, न्हूगु पौभा (यलय् म्वाः) व ज्याःजंकु याइपिन्त मन्दः दुथाय् दुत हलकि धलं दंकेगु ज्या याइ।

ज्याःजंकु ज्या सिधयकाः कुमारी छ्वयगु ज्या नं मूलाचार्य हे याकेगु याइ। थ्व वाहेक मेगु जंकु याःपिं ज्याथजिथिपिंत दे चाहिकाः लित हलकि दुकायगु ज्या नं मूलाचार्य हे याइ। ज्याःजंकुया दकले लिपांगु न्हि वा स्वन्हु खुन्हु वा चतुर्थी पूजा वा पूर्णा खुन्हु मूलाचार्यं ज्याःजंकु याःगु छेंय् वना न्ह्यथुखुन्हु ल्यंकाः तःगु होम कर्मया ज्या पूवंकी। (सहलह, वज्राचार्य : ११३१)

१.१.४.२ उपाध्याय- बौद्ध परम्पराकथं ज्या जंकुवलय् गुभाजु स्वम्ह मध्ये उपाध्याय निम्ह दइ। निम्ह उपाध्यायपिन्सं विस्कं बिस्कं हे ज्या याइ। छम्ह उपाध्यायं धुस्वः खुन्हु पञ्चरक्षा देवीपिनिगु ग्रहमण्डल च्वयगु, रंगं छाय्पीगु, पञ्चरक्षा देवीया प्रतिककथं वीबः ब्वयगु आदि ज्या याइ। मेम्ह (गुरुजुं) उपाध्याय नं गुंगः कलश थापं यानां, पूजा यानां न्हूम्ह द्यःयात दशकर्म खंकेगु ज्या याइ। ज्याःजंकु नापं घानाः याःपिं इहिमस्त वा कयता पूजा याःपिं मस्तयतगु विधि विधान यायगु ज्या याइ।

१.१.५. नौ - नेवाः संस्कारय् न्ह्यागु याःसां नीसी यानाः शुद्ध याय्माःगु समाज जूगुलिं नौ तयगु नं विशेष भूमिका दु। थ्व हे भ्वलय् ज्याःजंकुयानितिं नं नौ जातियापिनिगु उपस्थिति मदयक मगाः यानाः तयातःगु दु। ज्याःजंकुवलय् जुंकुयाइपिं ज्याथजिथिया छ्यनय् लिबिचां थीकाः तुतिं माय् क्ययकि वी। अले

नौया ल्हातय् पूज्याके बी। ज्याथजिथि नं नौया ल्हातय् पुज्याय् धुंकल कि नौनीनं लुसि ध्यंकी। लुसि ध्यंकल कि ज्याथयात जूसा लुसि थीकि धाःसा जिथियात लुसि ध्यंकाः बाफला क्यंक अलः तय्की। नौनं ज्याथःया सँ खाकी। सँ खाकीबलय् शाक्य वज्राचार्य समुदायया ज्याथःम्ह जूसा छ्यनय् आंगसा तइ मखु, अले मेमेगु समुदाययाम्ह जूसा आंगसा तइ। थुलि ज्या सिधल कि लिविंचा नौया ल्हातय् तयाः बी। अले नौ व नौनीया ज्या क्वचाइ। (श्रेष्ठ, ११३१ : ४३)

१.१.६. ज्यापु – ज्याःजंकुया इलय् ज्यापु जातिया नं विशेष भूमिका दु। जंकुया इलय् माःगु हलंज्वलं हयाः बीगु ज्या ज्यापुजातिं याइ। लिसें म्हय्कथं व्वनापौ इनेत नं थुगु समुदायपिन्के ग्वहालि काइ। जंकुया यज्ञकुण्ड दय्केत आचाजुयात ग्वहालि बीम्ह ज्यापुं जंकुया छन्हु न्ह्यः वा जंकुया दिनय् सखिलय् हनातःगु गृहमालां छायपीगु ज्या यानाः ग्वहालि यानाबी। लिसें ज्याःजंकु क्वचालकि च्वकाबजि, हाकुमुस्या, भैरवख्वापा तयाः तःगु देशवलि वाय् यंकेगु नं ज्या नं ज्यापु समुदायं याइ।

१.१.७.पुं – (ज्याःजंकुइ चाचिं व चित्रकार विषयया च्वसु स्वयादिसँ)

नेवा समाजय् पुं जाति धालकि न्हापांनिसे परम्परागत कथं चित्रकला पेशा यानावयाच्वंपिं धकाः सकसिनं स्यूगु हे जुल। पुंतय्सं नेवाः जातिया थी थी संस्कारय् दशकर्म खंकेत माःगु पूजा ज्वलं नापं कःघाइगु सम्पूर्ण च्वज्या याय्गु ज्या यानावयाच्वंगु दु।

ज्याःजंकु याइबलय् मेमेपि जातिया थें तुं पुंया नं उत्तिकं महत्व दुगु खनेदु। ज्याःजंकुबलय् छेँया मूलुखाय्, थी थी ग्वंपचाय्, थी थी भ्वँतय् थी थी हे चित्र च्वय्गु याइ। थजागु ज्या जंकुया बाछि वा लच्छि न्ह्यः हे याके बी। नत्र इलय् सिमधइ धकाः ग्याय्माः। च्वय्गु ज्याय् गुलिं गुलिं चाहिं जंकुया दिन खुन्हु हे पूवंके माःगु विधि नं दु। तर थौंकन्हय् जंकुयात माःगु हलंज्वलं दय्केत तःन्हु न्ह्यःनिसे हथाय् चाय्म्वाः। छाय्धाःसां थौकन्हय् जंकुयात माःमाःगु फुक्क हे सामान न्हापातुं हे दय्काः तःगु हे पसलय् न्याय्गु दु।

जंकु याइबलय् बौद्ध परम्पराकथं जूसा अष्टमंगल, ध्वजा, पच चिन्ह, खागं, ब्वसल, कलश, पुलु विश्ववज्र, सलापा, मोकी, फलिंचः व थी थी चाया थलबल आदि पुंयात च्वकि बी। थुपिं ज्वलं मध्ये

फलिंचः छम्ह बाहेक मेगु फुक्क जंकु न्ह्यः हे कयाः हयाः जंकुया दिनयात ठिक यानाः तइ । फलिंचः छम्ह चाहिं धुस्वः खुन्हु जक काःवनी । फलिंचः धैगु भ्वँयातः ग्वःलाक दय्‌काः च्वय् ज्वने जीक वा खाय् जीक का घानाः दय्‌का तइगु खः । धुस्वः खुन्हु जंकुयाःपिनि म्ह्याचं छगः कलखय्, किसली छगः, समय छगु वोता, अय्‌ला वामना, दक्षिणा तयाः काः वनी । पुं नं फलिंचः च्वयाः तःगु यात पूजायाना वाकि दुगु किपा च्वया पूवंकाः वी । अले कलखय् च्वंगु समय्‌वजि पुंयात चिपं थीकाः दक्षिणा वियाः फलिंचः थःगु कलखय् तयाः न्वमवाःसें ज्वनाः वइ । (फलिंचः काःवनेगु चलन यलय् वौद्ध परम्परापिनि जक दु) (सहलह वज्राचार्य : ११३१)

हिन्दू परम्पराय् जूसा दिग्ध्वज, अस्टमंगल, ब्वसल, गं आदि च्वके वी । थ्व बाहेक मेगु थी थी चाया थलवलय् नं थी थी चित्रत च्वकेबी । अथे हे जंकु याइगु प्यन्हु न्ह्यः जंकु याइपिनि छैंया लुखा द्वालय् चाचिं च्वयुगु याइ । थन हिन्दुमार्गीपिनि जूसा पंचायन किपा च्वइ । थुकी लुखाया च्वसं गणेश, व्रम्हा, उमा-महेश्वर, विष्णु, कुमारया किपा च्वइ धाःसा वौद्धमार्गीपिनि पञ्चवुद्धया किपा- रत्नसंभव, अक्षोभ्य, वैरोचन, अमिताभ, अमोघसिद्धि, च्वइ धाःसा लुखाया जवंखवं निगू मार्गीया नं वाँउ भत्तु, मिखा व त्रिखुटी दिकाः तःगु कलश च्वइ । तर थौंकन्हय् धाःसा लुखाय् च्वयाः च्वने म्वायक भ्वँतय् च्वयाः तःगु हे न्यानाः हयाः तिकेगु चलन जुयाः वःगु दु ।

१.१.८. कुम्हाः

ज्याःजंकुया भ्वलय् चाया थलवल दय्‌कीपिं कुम्हाःतय्‌सं विशेष भूमिका म्हिती । ज्याःजंकुयात माःगु थलवल दय्‌केगु जक मयासें थुगु संस्कार पूवंकेत माःगु

ज्याजंकु याइवलय्‌या चाया थलवल बौद्ध व हिन्दूया दथुइ भचा भचा पाःगु खनेदु । अफ्न धाय्‌माल धाःसा वौद्धमार्गी दुने हे यें व यल दुने याइगु जंकु ज्या भ्वलय् चाया थलवलत छुं छुं पाःगु खनेदु । ज्याजंकु याइवलय् स्वीनिगः कलश, अय्‌लिं कलश, इनाय् कलश, सलापाः आदि चाया थलवल माः । (स्वयादिसँ लितँसा १)

१.१.९.ल्वहंकःमि - ल्वहंया ज्या याइपिं कःमिपिनिगु नं ज्याःजंकुइ स्थान वियातःगु दु । ज्याःजंकुया भ्वलय् ज्याःजंकुयाःम्हेसिनं तुतिं माय् क्यलेत छ्यलीगु ल्वहंमा ल्वहंकःमिं दय्‌कीगु खः । ज्याःजंकुवलय् ज्याःजंकुयाःम्हेसित खतय् तय् न्ह्यः ग्वाःहःलय् न्हय्‌पलाः छिके धुंकाः ल्वहँमांय् माय् तयाः तुतिं माय् क्ययके वो । थ्व ज्या धुंकाः तिनि जोशीं व्यूगु भिंगु साइतय् ज्याःजंकु चूलाम्हेसित खतय् तइगु खः ।

१.१.१०. लुँकःमि - ज्याःजंकुवलय् लुँकःमिं विशेष भूमिका दु । ज्याःजंकुयात माःगु लुँ, वहया दृष्टि, चन्द्रविम्व, सूर्यविम्व पलेस्वां आदि दक्व ज्वलं लुँकःमि अर्थात शाक्यं हे दय्‌कीगु खः । (स्वयादिसँ लितँसा २)

१.१.११. **तमो** – ताम्र अर्थात सिजःया बसाः दय्केगु ज्या याइपिन्त ताम्रकार धाइ । तमोतय्सं ज्याःजंकुयात माःगु धृतधारा, सिजःया तःलि, चतं, कँय्ख्वला, कँय्भु आदि नं दय्केगु याइ । (स्वयादिसँ लितँसा ३)

१.१.१२. **सिँकःमि** - ज्याःजंकुया ज्याभ्वलय् मदय्कं मगाःगु सिँया ज्वलं फुक्क सिँकःमि पाखें दय्की । ज्याःजंकु याइवलय् रथारोहण याय्त माःगु मुख्य ज्वलं रथ वा खः सिँकःमिं दय्केगु याइ । थ्व वाहेक खीर थुइ न्ह्यः त्रा सुइत मदय्कं मगाःगु उगःचा, लुसिचा, जंकु याःपिं ज्याथजिथिपिनि तुति सिकेवलय् तुति द्यःने तय्केत क्वपु, अले खाताचा आदि सिँकःमिं दय्कीगु खः ।

१.१.१३. **गथु** – ज्याःजंकुयात थी थी ताजिया स्वां, स्वांया हः आदिया व्यवस्था गथुं यानाः बी । ज्याःजंकुवलय् माःगु थी थी हःत मध्ये अँहः, वरहः, ओंगःसिहः, पँहः, पौहः आदि गृहमालायात माः । अथे हे द्यःपिन्त व जंकुयाइपिं ज्याथजिथियात थी थी ताजिया सितु, स्वां व स्वांमा नं माः । थ्व बाहेक बौद्ध परम्पराकथं नवग्रहमण्डल व पञ्चरक्षाया निंतिं थी थी विशेष स्वां माःगु खनेदु । ग्रहकथं तय्माःगु स्वां नं यें व यलय्या जंकुया ज्या भ्वलय् ज्वःमलाःगु खनेदु । (स्वयादिसँ लितँसा ४)

१.१.१४. **नाय्, त्वाजं व काहाबुजा** – ज्या जंकुइ नाय्, त्वाजं व काहावुजा जातिया नं थःगु हे भुमिका दु । इमिगु मुख्य ज्या नाय् जातिं नाय् बाजं थाय्गु व काहाबुजां काहा व त्वाजं नं मुहाली पुइगु खः । थ्व बाहेक ज्याः जंकुवलय् म्ह्याय् मस्तय्सं इनाय्, अयूलिं द्यः काः वनीवलय् नाय्वाजं थाय्केगु व काहाबाजं पुइकेगु याइ । अथेहे ज्याःजंकु याइपिन्त साइतय् रथारोहण याइगु इलय् नं नाय्बाजं व काहावाजं व मुहाली छ्यली । ज्याःजंकुया सिधय् धुंकाः वौ वाय् यंकीगु इलय् नं नाय्खिं थाय्गु याइसा काहा पुइगु याइ ।

१.१.१५. **सुइकाः** – जंकु याइपिं ज्याथजिथियात पुंकेगु न्हूगु वसः सुइकानं सुयाः हइ । थ्व बाहेक मेगु थी थी छत्र, दिग्पता, पञ्चपता, कर्णपता आदि नं सुइकाः पाखें ताःलाकी ।

१.१. १७. **द्यःला** – ज्याःजंकुया संस्कारय् मदय्कं मगाःगु नौयात बीत माःगु लिबिंचा, वादाकिढा पिचा, छयावृहि पिचा, पूर्ण धकि, खतय् तय्त माःगु हासा, तुफि आदि ज्वलंत द्यःला जातिं दय्का वी ।

लिधँसा

कायस्थ, छत्रबहादुर, नेसं ११३०, 'ज्या: जंक्व छगू अध्ययन', *पलिस्था,* १८:१८: पृ. ७१-७६ ।

जुजु, बलदेव, नेसं १११९, *नेवा: संस्कार व उकिया विधि*। यें : वैदिक प्रतिष्ठान ।

जोशी, रास, ११२४, *चाया थलवल*। यल : थ्याका रिसर्च सेन्टर ।

वज्राचार्य धर्मरत्न, नेसं ११२९, *भीम, देव व महारथारोहण पूजा विधि क्रिया*। यें : सिद्धि-धर्महर्ष धार्मिक संरक्षण संस्था ।

वज्राचार्य नगुमा, ११३१-३२, *नवग्रह पूजा ज्वलं*। यल : वज्राचार्य पूजाविधि अध्ययन समिति ।

वज्राचार्य, नरेशमान, ११२९, 'ज्याथ जिथि जंक्व ब:चाहाक:गु म्हसीका', *सन्ध्या टाइम्स,* वर्ष अंक, पृ ५

वज्राचार्य बद्रिरत्न, विसं २०४९, *नेपालको बौद्ध कर्मकाण्ड*। काठमाडौं : बौद्ध कर्मकाण्ड प्रशिक्षण कार्यक्रम ।

वज्राचार्य, रञ्जना, ११२८, *नेवार बौद्ध संस्कार*। कीर्तिपुर : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०६५) ।

वज्राचार्य, विश्ववज्र, १११९, *दशपारमिता स्थविर आ:जुपिनि चर्या*। यल : चित्रबहादुर वज्राचार्य ।

श्रेष्ठ, निजिरोस, ११३१/२०६७, *जिमि मांया ज्या: जंक्व*। यल : श्री न्याछ्यों प्रतिष्ठान ।

श्रेष्ठ, रजमाइल, ११२९/२०६६, "ज्या: जंकु संस्कार" । थौंकन्हे, १४९:४ पौ १४-१७,

११२९/२०६६, "ज्या: जंकु संस्कार" । १५०:५ पौ १४-१८

११२९/२०६६, "ज्या: जंकु संस्कार" । १५१:६ । पौ १५-१८

Chipalu, Shradha, 2008, *Barha Ritual*, Lalitpur: Nhoo Hisu Pucha.

Nepali, Gopal Singh, 1965, *The Newars*, Bombay: United Asia Publications.

खँल्हाबल्हा

भाजु दीपक वज्राचार्य : ४४, क्वाल्खु, यल, ११३१/२०६८/२/२५

मयजु सुवर्णदेवी न्याछ्यों : ७८, न:टोल, यल, ११३१/२०६८/२/२०

लितँसा १

● स्वीनिग: गं कलश - थ्व स्वीनिग: गं कलश धुस्व: खुन्हु दुस्वमण्डलयात छसिंकथं चा:हुइका थापं याई । स्वीनिग: कलश मध्ये - न्याग: पञ्चबुद्ध, न्याग: पञ्चतारा, च्याग: अष्टमंगल, प्यंग: द्वारपाल,

भिगः दिकपाल खः । (थ्व स्वीनिगः गं कलश हिन्दू परम्पराय् व यलय् बौद्ध परम्पराय् स्वनेम्वाः) (वज्राचार्य, ११२९ : ४५)

● तःग्वगु कलश ३ गः - थुपिं मध्ये चक्रकलश व विश्ववज्र कलश दुस्वः खुन्हु स्वनी धाःसा नीलवज्र कलश पूर्णा खुन्हु स्वनी । (वज्राचार्य, ११२९ : ४६) थ्व स्वंगः कलश मध्ये यलय् बौद्ध परम्पराय् नीलवज्र छगः जक स्वनी । (सहलह वज्राचार्य, ११३१)

● अयुलिं कलश - दुस्वः खुन्हु जंकु याइपिनि म्ह्याय् मस्तयुसं निसी यानाः छगः कलखय् किसली छगः, समय् छगू बोता, अय्ला बामना व दक्षिणा तयाः कलः ज्वनाः कुम्हाः याथाय् वनी, कुम्हाः नं किसली कयाः न्हायातःगु चाया दुने किसली तयाः पुज्यानां चीभाद्यः दयुकाः बी । अयुलिंचः काःवंम्हेस्यां कुम्हाःयात समय्बजि चिपं थीकाः दक्षिणा बियाः न्वमवासें अयुलिंचः ज्वनाः वइ । ((सहलह वज्राचार्य : ११३१)

● इनाय् कलश- इनाय् कलश धैगु गणेशया प्रतीक खः । थुकी लैं छपु व लड्डु छगः तयाः तइ । थ्व कलश नं जंकु याइपिनि म्ह्याचं कुम्हाथाय् वना कयाः हयुधुंकाः गुरुजुं स्वनेगु ज्या याइ । थ्व कलश यलय् कुम्हाथाय् वना. काःवने म्वाः, मेगु कलशत हइबलय् हे हयातइ ।

● श्री लक्ष्मी - थ्व कलश निगः दइ । छगः श्री या रुपय् मेगु लक्ष्मीया रुपय् । श्री कलशय् वा व लक्ष्मी कलशय् जाकि तइ । थुपिं कलश पूजा सिधल कि थकालि नकिंयात लःल्हानाः बी ।

● जय लक्ष्मी कलश (जाकिदुगु भ्वंचा) - जयलक्ष्मी कलश नं निगः वा ज्वःकथं काइ । थ्व कलश नं पूजा सिधल कि थकालि नकिंयात लः ल्हानाः बी ।

● अँपचा - जंकुबलय् अँपचा धकाः भैलःचः व कुमारया प्रतिक रुपं स्वनेगु याइ । थ्व अँपचा पूजा सिधल कि लुखाया जवय् भैलद्यःया अँपचा व खवय् कुमारया अँपचा खानाबी । मेगु प्यंगः जंकु याइपिन्त मो ल्हुकीवलय् लखं लुइकेया निंतिं छ्यली । (थुपिं अँपचात येँय् बौद्ध परम्पराय् छ्यलीगु खः) (जोशी, ११२४: २९-३०)

● नागपँ (नाग कुलिंचा) - नागया रुपय् थ्व नागपँयात स्वनेगु याइ । पूजा सिधल कि थुकि मध्ये तुयुम्ह नागयात, तुंथी वा खुसी वाय् यंकी ।

● व्रिही सलापा - थुकी होम याइबलय् बीबः तयुगु याइ । थुकी होम याइबलय् येँय् जूसा स्वीनिता, यलय् जूसा भिंच्याता बीबः तयुगु याइ ।

● सलापा - सलापा चक्कंक दयुकाः तःगु दइ । थ्व सलापालय् स्वस्ति चिं नापं थी थी बुट्टा तयाः दयुकाः तइ । थुकी कुम्हःका, ब्या आदि तयाः तइ । (जोशी, ११२४,)

● निसलापा - थ्व निसलापा नं सलापा थें हे चकनी । थ्व थलय् खासयानाः जज्ञ याइबलय् वीबः तयुगु याइ । थुगु थलय् नैबजि, जाकि, घ्यः, चि, पालु, मधि, केरा, दक्षिणा आदि तयाः ब्रह्मू **वा** गुभाजुयात निसला बीत नं छ्यलेगु याः । (जोशी, ११२४,)

● भ्यगःचा - पंचरक्षदेवीया ग्रहमण्डल नवग्रहया ग्रह अनुसारया थी थी गथेंकि - तुयु हामो, हाकु हामो, ईका, ह्यॉंउमाय्, ग्वःगु मु, स्वांवा, पःका, तछो, चीग्वःगु कयगु, ग्वःगु माय्, हाकुमुस्या, कोलँ, आखे आदि फिंन्याताता वीवः यँय्या बौद्ध परम्पराकथं थ्व हे भ्यगतय् तयाः थापं याइगु खः । तर यलया चलनकथं थ्व फिंन्याताता वीवः बोहता वा तपरी तयाः ब्वइ ।

● मू कलश - जंकुया ज्या पूवनेमा धकाः मू कलश स्वनेगु याइ । थ्व कलशय् लः जायक तइ, अले थुकी दाफ्वःस्वांया कचा तइ । थुकी द्यःने पुसाथें च्वंक किसलिं छगः नं तइ । पूजा सिधल कि थ्व मू कलशया जल सकसितं भिं जुइमा धकाः गुरुजुं वा ब्रम्हुं हाः याना वी । मू कलश यलय् जक स्वनेगु याः ।

● मन्दः पाः - बौद्धमार्गीपिनि जंकु याइबलय् मन्दः च्वयतः थ्व मन्दः छ्यली ।

● शिवशक्ति कलश - शिव कलश धैगु अंखु दुगु कलश खः । थुकी वचुगु छत्र तइ । शक्ति कलश अंखु मदुगु कलश खः । थुकी ह्यांगु छत्र तइ । थुपिं कलश शिव व शक्तिया रुपय् थापना याइगु खः । हिन्दू परम्पराय् छत्र तयम्वाः ।

● यक्ष यक्षणी कलश - थ्व कलश निगः दइ वा छज्वः जुइ । थुपिं कलश पूजा सिधलकि लुखाया जवं खवं खानावी । येँय् धाःसा थ्व परम्परा मदु ।

● स्नान कलश व प्यंगः कलश - थ्व कलशय् प्यंगू समुद्रया लः धकाः दुरु, धौ, तु रस, कस्ति प्यता फोल कलशय् तयाः दकले न्हापां मूलाचार्य वाक्य ब्वनाः जंकुयाम्हेसित शंखं लुइकी, अले प्यंगू कुनाय् च्वनाच्वंपिं प्यम्हेस्यां स्नान कलशय् च्वंगु लखं लुइकी । थुकियात पिसगं लुइकेगु धाइ ।

● सिपति (कचिगु पालचा) - जंकुया ज्याभ्वलय् चाकःमत नं छ्वय्केगु चलन दु । थ्व हे चाकःमत छ्वय्केतः व पाल्चा छ्यली । हिन्दू परम्पराय् धाःसा चाकःमत छ्वय्के म्वाः ।

● कचि भोंचा - कचि भोंचा धैगु चीगोगु कुलिंचा खः । जंकुयाइवलय् कचि भोंचा प्यंगलय् वीवः तयाः जज्ञ याइगु थासय् प्यंगू कुनय् छगः छगः यानाः प्यंगः तयातइ । (सहलह, वज्राचार्य : ११३१)

● कचि (मेला) पाःचा - थ्व कुलिंचा त्वःपुया तइगु पुसपा खः ।

● बौ क्वना (वौ पाःचा) - बौद्धमार्गीपिनि जंकु याइबलय् हरेक गुरुजुपिनि न्ह्यःने वौपाः छपाः छपाः तयाः पूजा यायमाः । अले देशबलि नं वाय् यंकेगु चलन दु । थुकिया निंतिं वौ पाःचाय्, च्वकावजि, हाकुमुस्या व भैरव ख्वापाः तयाः पूजा याइ, पूजा सिधल कि थ्व बौ पाःचा गुलिंसिया दुवातय् वाय् यंकी धाःसा गुलिंसिया गणेद्यः थाय् तय् यंकी ।

● माकः दलू - माकः दलू मोहनी फयतः छ्यलीगु थल खः ।

● सलिचा - थ्व किसली दयकेत छ्यली । थ्व सलिचाय् जायक जाकि, उकि द्यःने ध्यवा छगः छगः व चीग्वगु ग्वय् छगः छगः तयातइ । थ्व किसलीत हरेक कलशय् द्यःने तइ ।

● खाय् कुलि - थ्व थलय् खाय् तइ । खाय् धैगु धौ, चि व चिकं नापं लः तयाः संकाः दय्काः तइगु खः ।

● थापिं - थापिं ह्याउँ थ्वं, कताः थ्वं, ति थ्वं व अय्लाः तइगु थल खः । थुपिं थी थी त्वँसा अलग्ग, अलग्ग हे थलय् तयाः थापिंनय् स्वनाः पूजा याइ । (जोशी, ११२४ : ५६)

● कचि अपा - थ्व जज्ञ दय्केत छ्यली ।

● अंखु दुगु अंपचा - थ्व भतीचा तःहाकःगु अंखु दुगु अम्पचा खः । अंखु दुगुलिं थ्व अम्पचां करुवाय् थें लः हाय्के ज्यू ।

● मृत्युञ्जय कलश -महाद्यःया नामय् स्वनीगु कलश ।

● प्रणीत - थ्व कलशय् नं दाफ्वः स्वां तयाः द्यःने किसलिं त्वःपुया स्वनी । थ्व कलश मादा हे जुइ । थुकी छुं नं चित्र दइ मखु ।

● अष्टकलश - अष्टकशल धालकि श्री वत्स, पुण्डरिक, ध्वज, कलश, च्वाम्वः, ज्व:न्या, छत्र, शंख आदि । थ्व कलश नं व्रम्हुनं जंक्या म् दिन खुन्हु स्वनी ।

● शतधारा व सहस्रधारा - १०० प्वाः दुगु ग्वंपयात शतधारा धाइ धाःसा १००० प्वाः दुगु ग्वंपयात सहस्रधारा धाइ । शतधारा व सहस्रधाराय् हिन्दू परम्पराकथं लः, दुरु, घ्यः, कस्ति, तयाः थकालि जंकु याःपिन्त मोल्हुकी वा छ्यनय् लुकी । (श्रेष्ठ, ११३१ : ४३) बौद्ध परम्परापिनि चाहिं रथय् चाःहिलीवलय् लःधाः हाय्केत छ्यलेगु चलन दु । (सहलह, वज्राचार्य : ११३१)

लितँसा २

● लुँ पले, वह पले - थुपिं कलशय् तयाः थापं याइ ।

● दृष्टि - ज्याःजंकु याइम्हेसित व थापं याइगु हरेक कलशय् दृष्टि तिकाः मिखा कंकेगु याइ ।

● चन्द्रविम्व (वह) - कँय्या ख्वलाय् जाकि, घ्यः, नैंक्या छगः व श्री खण्ड तयाः उकी द्यःने चन्द्रविम्व तयाः कलशया जवय् तइ ।

● सूर्यविम्व (लुँ) - सिजःया ख्वलाय् वा, चाकु, रक्तचन्दन तयाः उकी द्यःने सूर्यविम्व तयाः कलशया खवय् तइ ।

● लुँची (लुँसिन्हः) - सिन्हः जंकुयाःपिं निम्हसित, द्यःयात निपता व मूलाचार्ययात छपता तिकी ।

● पूजा अंगू (लुँ) - गुरुजुपिं स्वम्ह व गुरुमां छम्हसित न्ह्याकेगु याइ ।

● पुनाय्चा - ज्याः जंकुयाःम्हेसित व द्यःयात नं पुनाय्चा सुइकेमाः । पुनाय्चा लुँयागु जुइ । पुनाय्चा धैगु न्हाय्पनय् सुइकेगु लुँया तिसा वा चाःचाः खः । पुनाय्चा जंकु सिधःपिन्सं जक सुयातइ ।

छ्चाः सुयाः तलकि छकः, निचाः सुयाः तलकि निकः, स्वचाः सुयाः तलकि स्वकः जंकु सिधःपिं धकाः सीका काय् फइ। (कायस्थ, ११३० : ७६)

- चुल्याचा (वहया) - द्यःयात ल्हातय् न्ह्याकेत छ्यली।
- लुँख्वचा - दशकर्म याइबलय् ज्याःजंकुयाइम्ह ज्याथःया आंगस ध्यंकेत लुँख्वःचा छ्यली।
- वहखोचा - दशकर्मया भ्वलय् हे ज्याःजंकु याइम्ह ज्याथःयात पी ध्यंकेत छ्यली।
- लुँया अंगू - द्यःयात छपाः, मूलाचार्ययात छपाः।
- मोतिमाः - द्यःयात छायत मोतिमाः छ्यली।
- जोना - द्यःयात जोना चिकेत छ्यली।
- वहया छलंचा - द्यःयात लुसि ध्यंकेत छ्यली।
- लुँमुलु - ज्याःजंकु याइम्हेसित न्हाय्पं प्वाः खंकेत छ्यली।
- वहया अजःसला - द्यःयात व ज्याःजंकुयाइम्हेसित अजः तय्त छ्यली।
- सुवर्णसलाका (वज्रसलाका) - थुकिं द्यःया मन्त्र च्वय्त व द्यःयात अजः उइकेत छ्यली।
- वहया ख्वला - द्यःयात घ्यः, कस्ति चिपं थीकेत तय्गु थल।
- वहया खाताचा (सिंहासन) - थ्व छमना आखेया द्यःने तइ।
- लुँया अंगू - हिन्दू परम्पराकथं ज्याःजंकु याइबलय् ब्रम्हुयात न्ह्याकेत छ्यली।
- वहया अंगू - द्यःयात न्ह्याकेत खः।
- अष्टमंगल - हिन्दू परम्पराकथं ज्याःजंकु याइबलय् अष्टमंगल माः। अष्टमंगल दय्कीगु इलय् वहयागु श्री वत्स, पलेस्वां, ध्वज, कलश, च्वामो, न्या, छत्र, शंख दय्केगु याइ।

लुँकःमि ज्वलनय् थ्व बाहेक मेगु थी थी लुँया व वहया ज्वलंत हरेक नवग्रहयात- ग्रहपति वा प्रतिमा, नवरत्न व नवधातु नं तइ। थ्व बौद्ध तथा हिन्दू निगू परम्पराय् नं तय्माःगु खनेदु।

नवग्रह	ग्रहपति/वाहन वा प्रतिमा	नवरत्न	नवधातु
	बौद्ध यल/बौद्ध यँ/हिन्दू	बौद्ध यल/ बौद्ध य/ हिन्दू	बौद्ध यँ
सूर्य	वहया मचासा/मासा/लुँया सूर्यप्रतिमा	माणिक	सिजः
चन्द्र	वहया शंख/शंख/वहया चन्द्र	मोति	वह
मंगल	वहया दोहँ/थुसा/लुँया मंगलप्रतिमा	मुगा/ विदोल/ भिम्पू	भिंपु
बुध	वहया पद्म/थुसा/ लुँया पलेस्वां	पन्ना/ बैदुर्य/भिम्पू	कँय्
बृह.	लुँ/लुँ/लुँया चक्की	पुष्पराज	खोपुस
शुक्र	वहया सल	हीरा/वह-मोति/ हीरा	कय्ल्हं

शनि	वहया फैचा/सा/वहया चोलेचा	नीर/ नीर-नँ/ नीर	म्हः
राहु	नँया खड्ग	गोमेद/लावत/नीर	खोपुस
केतु	वहया चोलेचा/चोलेचा/लुँया सूर्य	लहसुनिया/म्हः/हीरा	पञ्चरत्न
जन्म	सिंहासन/सिंहासन/वहया खाताचा	फटकी/मणि-मोति/जवंधर	भीष्म

(वज्राचार्य, ११२८ : ५६-५८), (वज्राचार्य, ११३१ : १४) (सहलह न्याछ्यों, ११३१)

लितँसा ३

● धृतधारा- थ्व जज्ञ थाइ थाय् च्वसं खाइ थुकी घ्यः कस्ति तयातइ । जज्ञय् सिँ च्याकाः होम याइवलय् मिया क्वाः जलं धृतधाराय् च्वंगु घ्यः कस्ति नायाः जज्ञय् तिकितिकि वयाच्वनी ।

● सिजःया तःलि व चतं, नंया उद्यांचा - थुपिं जज्ञय् खिर थुइतः छ्यलीगु खः । जज्ञय् मिंया द्यःने उद्यांचा तइ, उकी द्यःने तःलि घछुनां खिर थुइ,चतंचां संकी ।

● शंख,त्रिखुटी - लः लुइतः, व्रिहि सलापा - जज्ञय् वीबः दुइत छ्यली ।

● लिचोकि वाता - लिचोकि वाता धैगु सिजःया वाता खः । थुकी ज्याःजंकुवलय् होमयाय् न्ह्यः जाकि, तछो, हामो, आखे, घ्यः, कस्ति, सादुरु तयाः फ्वयाः तइ, लिपा थ्व होमय् दुइ ।

● कँय् ख्वला, सिजः ख्वला- द्यःयात मो ल्हुइकेत छ्यली ।

● कँय्या भु - द्यःयात जा थुयाः थाय्भु थें तयत ।

● सिजःया पूर्णपात्र- नीलः तयगु थल ।

● आचमनी- नीलः तुइतः दय्काः तःगु चमचा (ढलौटया धगःचाथें जागु चीपुगु चमचा) ।

● नँया खड्ग-राहुया प्रतीक हाकुमुस्याय् द्यःने तइ ।

● ढलौटया गँचा- खतय् तयत छ्यली । (श्रेष्ठ, ११३१ : ४०)

लितँसा ४

नवग्रह	यँय् छ्यलीगु स्वां	यलय् छ्यलीगु स्वां
१. सूर्य (आदित्य)	ह्याउँ चवस्वां	जिफोस्वां
२. चन्द्र (सोम)	दाफोस्वां	तुयूअभरात्रीस्वां
३. मंगल (अंगार)	जिफोस्वां	कलिहःस्वां
४. बुध	चस्वां	चओस्वां
५. बृहस्पति	लुंतिकस्वां	अजूस्वां

६. शुक्र	पलेस्वां	तुयूकलिहःस्वां
७. शनि	अभरात्रीस्वां	हाकूअभरात्रीस्वां
८. राहु	अजफुलिस्वां	वचुगु अजफुलिस्वां
९. केतु	नानावर्णस्वां	मादिस्वां
१० जन्म	पलेस्वां	
	(वज्राचार्य, ११२८ : ५६-५८), (वज्राचार्य, ११३१ : १४)	

पञ्चरक्षादेवीपिन्त मा:गु	स्वां -
देवीपिं	स्वां
प्रतिसरा देवी	पलेस्वां
साहश्रप्रमर्दनी देवी	हाकूअभरात्रीस्वां
महामायुरी देवी	अजूस्वां
शीतवती देवी	मूस्वां
मन्त्रानुसारनी देवी	ह्याउँगु पलेस्वां (वज्राचार्य, ११२८ : ५४-५५)

जंकुया दार्शनिक पक्ष

उप.प्रा. वज्रमुनि वज्राचार्य

१ म्हसीका

जंकु संस्कृत भाषाया जन्म खँग्वलय् नेपालभाषाया **कु** प्रत्यय तना: जंकु जूगु ख: । जन्मया अर्थ बूगु, उत्पत्ति जूगु वा पृथ्वी पला: त:गु ख: । कुया अर्थ **भारी** ख: । **जंकुया** अर्थ **जन्मया भार** धैगु ख: । हरिराम जोशीया जंकु र जमक्व धैगु लेखय् मचा इलय् याइगु **जंकु** ख: । "जानकु, जान्कु, जांकु जुया: जंकु जुल । गुगु जा नकेगु संस्कारया नामं समाजय् प्रचलित जुयाच्वंगु दु । अथेहे जमक्व यमराज वा जमराजयात क्वफाना व:म्हेसित याइगु संस्कार जुगुलिं **जमक्व** धा:गु ख: ।" (जोशी, २००७ : ४३) नेवा: समाजय् मचायात याइगु अन्नप्राशन संस्कारयात व बुढावुढिया इलय् याइगु जंकु खँग्वलय् छुं विभेद खनेमदु ।

सुन्दरकृष्ण जोशीजुया विचा: कथं नेपालभाषाय् नासिक्य न म दथुइ लाइबलय् शीरबिन्दुइ हिला: न्ह्य:नेया माग्व: ग: वनी । जन्म खँग्वलय् न म निगलं नासिक्य जुगुलिं कु लिसे सन्धि जुइन्ह्य: शीरविन्दुइ हिला: न्ह्यंनेया माग्वलय् गया: **जन्म कु** या जंकु जूवंगु वांलाक हे सीदु । (जोशी, ११२७: १८) । बुढा जंकुइ जन्मया कुण्डली स्वया:, जन्म कुण्डली पूजा याइगुपाखें सीदु जंकु जन्म कुण्डलीपाखें व:गु ख: । नेवा:तय्सं थुगु नितांयात जंकु संस्कार धाय्गु यानावयाच्वंगु दु ।

नेवा: समाजय् बुढाबुढि जुइधुंका: ७७ वर्ष दुगु इलय् याइगु संस्कारयात वुढावुढि जंकु वा ज्याथजिथि जंकु धाइ । नेवा: समाजय् खनेदयाच्वंगु दश संस्कार व सोह्र संस्कार दुने बुढाजंकु मला: । जीवनया अन्तिम ईपाखे याइगु, संस्कार क्वचाय्का याइगु नेवा: मात्रया छगू मौलिक संस्कार ख: । हरेक संस्कारयात पूवंका: वय्धुंकूम्हेसित याइगु थुगु संस्कारयात नेवा: समुदाय नं त:जिगु संस्कार कथं कयात:गु दु । तर वैदिककालय् खनेमदुगु थुगु संस्कार स्मृतिकालय् दकलय् न्हापां गर्ग ऋषिं कृष्णया अवु बसुदेवयात जंक्व या:गु खँ वृहद गार्ग सहिताय् न्ह्यथना त:गु दु । थुगु सफुती न्याक्वतक जंकु याइगु थी थी नां न्ह्यथना त:गु दु । भीमरथारोहण,

* च्वमि पाटन क्याम्पस, त्रिवियाम्ह ख: ।

चन्द्ररथारोहण, देवरथारोहण, दिव्यरथारोहण, महादिव्यरथारोहण। (जोशी, ११२७:१०) थुकथं न्ह्यथना तःसां वास्तवय् गार्ग सहिताया मूल पाठय् धाःसा न्ह्यथना तःगु खनेमदु। गैर नेवाःतय् दथुइ नं जंकु याय्गु परम्परा धाःसा खनेमदु। गैरनेवातय्सं **बुढो पास्नी** धकाः तुला दान यानाः दशा फाय्केगु संस्कार यानावयाच्वंगु खनेदु। नेवाः समाजय् ज्याःजंकु वा भीमरथारोहण याय्गु चलन गबलेनिसें दत धैगु खँ स्पष्ट मजू। आःतक लुयावःगु सफूमध्ये राष्ट्रिय अभिलेखालयय् ने.सं. ४९९ या भीमरथारोहण विधि सफू लुयावःगु दु। थ्व हे सफूया आधारं जंकु याय्गु चलन थौंसिवें खुसःत्या दँ न्ह्यो हे दय्धुंकल धैगु सीदु।

नेवाः समुदायलय् जंकु निथी कथं निगू उमेरय् याय्गु यानाः वयाच्वंगु दु। मचा वुयाः मचा न्याला खुला दय्वं मांया दुरु नापं मचायात ठोस पदार्थ वा पौष्टिक आहारया आवश्यकता जुइवलय् छगू संस्कार यानाः जा चिपं थीकेगु संस्कारयात नं जंकु धाय्गु यानावयाच्वंगु दु। थुकियात संस्कृत भासं अन्नप्राशन संस्कार धाय्गु याइ। अथेहे जीवनय् याय्माःगु सम्पूर्ण संस्कारया ज्या क्वचाय् धुंकाः ७७ वर्षया इलय् दशा फाय्काः ताः आयुया कामना याय्त याइगु संस्कारयात नं जंकु हे धाय्गु याइ। वुढावुढि जुइगु इलय् याइगु संस्कार जुगुलिं थुकियात ज्याः जंकु वा ज्याथजिथि जंकु नं धाय्गु याः। संस्कृत भासं थुगु संस्कारयात भीम रथारोहण संस्कार धाइ।

सामान्यतया जंकु न्याक्वतक याइगु खँ रथारोहण विधिइ न्ह्यथनातःगु दु। न्हापांगु जंकुयात भीमरथारोहण धाइ। थुगु जंकु ७७ दँ, ७ ला, ७ न्हु, ७ घडि, ७ पलाया साइतय् याइ। निक्वगु जंक्व सहस्र चन्द्र दर्शन याय्खंगु दिंया पुन्हिंखुन्हु वहनी याइ। ८१ वर्षंनिसें ८४ वर्षया दुने निक्वगु जंकु यानाः वयाच्वंगु खनेदु। थुकिइ एकरुपता खनेमदु। थुकियात चन्द्ररथारोहण धाय्गु याइ। स्वक्वगु जंकु ८८ दँ, ८ ला, ८ दिं, ८ घडि, ८ पलाःय् साइतय् याय्गु याइ। गुकियात देवरथारोहण धाय्गु याइ। थुगु जंकुइ रथ दय्काः वुढाबुढियात रथ आारोहण याकेगु याइ। न्हापांगु जंकुइ रथय् सूर्यया बाहाँ ल्याखं न्ह्योने सलया चित्र च्वय्गु याइ। निक्वगु जंकुइ चन्द्रमाया प्रतीक स्वरुप हँय्या चित्र च्वय्गु याइ। स्वक्वगु जंकुइ विष्णुया बाहाँ प्रतीक कथं गरुडया चित्र च्वय्गु याइ। लोकया ल्याखं सूर्यलोक, चन्द्रलोक वा ब्रम्हलोक , विष्णुलोक व शीवलोकय् प्रवेश जुगुया ल्याखं काइ।

जंकु याइगु इलय् मिजंया उमेरया ल्याखं याय्गु खः । मिजं मदुगु इलय् मिसा ७७ वर्ष दतकि याइ । मिजंया उमेर ७७ दयाः मिसा न्ह्याक्व हे दँ दुसां मिसाया उमेर ल्याः तइमखु ।

जंकु याइगु संस्कार थाय् व धर्म कथं छुं भच्चा पाः । येँय् जंकु स्वक्वःतक याइसा मेथाय् न्याक्वतक याइ । स्वक्वःजक जंकु याइपिनि न्हापांगु जंकु ७७ वर्षय्, निक्वःगु जंकु ८८ वर्षय् व स्वक्वःगु जंकु ९९ वर्षय् याय्गु याइ । उकिं न्हापांगु जंकुयात भीमरथारोहण, निक्वःगु जंकुयात देवरथारोहण व स्वक्वःगु जंकुयात महारथारोहण धाय्गु याइ । बौद्ध धर्म कथं न्हापांगु जंकुइ वाउँम्ह ब्वसल, निक्वगु जंकुइ म्हय्खा व स्वक्वगु जंकुइ सार्दूल च्वय्गु याइ । थौंकन्हे येँयापिनि नं गुलिगुलिसियां निक्वगु जंकु ८१ निसें ८४ वर्षया दुने याःगु खनेदु । न्याक्वतक याइपिनि ९९ वर्ष ९ ला, ९ न्हुखुन्हु, प्यक्वःगु व १०८ वर्ष ८ ला, ८ न्हुखुन्हु, न्याक्वःगु जंकु याय्गु न्ह्यथनातःगु दु । तर समाजय् न्याक्वःतक जंकु याःगु धाःसा खनेमदु ।

१.१ जंकु बारे धार्मिक विश्वास

नेवाः समुदाय नं हिन्दू व बौद्ध निगू धर्मयात नं नालावयाच्वंगु खनेदु । हिन्दू धर्मया मान्यता कथं प्यगू आश्रम बालाश्रम (ब्रम्हाचर्या), गृहस्थाश्रम, वानप्रस्थ व सन्याश्राम मध्ये ७५ वर्ष वा वानप्रस्थाश्रम क्वचाय् धुंकाः उम्ह मनू सन्यास आश्रमय् प्रवेश जुइ । उगु इलय् उम्ह मनूयाके राग, द्वेष, मोह धैगु मदय्धुंकी, जगतपाखें तापानाः मोक्षया लँपुइ वने धुंकीगु जुगुलिं सीम्वाःम्ह वा चिरञ्जीवियाकथं बुढा जंक्वयात काय्गु यानाच्वंगु दु ।

वौद्ध धर्म कथं बोधिसत्व, पंचवुद्धया प्रतीकया रुपं काय्गु याइ । वौद्ध दर्शन कथं जव जन्म जुइ, उगु इलंनिसें दुःखया सुरुवात जुइ । दुःखया मूल कारण धैगु पंचस्कन्ध खः । रुप, विज्ञान, वेदना, संज्ञा, संस्कार खः । जन्म जुइवं रोग जुइगु, बुढा जुइगु, मृत्यु जुइगु, यःम्ह नाप वायाच्वने मालीगु, मयःम्ह नाप व्हनाच्वने मालीगु, इच्छा यानागु प्राप्त मजुइगु आदि दुःखया कारण खः । थ्व धैगु जन्म जुइवं सुरु जुइ । उकिं जन्म हे छगू भारी खः । थुगु भारीयात याउँसे च्वंक पूवंके फुम्ह मनूयात परिवार व समाजं मान सम्मान कथं याइगु छगू विधि हे जंकु खः ।

१.२ जंकु विधि

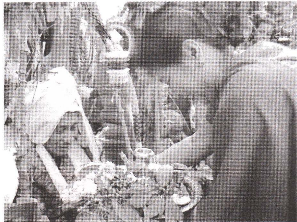
जंकु खँग्वः गबलेनिसें वल धैगु अनुसन्धानया विषय तिनि । जंकु विधिइ जंकुयात रथारोहण-विधि धाय्गु यानावयाच्वंगु दु । रथ आरोहण वा रथय् च्वनेगु । बुढाबुढियात खः वा रथय् तयाः काय्, छय्पिन्सं कुबियाः वा सालाः देश परिक्रमा याय्गु याइ । हिन्दू व बौद्ध नेवाःतय् दथुइ जंकु याय्गु विधि छुं भच्चा पाःगु खनेदुसां भावनात्मक वा सार रुपं छगू हे खनेदु ।

नेवाः समाजयात हिन्दु व बौद्धकथं ब्वथले छिं । वज्राचार्य पुरोहित तयाः संस्कार आदिया ज्या यानावयाच्वंपिन्त बौद्ध वा द्यःब्रम्हु पुरोहित नालावयाच्वंपिन्त हिन्दू धाइ । जंकु याइगु इलय् घाकाः मेगु

संस्कारया ज्या याय्‌गु चलन दु। गुलिसियां घानाः मेगु संस्कारया ज्या याय् मज्यू धैगु मान्यता नं दु। गथेकि बुढाजकुंवले मिसामचायात इहि याय्‌गु, मिजं जूसा कय्‌तापूजा याय्‌गु आदि संस्कारया ज्या हिन्दू व बौद्ध निथ्वःसिनं याना वयाच्वंगु खनेदु। प्यन्हुतक याइगु थुगु संस्कारया न्हापांगु दिं छवय्‌ला भू धकाः जंकु याइपिं बुढावुढिपिं, थकालि न्वकू व फुकीत च्वनाः नय्‌गु याइ। थुखुन्हुनिसें अमय् बारे याय्‌गु धकाः जाभ्याः याइमखु। कंसखुन्हु दुस्वः वा अधिवासन पूजा याइ। दुस्वः मण्डल दय्‌काः ३२ निगः गं कलश तयाः ग्रहमण्डलयात ग्रह अनुसारं चाः हुइकाः थापं याइ। मेमेगु माक्व थापं याइ। थुलि धुनेवं मूलाचार्य, उपाध्याय नं पूजा न्ह्याकी।

हिन्दू पूजा विधिकथं दशग्रह पूजा याइ। अष्ट चिरञ्जिवीया ल्याखं पूजा याइ। अष्ट चिरञ्जीवी कथं अश्वथामा, बलि, व्यास, हनुमान, विभिषण, कृप, पशुराम व मार्कण्डयात काइ। ग्रह पूजा याइबले ईशान कुनय् जन्म ग्रह तय्‌गु याइ। थुगु दिनय् वय्‌लिश्राद्ध वा नन्दिश्राद्ध नं याइ। मातृसतात्मक कथं मां, अजि, तापाअजि धुंकाः अबु, बाज्या, तापाबाज्याया नामं वयर, सितु, तछो तयाः श्राद्ध याय्‌गु याइसा मां अबु दुपिन्सं थुगु श्राद्ध याइमखु। थुगु इलय् छैंया लुखाय् पंचायन द्यःपिं ब्रह्मा, विष्णु, महेश्वर, गणेश व कुमार च्वय्‌गु याइ। बुढाबुढिपिन्त लसकुश यानाः दुस्व मण्डलय् दुत हयाः ग्रह पूजा याकेगु याइ। बुढाबुढिपिन्त सगं वीवलय् ला, खैं, न्या सगं मकाय्‌कुसे धौ वा लड्डु सगं काय्‌केगु याइ। बुढाबुढियात ब्रम्ह स्नान याकेगु, फेत्तां चिकेगु, पुनाय्‌चा सुइकेगु, क्वलाय् तुति तय्‌काः फुक्कसिनं तुतिइ स्नान याकाः आशिर्वाद काय्‌गु याइ।

वौद्ध पूजा विधि कथं ग्रह पूजाय् न्हूम्ह द्यः छम्ह पलिस्था यानाः दशकर्म खंकेगु याइ। अलिं द्यः, इनाय् द्यः कयाहयाः पूजा याकेगु नं याइ। पूजा मण्डलय् दुत हयाः उपाध्याय् गुरुजुं धलं दंकेगु, गुरुमण्डल, मतपूजा याकाः पंचगव्य वी। जंकु याइपिन्त ग्रहमण्डल पूजा याकी। वौद्धतय् अष्ट चिरञ्जिवीया पलेसा पंचबुद्ध मण्डल च्वय्‌गु याइ। दशग्रह जक पूजा मयाकूसे पंचरक्षा मण्डल (प्रतिसरा-मध्य, महामायूरी-दक्षिण, शितवती- पश्चिम, मन्त्रानुसारणी- उत्तर व साहश्र प्रमर्दनी - पूर्व), साधना याय्‌गु, नव नाग कलश साधना याय्‌गु, दिग्पाल धकाः गणेश, महाकाल, हारती, यक्ष, यक्षणी, भैरव, विघनान्तक, पद्मान्तक आदि साधना याय्‌गु, दुस्वखुन्हु पूजा याकेगु याइ।

थुगु दिंखुन्हु पुरोहित मूलाचार्य मा:गु वाक्य ब्वना: पूजा क्वचाय्केगु याइ । बौद्धतय् छेँया लुखाय् पंचबुद्ध वैरोचन, अक्ष्योभ्य, रत्नसंभव, अमिताभ, अमोघसिद्धिया किपा च्वय्‌गु याइ । कन्हय्खुन्हु स्वनात:गु कलशं स्नान याका: पूजा सुरु याना: चा:हीके न्ह्य: थाय्भु नका: सकसिनं तुतिसिका: आशिर्वाद कया: देश चा: हीकेगु याइ ।

थुगु जंकुया मूल उद्देश्य धैगु हे दशा फाय्केगु धका: नवग्रह पूजा याय्गु नापं जन्म ग्रह नं पूजा याय्‌गु, गुलि नं पृथ्वीया अनिष्ट, अवरोधत दु उकिपाखें मुक्त जुया: आनन्दपूर्वकं स्वस्थ जुया: म्वाय्गु ख: । उकिं हिन्दू धर्मया मान्यता कथं फुक्क त्याग याका: मोक्षत्व प्राप्त जूम्ह कथं प्रमाणित याय्‌गु ख:सा, बौद्ध धर्म कथं दान पारमिता पूवंका: अर्हत जूगुया ल्याखं गुरुजु, ब्रम्हु, जोशीयात ग्रहया विव:, पंचरक्षा विव: दान याकेगु याइसा च्य:, भ्वातिं, छेँ, बुं, चा, अप्पा, शय्या कथं लासा, फांगा, फुंगा, नसा, त्वँसा, पुंसा सकतां दान याकेगु याइ । बौद्धतय् न्हूम्ह पलिस्था या:म्ह द्य: नाप पौभा:यात त्वाय् चिंकेगु वा पाणिग्रहण याना: विइगु याइ । थ्व फुक्क ज्या याय्न्ह्य: जंकु या:म्ह बुढाबुढियात वास:या रुपय् अम्व: हामोलं म्व: ल्हुकेगु, सहस्र धारा दुगु चाया ग्वपं स्नान याकेगु याइ । थुगु इलय् चतुसागरया लखं स्नान नं याकी । थथे याय् धुनेवं पवित्र जूगु ताय्की ।

१.३ जंकुया दार्शनिक पक्ष

बुढाबुढियात थ:गु जीवनया सम्पूर्ण संस्कार वा कर्तव्य पूवंका: छगू स्तर थछ्यय्गु लागि याइगु थुगु संस्कारया दार्शनिक मान्यतायात स्वय्वलय् नेवा:तय्सं स्वयं मनू द्य: जुइफु धैगु सिद्धान्तयात नालाकागु खनेदु । खय्तला नेवा:त हिन्दू व बौद्ध सिद्धान्तपाखें प्रभावित समुदाय ख:सां पूर्णरुपं थ्व हे धर्मपाखें निर्देशित जुयाच्वंपिं समुदाय मखु । इमि थ:गु हे स्वतन्त्र दर्शन दु । हिन्दू धर्म वैदिक वा वेदपाखें व:गु ख: । वैदिक धर्मयात स्वत धा:सां वेदान्त दर्शनं **अहं ब्रम्ह अस्मि वा जि हे ब्रम्ह ख: । जि हे प्रकृति ख:, जि हे जगत ख:, जीव नं जि हे ख:** , सम्पूर्ण जि हे ख: धैगु सिद्धान्त क्यं । बौद्ध धर्मय् नं **अपो दिप भव, स्वभाव शुद्धो हुँ** धका: थ: हे थ:या ज्योति ख: । सम्पूर्ण हे थ: ख: धाइ । थ्वहे जन्मय् मोक्ष प्राप्त याय्फु, थ्वहे जन्मय् अर्हत जुइफु, थ्वहे जन्मय् निर्वाण प्राप्त याय्फु । थ्वहे जन्मय् बुद्ध जुइफु, उकिं हरेक ज्याय् नं पंचबुद्धयात साधना याना: सम्यक संबुद्ध जुइगु अभिशेष बीगु याइ । नेवा:त थुगु हे दर्शनया कारणं हे मनूयात द्य:कथं पूजा यानावयाच्वंगु दु, संस्कृति न्ह्याका: वयाच्वंगु दु । कुमारी, अजिमा, विज्यास: द्य:, आजु, अजि द्य: आदि ।

मनूतय्सं यानाच्वंगु संस्कार ल्यनाच्वंतले मनूत हाकनं हाकनं जन्म जुया: हे च्वनेमाली । गबले संस्कार शून्य जुइ । नाम रुपया अन्त जुइ ,उगु इलय् उम्ह मनू द्य: समान जुइ धैगु दर्शन दु । पूजाविधिकथं स्वय्‌गु ख:सां हिन्दूतय् अष्ट चिरञ्जीवीया प्रतीक सीम्वा:म्ह मनूया ल्याखं काय्गु याइसा, बौद्धतय् नं

पंचबुद्धयाया प्रतीककथं कायगु याइ । धर्मिक दृष्टिं स्वयगु खःसां मनूतयके राग, द्वेष, मोह रुपी तृष्णा मदयवं उम्ह मनूया भौतिक शरीर मात्र शरीर खः धैगु सीदु । तृष्णा मदयव दुःखया अन्त जुइ । दुःख मदयवं आनन्द, खुशी जक ल्यनाः उम्हेसिके मैत्री, करुणा, मुदिता, उपेक्षाया भाव संचार जुइ । उम्ह मनू हे द्यःया रुप खः । दान, शील, क्षान्ति, ध्यान, वीर्य , प्रज्ञावान जूपिं हे द्यः खः । संस्कृत भापं द्यःयात भग धाइ । भगया अर्थ ऐश्वर्य, धर्म, यश, श्रीलक्ष्मी, वैराग्य व मोक्ष खः । थुगु खुगू तत्व पूवंके धुंकूम्हेसित हे भगवान धाइगु खः । थुगु तत्वत प्राप्त याय्त दान मदयक मगागु जुल । थुकिया प्रतीक स्वरुप जंकुवलय् छेँ, वँ, लासा, फाँगा आदि जीवनयात मदयक मगागु तत्व फुक्क त्यागया स्वरुप दान याकेगु याइगु खः । थुगु विधिं स्पष्ट जू, द्यःयात पलिस्था यानाः दशकर्म खंकाः बुढावुढि परिवारया नां तयाः च्वैगु पौभाः नाप पाणिग्रहण याकूगुया अर्थ द्यः सम्मान दर्जा व्यूगु खः । दशकर्मया ज्याय् नामाकरण संस्कार याइगु इलय् न्हूगु नां वीगु याइ । समाजय् जगतय् गवले तक नां दयाः च्वनी अबलेतक वैगु संस्कार कर्म ल्यनःच्वनी । नामाकरण याइगु धैगु जंकु याइम्हेसिया संस्कार कुकर्म मन्त धैगुया चिं खः । न्हापाया नांयात हुयाः छ्वयगु धैगु न्हापाया संस्कार फुक्क मन्त आ न्हूगु जीवनया शुरुवात जुल धैगु खः । शरीरपाखें पुलांगु नां लिकयाः न्हूगु नां वी । नां वीवं हे जक जन्मया सार जुइगु खः । थ्वहे नामं जक संस्कार दैगु खः । उकिं भिक्षु जुइगु इलय् नं न्हापाया नां लिकया न्हापाया संस्कारयात त्याग यानाः न्हूगु जन्मया कथं न्हूगु नां वीगु याइ । अथेहे शैव धर्म कथं नं ऋषि जुइपिन्सं न्हापाया नां हिलाः न्हूगु नामाकरण याइगु खः । थुगु कथं जंकु याइपिनिगु न्हापाया संस्कार मदयकाः न्हूगु देवतुल्य जीवनया शुरुवातया चिं कथं जंकु संस्कारयात कयातःगु खनेदु ।

जंकु संस्कारय् दशकर्मया संस्कार वा जातकर्मनिसें पाणिग्रहणतकया ज्या जुइ । जंकु याईपन्त बलिंपियाः दुकयाः स्वस्तिक च्वयातःगु क्वपुचाय् फयतुकाः तुयुगु कापतं त्वपुकाः पसुकां चिनाः, ज्वलान्हाय्कं छाती दिके बियाः जातकर्म वा जात बीगु याइ । सिचुपालु छाय्गु धकाः जंकु याःपिन्त थीकाः याय्‌भुइ तइ । लुँ ईचा, वह ईचा छ्यलेगु याइसा पि ध्यनेगु धकाः तेपुचाय् ग्वय् तयाः भाय् याइ । दुस्वः मण्डलय् जा थुयाः अन्नप्राशन वा जा नकेगु धकाः वंगःसिया हलय् तयाः जा नकी । जंकु याम्हेसित कर्णवेद्य संस्कार कथं लुँया मुलुं न्हाय्पं प्वाः खनाः धर्मया खँ जक दुने वनेमाः । म्वाःमदुगु खँ न्यनेम्वालेमाः धैगु ल्याखं पुनाय्‌चा सुइकेगु याइ । उकिं हे जंकु याय्‌धुंम्ह मनुखं मखुगु खँ ल्हाइमखु, असमानताया व्यवहार,

अन्यायपूर्ण व्यवहार, भेदभावया ज्या याइमखु धैगु सामाजिक मान्यता दःवंगु खः । ब्रतवन्ध याय्‌गु धकाः सँ खाकाः गुगः कलशं लः हाय्‌काः म्वः ल्हुकेगु, न्हय्‌पलाः छिकेगु याइ । जंकु याइपिन्त फेत्तां चिकाः, मिसायात म्हय्‌खा पा, तुफि पा छुकाः मनूसिवें छगू उच्च दर्जा व्यूगु खः । थुगु इलय्‌ प्रज्ञावान फुक्क खँ थूम्ह मनूया त्याखं स्वंग्वःगु मिखा वा येमू वा दृष्टि तिकूगु खः । वज्राचार्य पुरोहित जूपिनि जंकु याःम्हेसित पंचवुद्ध अंकितगु मुखः पुइकाः यःमहि, त्वंचामर्द्धि लुइकाः पुजा याइसा शरीरया न्यागू अंगय्‌ वज्रं थीकाः वज्र थें गवले टुक्रा मजुइक, वलाना च्वनेमा धैगु कामना याइ । वज्रं नुगलय्‌ थीकाः बल्लागु ,दृढगु वुद्धया नुगः जुइमा धैगु आशिका याइ । थथे मुखः पुइकाः पुजा याइगु इलय्‌ पुरोहितं -

ऊँ सर्वबुद्ध चूडामणि महामकुटं प्रतीच्छ स्वाहा । धकाः वुद्धया रुपय्‌ खंकेगु याइ । (पुष्परत्न वज्राचार्य, किपूयाके दुगु भीमरथारोहण विधिपाखें) नेवाः समाजय्‌ फुक्क प्राणियात न्ह्याथे यानाःसां उद्धार याय्‌ धैगु बोधिप्रस्थानय्‌ वंपिं लोकेश्वरपिन्त नं संस्कारपाखें मुक्त जूपिं संस्कार पूवंके धुंपिंकथं न्हवं यानाः वयाच्वंगु दु । थुगु दिनय्‌ नं दश संस्कारया ज्या पूवंकाः तिनि न्हवं याइगुलिं वा द्यःया रुप बीगुलिं संस्कारयात पूवंके धुंकूपिं हे द्यःया रुपय्‌ काइगु खः धैगु स्पष्ट जू । जंकु धुंकाः द्यःया रुप जुइगुलिं छुं नं मेगु संस्कार वा संस्कृतिया ज्या याय्‌गु आवश्यकता मदु धैगु मान्यता कथं नेवाः समाजय्‌ जंकु याय्‌ धुंपिन्सं मां अवुया श्राद्ध, निसला बिइगु वा पितृया ज्या याइमखु ।

काय, वाक, चित्त शुद्ध जूपिं मनूत द्यः समान जुइ धैगु मान्यता कथं जंकु याइपिनिगु ल्हाःतं आशिर्वाद फय्‌गु, तुति सिकाः दक्षिणा छानाः तुति सिला लः अभिशेषया रुपय्‌ काय्‌गु यानाः वयाच्वंगु खः । वयां लिपा द्यःयात तयाः चाःहीकीगु रथ वा खतय्‌ तयाः देश परिक्रमा याकीगु खः । थुगु इलय्‌ जंकु याइपिन्त पलाःतकं छिके मज्यू धैगु मान्यताया कारणं लुकुं छिनाः थःगु थासय्‌ तय्‌गु यानाः वयाच्वंगु दु । थुगु कथं मनूयात द्यः दय्‌केगु संस्कारकथं जंकु संस्कारयात काय्‌गु पाय्‌छि जू ।

व्यावहारिक रुपं स्वय्‌गु खःसा जंकु याय्‌गु कर्तव्य धैगु काय्‌ छय्‌पिनिगु खः । मां अबुं थःत जन्म बियाः तःधीयानाः ब्वलंकाः थःगु तुतिं चुइफय्‌का बी । थुगु उमेरय्‌ काय्‌ छय्‌पिं नं तःधी जुइधुंकी । मनूतय्‌सं छुं नं छगू ज्या न्ह्यावले न्ह्यावलें यानाच्वने फैमखु । थःगु लागि छुं याःपिनिगु लागि थःम्हं नं छुं याय्‌माः । बुढाया इलय्‌तक नं अबुं याःगु गुणस्मृति यानाः मां अवुयात काय्‌, म्ह्याय्‌पिन्सं बीगु उपहार व सम्मानया रुपय्‌ थुगु जंकु संस्कार यागु खः । थुगु ई शारीरिक रुपं नं कमजोर जुइधुंकीगु ई जूगुलिं आरामया आवश्यकता नं उलि हे माः । काय्‌ म्ह्याय्‌पिन्सं नं अबु मांयात थःगु कर्तब्य, दायित्वयात अल्सि मचासे, जिम्मेवारपूर्वक पूवंकूगुलिं कृतज्ञताया चिंकथं नं थुगु संस्कार खनेदु । मेगु थःम्हं नं अबु मां नं थें हे जिम्मेवार कयाः पारिवारिक संरचनायात सन्तुलन तय्‌ फय्‌मा धैगु आशिर्वाद काय्‌गु महत्वपूर्ण दिं कथं नं थुकियात काय्‌फु ।

नेवा:तय्‌गु मान्यता कथं वुढावुढि जुइव शारीरिक, मानसिक रुपं कमजोर जुइगु ई खः । उगु इलय् आरामया जरुरत जुइ । मानसिक व शारीरिक कमजोर जुइव छुं नं इलय् विभिन्न रोगं ग्रष्ट जुइफु । थथे विरामी जुइगु धैगु पिनेया फोहर वातावरण, ग्रह दशाया कारणं जुइगु जूगुलिं वांलाक सुसाकुसा याना: तय्‌मा:गु व पिनेया तत्वपाखें मुक्त जुइमा:गुयात सतर्क जुयाः न्हापां हे वय्‌फुगु दशापाखें पनेगु लागी नं थुगु संस्कारया ज्या न्ह्याकात:गु खः । मनूया जीवन धैगु पंचतत्वपाखें निर्माण जुयाः च्वंगु खः । शून्य तत्वपाखें जन्म जुयाः शून्यताय् हे विलीन जुयावनी । पंचतत्वपाखें उत्पत्ति जुयाः पंचतत्वय् हे विलिन जुइ । पिनेया भौतिक स्वरुपयात स्वय्‌वलय् जक, नां वियाः त:गु कारणं मनू जुल । थ्व हे मनू प्रकृतिया निर्देशन व नियन्त्रणय् दु । उकिं लः, फय्, निभाः, चा, आकाश पंचतत्व हे प्रकृति जूगुलिं मनूया शरीरयात पिनेया तत्वपाखें असर लानाच्वनी । थुजागु पिनेया तत्वपाखें वचे जुयाः च्वनेगु लागि रोग जुइसिवें न्ह्यो हे याइगु तान्त्रिक विधि वा उपाय् हे जंकु खः।

धर्म जीवनया लागि खः । सामाजिक मूल्य मान्यतायात सन्तुलनय् तय्‌गु लागि हे धर्मयात नाला वयाच्वंगु खः । हिन्दू धर्म कथं नं मनूतय्‌सं मपूसे मगागु न्यागू ऋण दु (देवऋण, पृथ्वीऋण, गुरुऋण, अतिथि ऋण व पितृऋण) । मां अवुं थःत जन्म मब्यूगु जूसा मनूया कुलय् जन्म जुइगु अवसर दैमखु । उकिं मां अवुयात नं ऋण पुलेमाः । उकिया लागी **पितृ ऋण** धकाः श्राद्ध याय्‌गु यानावयाः च्वं थें , वुद्ध धर्मय् नं त्रिरत्न कथं बुद्ध, धर्म व संघयात गुरुया रुपं नाला वयाःच्वंगु दु । धर्म धाय्‌वलय् ज्ञानगुणया शिक्षा, संघ धैम्ह ज्ञान ब्यूम्ह अवु मां, बुद्ध धाय्‌वं सत्य जुल । मां अवुं सत्य ज्ञान व्यूगु कारणं जक हे भिंम्ह मनू जुयाः म्वानाच्वने दत । उकिं न्ह्यागु हे ज्या याःसां वुद्ध, धर्म व संघयात पूजा याय्‌गु यानाः वयाच्वंगु खः । न्हापां धर्म श्रवण याकूम्ह, पृथ्वी पलाः तय्‌गु लकस दय्‌का ब्यूपिं रत्न मां अबुयात देवत्व खंकाः पूजा याइगु खः ।नेवाः समाजय् ८ अंक तसकं मभिंगु ल्याः कथं काइ । वर्षय् ८ दुगु जुलकि च्याय् हानाः च्वंगु ई, दशा दयाच्वंगु ई धाय्‌गु चलन दु । छुं नं भिंगु ज्या याय्‌बलय् च्याय् हाःगु उमेरय् याय्‌मज्यू धैगु चलन दु । च्यात जाःगु छें दनेमत्यः, च्यागू पौ तयाः स्वाने दय्‌के मत्यः धाय्‌गु चलन । थ्व जंकुया ई धैगु उमेर कथं दक्व हे ७७ वर्ष ७ महिना, ७ दिन, ७ घडि, ७ पलाय् याइगु जुगुलिं लिपा वैगु अंक फुक्क ८या ८ जक वैगु जुगुलिं तसकं तःधंगु दशा वै । उगु दशापाखें मृत्यु तक नं जुइफु । उगु तः धंगु दशा चिइकाः छ्वय् फःसा चिरञ्जिवी जुइक म्वाय् दै धैगु मान्यता कथं नं जंकु याय्‌गु यानाः वयाच्वंगु खः ।

जंकुया मूल उद्देश्य धैगु हे अनिष्टयात मदय्‌काः छ्वय्‌गु लागि ग्रह पूजा याइगु खःसा मेखे जीवनयात निरन्तर रुपं त्यानु मचासे न्ह्याकाः जीवनयात हे त्याके फुगु कथं काइसा, मेखे जीवनय् भ्कासु लनेगु ईकथं काइ । जीवनय् वःगु हरेक समस्यायात चुनौतिपूर्वक पूवंकाः त्याकूगु कथं नं काय्‌छिं । उकिं पूजा याइगु इलय् दुस्वः मण्डलया प्यकू कुनय् नं रङ्गीचङ्गीया पताः ब्वय्‌केगु याइसा, पुर्णाया कन्हेखुन्हु छें

धुरीं लः हाय्काः स्वलाय् फय्गु व पूर्णकलशय् च्वंगु न्याता रङ्गया पताः यंकाः दक्वसिनं खने दय्क पलिया धुरी ब्वय्केगु याइ । काय् म्स्याय् थःथिति फुकी सकसियां हर्सोलासपूर्वक न्ह्याइपुकेगु याइ ।

मेगु कथं जंकु याइगु इलय् वुढाबुढिपिंके अनित्यता ब्वलनी । परिवारया फुक्कमध्ये नं थः थकालि खनी । आः म्वाय्गु ई अप्वः मन्त धैगु महसूस याइ । गुलिसिनं ला थथे बुढापनया महसूस जुइगु , उमेर वंगु चाइगुलिं जंकुतक नं मयाःपिं दु । छखे परिवारं मान समान बियाः थःके द्यःया रुप खंकाः इज्जत ब्यूगु खनी । दक्वसिनं सुसाकुसा यानाः मान याःगुलिं फुक्कसित समान व्यवहार याय्गु मती ब्वलनी । सी त्यय्काः मखुगु छ्याय् याय्गु, लोभ, मोह छ्याय् तय्गु धैगु मती तइ । गुकिं मानसिक रुपं नं स्वस्थ जुइगु जुइ । (फणिन्द्ररत्न वज्राचार्य, भ्वाःवहा वर्ष, ७७) जब राग, द्वेष, मोह धैगु मदै, उगु ईतक थ्यनेवं कैवल्यता, मोक्ष, अर्हत जुइ । थ्वहे भाव ब्वलंकाः वीगु लागि नं थुजागु संस्कारयात नालावयाच्वंगु खः ।वौद्ध समाजय् जंकु याःपिन्त गुरुमण्डल पूजा धकाः त्रिरत्न पूजा याकाः, सप्तविधानुन्तर पूजा याकाः जगत हितया लागि वुद्ध जुइ फय्मा धैगु प्रण याकी नापं लोकपाल द्यःपिं, अन्धकार, अज्ञान नाश याइम्ह प्रज्ञाया स्वरुप मत पूजा याकी । (वज्राचार्य, ११२९ : ७) । हिन्दू समाजय् नं अष्ट चिरञ्जीवीया तगिमय् तयाः वैराग्य उत्पन्न याकाः, मोक्षत्व प्राप्त जूम्ह मनू कथं काइ । थुकिं सीदु मनू पूर्ण रुप, ज्योतिया स्वरुप, फुक्कसित लँ क्यनीम्ह न्ह्यलुवा कथं कयातःगु खः ।

लिधँसा

जोशी, सुन्दरकृष्ण, नेसं ११२७, 'ज्याः जंकु', *नेपाल संस्कृति,* ल्याः.... पृ.१८-२२ ।

जोशी, हरिराम, ई. २००७, 'जंकु र जमक्व', *रोलम्ब,* २७ : ४३-४६ ।

नेवाः देय् दवू, नेसं ११२७, *नेवाः समाज* । यें : नेवाः देय् दबू ।

वज्राचार्य, अमोघवज्र, नेसं ११२६, *सप्तवार पुस्तकम्* । यें : हिरारत्न वज्राचार्य ।

शाक्य, सुवर्ण, यज्ञमानपति वज्राचार्य व मेमेपिं, नेसं ११२९, 'फणीन्द्ररत्न वज्राचार्यया ज्याः जंक्वया लसताय् विशेष तँसापौ', *सन्ध्या टाइम्स,* १४:१०:२७ ।

खँल्हाबल्हा

अमरराज शर्मा यल, गाबहाल ।

फणीन्द्ररत्न वज्राचार्य, यें, भ्वाः बहाः ।

पुष्परत्न वज्राचार्य, किपू, चिलंच्व वहा, वर्ष ४९ ।

जंकु दुने सुलाच्वंगु हिन्दू (शैव व शाक्त) दर्शन व छँज:*

उप.प्रा राजनलाल जोशी (रास)

१ न्ह्यखँ

विश्वया प्राचीन अले परिष्कृत जातिया धलखय् ला:पिं नेवा:त सांस्कृतिक रूपं नं उत्तिकं च्वजा: । नेवा:तय्सं थ:गु जीवन जक मखु परलोक नं उत्तिकं हे सुथां लाय्मा: धका: जीवनय् विविध ज्याभ्व:त न्ह्याकेगु भ्वलय् ज्याथजिथि जुइगु इलय् न्याय्कीगु जंकु नं छगू ख: ।

जीवनय् छुंकथं पंग: मवय्मा:, आयु वा कालयात त्याके फय्मा धका: नेवा:तय् ७७ दँया इलय् जंकु याय्गु याइ । मेखे थुकी थ:गु हे कथंया दर्शन नं दु । जीवन व जगतय् संसारयात भोग याय्मा: धइगु मान्यतायात कय्च्यासें आगममतकथं न्ह्या: वयाच्वंगु थुगु संस्कार विश्वय् मेमेगु समुदायया दथ्वी छुंकथं अस्तित्वय् मदुसां नेवा:तय् धा:सा *'शतवर्षानि जीवति'* अर्थात् मनूत **सच्छिदँ तक म्वाइ** धइगु मान्यतां थ्व संस्कार न्ह्या: वयाच्वंगु खनेदु । वहे कारणं जीवनया थी थी तह पार याय्गु भ्वलय् गृहस्थआश्रम लिपा न्हापांगु पलाकथं ७७ वर्ष ७ ला ७ न्हु ७ घडी ७ पला व ७ विपलाया इलय् दकले न्हापां जंकु अर्थात् भीमरथारोहण याइ । थुगु विधि क्वचा:गुया छुं ई लिपा हे अर्थात् जन्मनिसें १००० क पूर्ण चन्द्र दर्शनया:गु दुर्लभ योगयात लसताय् **सहश्रचन्द्रारोहण** (ख्वपय् अनला नं काइसा येँय् अनला काइमखु) या नामं निक्व:गु जंकु याइ ।[1] थ्वयां लिपा ८८ दँ ८ ला ८न्हु ८ घडी ८ पला व ८ विपला इलय् महारथारोहण याय्गु चलन थौं तकं ल्यंदनि । थ्व धुंका: ९९ दँ ९ ला ९ न्हु ९ पला व ९ विपला तक म्वाना: छगूकथं जीवनया पूर्ण उपभोग अर्थात् शतवर्ष म्वाय्गुया लक्ष्य थ्यंगु लसताय् **रुद्ररथारोहण** याय्गु चलन दु । थ्व धुंका: तिनि १०८ दँ ८ ला ९ न्हु तक म्वात धा:सा हिन्दू शास्त्रकथं

---

* थुगु च्वसु च्वय्त संस्कृतिवीद्पिं रमेशमान पिया व रमापतिराज शर्माजुपाखें आपालं ग्वहालि बियादीगु ख: । थुगु च्वसु वय्क:पिन्त हे देछा ।

[1] वैदिक परम्पराय् नं पूर्ण चन्द्रयात विशेष मान्यता बियात:गु दु । पूर्णचन्द्रखुन्हु होम याना: विशेष पूजा याय्गु चलन दु । (पाण्डेय, २००३ : ४१३)

अष्टचिरिंजीवि[1] या ल्याखं **महादिव्यरथारोहण** याय्‌गु चलन दु। गुलिसिनं धाःसा ९९ दँया इलय् याइगु जंकुयात देवरथारोहण, १०० दँ फिला, फिन्हु १० घडि व १० पलाया इलय् याइगु थुगु संस्कारयात रुद्ररथारोहण नं धाय्‌गु याः। (जोशी,२००७: ४५)

जंकुया चर्चा परिचर्चा याय्‌गु भ्वलय् थ्व संस्कार गुलि पुलां धकाः धाय् अःपू मजू। नेपाल *सम्वत ४९९ माघ शुक्ल चतुद्दशी* खुन्हु जंकु सम्वन्धी ग्रन्थ च्वयातःगु लूगुया आधारय् थ्व परम्परा म्होतिं नं खुसःदँ पुलां धकाः धाय्‌फु। तर, थ्व परम्परा भारतीय व मेमेगु समुदायया दथ्वी मदुगुलिं यानाः थुगु परम्परायात मौलिक हे धाय्‌माः। खय्‌तला थ्व परम्परायात गुलिसिनं वैदिक परम्पराया निरन्तरता नं नालेगु याः।

संस्कृतिवीद् व भाषावीद्‌तय्‌गु तर्कयात बःकाय्‌वलय् थ्व संस्कारयात थी थीकथं हे अनुसन्धान याय्‌माःगु आवश्यकता ब्वलंगु दु। भाषावीद् डा. सुन्दरकृष्ण जोशीं जन्मपाखें हे थुकिया उद्‌भव जूगु व जन्मया भार अर्थात् **जन्म + कु = जन्कु** जूगु धयाः दी। संस्कृतिवीद हरिराम जोशींधाःसा थुकियात जानकु**<** जान्कु **<** जंकु जूगु धकाः धयादी (जोशीः २००७: ४३)। संस्कृतिवीद जोशीजुं मचा जानकेगु ज्याभ्वःथें हे खः धइगु धापू दु। नेवाःतय्‌सं जीवनय् च्याय् हाइगुयात तसकं मभिंकथं काइगु[2] व थ्व पाखें मुक्त जुइगु नितिं याइगु सांस्कृतिक ज्याभ्वः हे जंकु धाय्‌गु चलन दु। नेवाःतय्‌सं जीवनय् दकले न्हापां ७७ दँ ७ ला ७ न्हु ७ घडि ७ पला ७ विपला धुंकाः जीवनय् तसकं कडागु दशा अर्थात् ८ शुरु जुइगुलिं थुगु दशापाखें ग्यानापूगु ई पाखें मोचन जुइगु नितिं हे थुगु क्रिया कथं नं काय्‌गु याः। गुगु थुगु श्लोकपाखें नं छुं स्पष्ट जू

'सप्तसप्ततिमे वर्षे सप्तमे मासि सप्तमी

---

१ *अश्वत्थामा वलिर्व्यासो हनूमांश्च विभीषणः।*
कृपः परशुरामश्च सप्तैत चिरजीविनः॥
सप्तैतान् यः स्मेरन्नित्यं मार्कण्डेयमथाष्टमम्।
जीवेद्वर्षशतं साग्रं सर्वव्याधिविवर्जितः॥ (जोशी ,२००७ : ४४)

२ नेवाःतय् दथ्वी च्याय् हाःगुयात मभिंकथं काइ उकिं च्यालां वा बुयाः वइगु नं मभिं धइगु धारणा दु।

रात्रिर्भीमरथी नाम नराणामतिदुस्तरा ॥' (Apte, १९९५:७२०)[१]

अर्थात् ७७ दँ ७ ला ७ न्हुया कालरात्रीयात त्याकेगु धका: क्यं । संस्कृतिवीद रमापतिराज शर्मा जंकु संस्कारयात दकले कडा काल सवल वेलायात न्हुया न्ह्याः वनेगु ज्या धयादी । वय्कलं ७७ दँ ७ ला ७ न्हुया न्हापांगु चायात भीमरथी धाइगु व उगु इलय् कालया अवु सूर्यया आराधना यातकि कालया प्रभाव निस्तेज जुइगु जूगुलिं थ्व सूर्यया प्रतीक स्वरूप श्यामकर्ण सलया प्रतिमा वा चित्र च्वया: **रथारोहण** याय्‌गु धयादी । वय्कलं **भीमरथ** धुंकाः कालयात वुकेत हाकनं हाकनं त्याकेगु नितिं **मृत्युञ्जय** अर्थात् महाद्यःयात पूजा याय्‌गु याइ । गुगु इलय् सुर्द्यःया गण नवग्रह पूजा याय्‌गु याइ धयादी । अथेहे मनूया जीवनय् द्वछि पूर्णचन्द्र स्वय्‌दइगु धइगु तसकं दुर्लभ जुइगुलिं यानाः नं थ्व इलय् अथे स्वय्‌नंम्हसित सम्मान स्वरूप चान्हय् पूजा यानाः जंकु याइ । [२] अथेहे स्वक्वःगु जंकुया इलय् च्याय् हाःगु क्वचाःगु लसताय् न्याय्‌कीगु खः ।[३]

संस्कृतिवीद रमेशमान पियां धाःसा सिद्धपुरुष जुइगुनितिं याइगु साधनाया क्रमयात जंकु नालादी । वय्कलं कुण्डलिनि चक्रय् च्वंगु शक्ति व ललाटय् च्वंगु सहश्रदल कमल ब्रम्हरन्ध्रय् च्वंगु शिवनाप मिलन यानाः स्थुल रूपं सुक्ष्म रूपय् शिवशक्तिजागृत याय्‌गु क्रिया हे जंकु धयादी ।

१.१ जंकुइ सुलांच्वंगु पक्ष

शक्ति विना शिवया छुं अस्तित्व दइमखु अर्थात् शक्ति विना शिव शव तुल्य धइगु धारणाया कारणं दीक्षित नेवाःतय्‌सं जीवनया पलाःपलाःपतिकं शिव व शक्ति जागृत वा मिलन याय्‌गु कुतः याइ.। जंकुया इलय् नं कुण्डलिनि चक्रय् च्वंगु शक्ति व ललाटय् च्वंगु ब्रम्हरन्ध्रय् च्वंम्ह शिव नाप मिलन यानाः भगवत साक्षात्कार याय्‌गु क्रियाकथं नालाःतःगु दु । आगमशास्त्रयाकथं जंकु धइगु शिवत्व वा पूर्णत्व प्राप्त याय्‌गुया नितिं याइगु साधनाया पराकाष्ठ जक खः । गुकियात '*शिवशक्ति आत्मकम ब्रम्ह*' विशेष थाय् बियातःगु दु । [४] वैदिक परम्परासिबें व्यागलं परम्पराकथं वयाच्वंगु थुगु संस्कारयात भगवतलीन जुइगु वा मनू द्यः जुइगु मान्यतापाखें नं उत्तिकं प्रेरित जुयाच्वंगु दु । उकिं ख्वपय्‌च्वंपिं ज्यापुतय् जंकु

१. राजितवहादुर श्रेष्ठया ज्याःजंकुया ऐतिहासिकता च्वसुया अभिलेखत स्वयादिसँ ।

२. थुगु इलय् सिजःया वाताय् घ्यः कस्ति व सादुरु तयाः उके तिमिला लुइकेगु याइ ।

३. संस्कृतिवीद श्याममोहन राजोपाध्यायया कथं थुगु इलय् गुलिसिनं भ्यालं थकाय्‌गु याइ धाःसां शास्त्रय् उकथंया व्यवस्था मदुगु कनादी । वय्कलं स्वक्वःगु जंकुइ गुगु लुखां पिहां वल उगु लुखां दुहां वनेमज्यू धइगु मान्यतां यानां निदुवाः लुखा मदुपिन्सं भ्यालं थकाय्‌गु याइगु खः धयादी ।

४.संस्कृतिवीद रमेशमानपिया लिसें खँल्हावल्हाया लिधँसाय्

यातकि (द्यः जुलकि) बुंज्या याय्मज्यू धकाः जंकु मयाइपिं दनि ।[१] आःतकं नं वैदिक दर्शनकथं निवृत्तिमार्गया जीवनजगतं पिहांवनाः गृहस्थाश्रम, वानप्रस्थ व सन्यास आश्रमपाखें भगवतय् लीन जुइगु व्यवस्था यानातःसां नेवाः समाजय् अफ्व विशेषयानाः आगममतय् प्रवृत्तिमार्गयात कय्च्याःगु खनेदु । प्रवृत्तिमार्गय् संसार त्वःतेगु मखु सांसारिकता जक त्वःतेगु खँ ल्हाइगु जूगुलिं यानाः संसारय् गुलि नं भोग्यवस्तु दु व भोग या धइगु मान्यतां प्रेरित जुयाः वानप्रस्थ व सन्यास मकाःसें हे भगवतलीन जुइगु तह हे जंकु नालेछिं । वास्तवय् थ्व सच्छि दँतक म्वाय्गु लक्ष्य अनुरूप हे खः । थथे सच्छि दँतक म्वाय्गु भ्वलय् वइगु थीथी पंगः चीकेफूगु व चीकेफय्मा धकाः याइगु संस्कार जंकु खःसा उगु इलय् तक संसारय् गुलि नं उपभोग याय्माःगु विषयवस्तु दु उकिया उपभोग यानाः हाकनं जन्म मकाय्गु (पुनर्जन्म मकाय्गु) तातुना व दक्कय् लिपा थः हे द्यःया थासय् च्वनेगु खः । थ्व हे इलय् मेपिं सामान्य मनुखं पलाः तय्मदुगु कोलाय् तकं पलाः तइ । [२]

जीवन व जगतपाखें थहांवनाः द्यः जुइत याइगु थुगु क्रियायात आगममतकथं उम्ह मनूयात सिद्धपुरुषकथं नं काइ । दासोऽहं व सोऽहंया तह पार याय् धुंकाः जक थ्यनीगु नाऽहं[३] अर्थात् जंकु पुरुष (मिसा नं खः) स्वत्व वा व्यष्टिं समष्टिपाखे लीन जुइ । वयाके थःगु धयागु छुं नं दइमखु । दक्व संसारया हे खः, जि नं संसारयाम्ह हे छम्ह साधक बाहेक मेता छुं मखु धइगु त्यागया भावनां प्रेरित जुयाः सकसियां संरक्षकया रूपय् थःत आसिन याइ । थ्व तह धइगु साधना यायां संसारय् जक तमक्यंसें म्वाय्गुया नितिं जक भोग याय्गु *'पुर्नजन्म न विध्यते'* अर्थात् थःगु कर्म अनुसार भोगे याय्गु खः, जि वा जिगु नितिं भोग याय्गु मखसें द्यःया साधनाया नितिं हे थ्व भोग यानाच्वनागु खः, जिं छन्त हे चाःहिलाच्वनागु खः, जि छन्थाय् थ्यंकेत हे भोग यानाःच्वनागु खः धयागु भावनां प्रेरित जुइ । थ्व धइगु जीवनया दक्वं पक्ष भोग यानाः मेगु कर्म (पुर्नजन्म)या नितिं पियाच्वनेगु मखु, बारबार जन्म नं काय् मखु, जीवन छक्वः जक दइ ।

१. भाषावीद रमापतिराज शर्माया लिसे खँल्हाबल्हाया लिधँसाय्

२. कोलायात नेवाः समाजय् शिवतत्वया रुपय् काइसा कोला अर्थात सिजःयात वैदिक मतय् विष्णुतत्व वा विष्णुपादुकाकथं नं काइ ।

३. दासोऽहं - साधनाया न्हापांगु तह । थुगु तहलय् च्वनाः साधकं द्यःया न्ह्यःने च्वनाः जि छंगु दास खः धकाः भाःपियाः बलीक्रिया यानाः पूजापाठ याइ । थ्व तमो गुणं प्रेरित साधनाया तह खः ।

सोऽहं - दासोहम्या साधनालिपा थहांवनीगु तह । थुगु तहलय् द्यःया न्ह्यःने च्वनाः जि हे छ खः छ हे जि खः धकाः भाःपियाः पूजापाठ याइ । थ्व रजो गुणं प्रेरित साधना खः । थुगु तहलय् प्रतीकात्मक रुपं चवहां वा पंचमकारं प्रेरित साधनया छ्यलाबुलाय् हइ ।

नाऽहं - थ्व साधनाया उच्चतम विन्दु खः । सत्व गुणं प्रेरित थुगु तहलय् च्वनाः गुगु नं कथं या वली बी मखु । थुके सिद्धपुरुषया ल्याखं काइ ।

थुकिया पूर्णता आः हे कायमाः धइगु खनेदु । थ्व धापू ताण्डव श्लोकयापाखें अझ अप्वः स्पष्ट जू *'निन्द्रा समाधिस्थिति संसार पदयोग प्रदक्षिणा विधो स्तोत्राणी सर्वा विधो '*[१]। थ्व ल्याखं स्वयवलय् वैदिकतय्सं ब्रम्हलीन जुइगु निति छँ त्वःताः वनेमाः धइगु मान्यतां थहांवनाः नःसां, च्वंसां, दंसा ईश्वरीय साधना तायकीपिं आगममतयापिं नेवाःतय्सं तनयात जोगी मयाय्कं मनयात जोगी याःसां गाः धकाः शरीरया आवश्यकतायात पूर्ति याय्माः धकाः जूगु खनेदु ।

१.२ तन्त्रोक्त साधना जंकु

जंकुया विधियात अध्ययन याय्गु भ्वलय् थुगु पूजाय् प्रत्यक्ष रूपं वैदिक परम्परा अनुसरण याःगु खनेदुसां सुक्ष्म रूपं अध्ययन याय्गु भ्वलय् थ्व क्रिया हे तान्त्रिक पद्धतिं जायाच्वंगु खनेदु । हिन्दूतय् (शाक्त वा शैव)कथं शिव व शक्ति एकाकार मजुइक वा शिव व शक्तिया मिलन मजुइक छुं नं ज्या मजुइगु मान्यतायात ध्यानय् तयाः भगवत साक्षात्कार (Self Realisation) याइगु थुगु इलय् (उमेर, साधना व संघर्षया उपलब्धी) नं शिवशक्ति हे साधना याय्गु याइ । मिजंयात शिव व मिसायात शक्तिया रूपय् काइपिं नेवाःतय्सं मिसा मदुम्ह मिजं वा मिजं मदुम्ह मिसायात जंकु याय्माःसां शिवशक्तिया साधना याइसा थुकियात मिसा वा मिजं दुने च्वंम्ह शिव वा शक्तियात जागृत याय्गु नं धाइ । थुगु इलय् भाःत मदुम्ह मिसा जूसां वयात विधवा वा शिवतत्व मदुम्हकथं मकाःसें ह्याउँगु वस्त्र फिकाः शिवशक्तिं पूर्ण याइ ।[२] तान्त्रिक मतावलम्वीतय्सं थुकियात स्थूल शिवशक्तिया थासय् सूक्ष्म शिवशक्तिया साधना याःगु धाइ । जंकुया इलय् सँ खाके धुंकाः ईकापःकां गालीगु इलय् पतिचिंगु स्यूचा निचा तय्गु चलन दु । थ्व शिवशक्ति वा भालेपोथीकथं काइ । नेवाः परम्पराया विशिष्टतम पद्धति ल्यनाच्वंगु ख्वपय् अध्ययन यानाःस्वय्गु इलय् थौं तक नं जोशीं कालयात त्याकेत जातः पूजाया लिसें जंकुयात माःगु कलशया स्थापना याय्गु याइसा कर्माचार्य गणेद्यः पूजा व ब्रम्हू नं अग्निप्रतिष्ठा याय्गु यानाच्वंगु दु । अथेहे जंकुया इलय् छ्यलीगु ज्वलंया आधारय् नं थ्व परम्परा तान्त्रिक विधिं जाःगु खनेदु । जंकुया इलय् मदय्क मगाःगु कोतः पूजा याय्त जंकुया नकिं (काय्भौ) पाखें सिन्हःमू व भुइसिन्हः तयाः *'अखण्ड मण्डलाकारं सर्वव्यापकम्'* धकाः

१. जि चनागु इलय् नं समाधिया नितिं साधना यानागु खः , जिं गुलि नं संसारया नितिं चाः हिलाः च्वनागु खः छुंगु हे प्रदक्षिणा यानाच्वनागु खः । जिगु म्हुतुं गुलि नं पिज्वल व छुंगु हे अस्तित्वय् यानाच्वनागु खः ।
२. संस्कृतिवीद विनोदराज शर्मालिसे खँल्हवल्हाया लिधँसाय्

संकल्प यानाः थाकुलियात 'जि नं छंगु हे ल्यूल्यू दु, जि छँज्या यानाच्वने, छं कोतः ज्वनाः पूजा याः हुँ' धकाः लःल्हानाःबी ।

जंकुइ मदय्क मगाःगु कोतः पूजा छगूकथं तान्त्रिक विधिया उच्चतम नमूना खः।[1] अथे हे नेवाःसमाजय् भुइसिन्ह शक्तिया प्रतीककथं काइ । भुइसिन्ह मिसातय्सं जक ती । गुगु जंकुया इलय् मदय्क मगाः । अथेहे नेवाःतय्सं गुगु नं ज्याभ्वः याइगु इलय् स्थानगणेशयात सूचं बीगु याय्माः । जंकुया इलय् नं स्थानगणेशयात आचाजुं(कर्माचार्य)[2] चवहां तयाः पूजा याइ । गुगु चवहांया प्रसाद जंकु याःम्हेसित अति गोप्य रूपं नकेगु याइ । गुकियात स्वता काय्गु वा तत्व काय्गु नं धाइ ।[3] तान्त्रिक विधि मदय्क मगाःगु मोहनी नं थुगु इलय् फय्गु याइ । लिसें जंकुयाय्त मदय्क मगाःगु अलिंचः व इनाय् (गणेचः)नं तान्त्रिक विधिया उच्च नमूना खः । अलिंचः कुमाःयाथाय् वनाः कयाः हइगु खःसा इनाय् गणेचःया थाय् वनाः साधन यानाः हइगु खः।[4] जंकुया इलय् याइगु अग्निप्रतिष्ठायात नं तन्त्रोक्त विधि हे नालेगु यानाच्वंगु दु । यज्ञ कुण्डय् ब्रीहि होम यायां मि ब्वाला कयाः मवल धाःसा छागवलि (दुगु वलि)तकं वीमाःगु व उलि यानाः नं अग्नि लय्मताल धाःसा वा मि ब्वाला मकाल धाःसा ब्रम्हू हे कुण्डय् क्वब्वाय्माःगुलि[5] नं थ्व तान्त्रिक विधिया उत्कर्ष नमूना धयादी ।[6] थुकियात ऋत्विक धाइ ।

जंकु याइखुन्हु **निरामेष** वा **न्वचीगु** धकाः चि भ्याः हे नय्मज्यू[7] धाःसां गोप्य रूपं नकीगु थुगु प्रसाद धाःसा गुलिसिनं जंकु क्वचाय्धुंकाः कन्हय्खुन्हु जक नकेगु याइसा दीक्षित परिवारपिन्सं धाःसां सुनां हे मखंक नय्धुंकी । कन्हय्खुन्हु सगं बियाः चि नकीगुयात **न्वफ्यनेगु** धाइ ।जंकु सिधय्

१. गुगु नं कोतः पूजा क्वचाय् धुंकाः तकं नकिंयात प्रसादकथं स्वांसिन्ह व सम्हय् छुट्टे याय् धुंकाःतिनि मेमेपिन्त प्रसाद बी ।

२. थौंकन्हय् आचाजु तय्गु प्रचलन तसकं म्हो जुइ धुंकल । नकिं नं हे पूजा याय्गु याइ ।

३.नेवाःतय् वैदिक मतया कथं सत्यनारायणया धलं दनीगु इलय् नं मूल प्रसाद काय् न्ह्यः स्वता काय्गु धकाः अय्ला तयाः पंचमकार युक्त प्रसाद काइसा माघया धलं दनेधुंकाः नं अमय् फुकेयाय्गु धकाः मोहनी फयाः उकथं प्रसाद काइ ।

४. संस्कृतिवीद फणिन्द्ररत्न बज्राचार्यलिसे खँल्हाबल्हाया लिधँसाय्

५.पुरोहित प्रचण्डधर राजोपाध्यायलिसें खँल्हवल्हाया लिधँसाय्

६. कोतः पूजाया भ्वलय् आचाजुं कंलालि (तिंया कलः) ज्वनाः वनी । कोतः पूजा छुं गथे जुयाः पूमवन धाःसा आचाजुं हें कंलालिपाखें पूजा क्वचाय्की । थुगु इलय् आचाजुं पूजायात पूर्णता वीगु निर्ति *यथा पिण्डे तथा ब्रम्हाण्डे* धकाः कंलालीच्वंगु सम्हय् ज्वलंनं कय्केगु वा पीकेगु याइ ।

७. भापावीद रमापतिराज शर्मा लिसें खँल्हबल्हाया लिधँसाय्

धुंकूम्ह मनू शिवशक्तिं पूर्ण जुइधुंकूगु वा भगवत साक्षात्कार अर्थात् सिद्धपुरुष जूगुलिं उज्व:पिं मनूत सीवलय् तकं विशेष ससम्मान सिथं यंकेमा: । जंकु खतय् हे तया: सिथं यंकेमा:सा ख्वपय् जंकु सिध:म्ह थाकुलि ब्रम्हूया सीम्हयात विशेष कथंया दिप दयकेमा: । गुकियात **दिप क्व:थय्गु** धाइ ।[1]ब्रम्हू वाहेक मेमेपिं जूसा जंकु या:गु खतय् तया: हे साला: दिपय् तक यंकेमा: । बज्राचार्यतय् धा:सा जंकु सिध:म्ह मनू सित धा:सा **उत्कान्ति योग** याय्गु धका: फय्प्वा: (शरीरया प्वा:) तिना: पूजा व भ्वय् नइ व सीम्ह मनूयात वायुयोगया प्रभावं न्व:वाकेगु वा ल्हा: वा छुं अंग संके बीगु याइ ।[२] गुगु तसकं थाकूगु ज्या जूगुलिं याना: थ्व प्रकृया दुर्लभ जुइधुंकल ।[३]नापं जंकुया इलय् दय्कीगु ख: नं तान्त्रिक विधिं जा: । जंकु याइम्हेसित साला: यंकेत छ्यलीगु ख: देग: बांलुइमा:गु व छासिं (श्राइब्लेर, २०५३: ६) छ्यला: दय्कीगु घ:चालय् स्वंग: मिखा छुका भैरब प्रधान याइ । [४] थौंकन्हय् धा:सा सामान्य ख: जक दय्केगु चलन व्याप्त जुयाच्वंगु दु । [५]

१.३ वैदिक परम्परां कूलपरम्परा ल्यूने लाना:च्वंगु जंकु

शिवशक्ति मिलनया उच्चतम विन्दू वा सिद्धपुरुषया लँय् वनेगु भ्वलय्या पला: (महारथारोहणया तुर्य्य अवस्था धाइ[६])कथं कया:त:गु थुगु विधी शिवशक्तिया पूजा अनिवार्यकथं कया:त:गु दु । जंकुया भ्वलय् तान्त्रिक विधिं कलश स्थापना, ग्रहपूजा, भूमि पूजा, जात: पूजा याय्मा:सां वेदार्चन, अस्वत्थामा

१.दिप क्व:थय्गु - सी उइत दय्का:त:गु दीप मछ्य:सें मेगु हे न्हूगु शुद्धगु दिप दय्केगुयात धाइ। स्थानीय भाषं थुकियात **पंलां थनेगु** नं धाइ ।

२. संस्कृतिवीद फणिन्द्ररत्न वजाचार्य व सर्वज्ञरत्न बज्राचार्यलिसे खँल्हाबल्हाया लिधँसाय्

३ संस्कृतिवीद विनोदराज शर्माया कथं जंकु क्वचा:म्ह मनू सिद्धपुरुष जूगुलिं उम्ह मनू सीगु इलय् खतय् तया: दीपय् तक यंकेमफइगु जूगुलिं याना: उगु ख: ब्रम्हूयात दान बीगु ख: । गुलिसिनं धा:सा जंकुया ख: दान मब्यूसें दीपय् सी उइगु इलय् च्याकेगु या: ।

४. घ:चालय् छ्यलीगु निग: मिखा चन्द्र , सूर्द: व स्वंग:गु मिखा अग्नि वा भैल: (भैल: महाद्य:या हे छगू रुप) या प्रतिककथं काइ ।

५. जंकुवलय् सालीगु ख: रक्त पँलासया जुइमा:। ब्रम्हूतय् ब्रतवन्धय् धा:सा गम्भारिसिंया कपू दय्की ।

६. तुर्य्य - सिद्धपुरुष जुइगु व थुगु इलय् भगवत साक्षात्कार जुइ ।

वृहि स्थापना, रथ पूजा, चन्द्रविम्व पूजा, यवोदक श्राद्ध, गौदान, ध्रुव दर्शन आदि आपालं पूजाय् धा:सा वैदिक प्रभाव ला:गु खनेदु । मूलत: छगू शताव्दीतक म्वाय्मा: व अनुभव व ज्ञानं द्य:या रूपय् थ्यनेमा: धका: गणेद्य: पूजायालिसें मोहनी फयगु प्रचलन तसकं म्हो रूपय् जक ल्यनाच्वंगु दनि । तर, वैदिक परम्पराय् मदुगु विधि नेवा:तय्गु संस्कारय् प्रभाव लाना: वयाच्वंगु दु, गुकिया दसु धइगु नेवा:तय् न्ह्यागुं ज्यायात मदयक मगा:गु पंचमकार[1]जंकुया इलय् मछ्यले धुंकल । गुलिखे दीक्षिततय्सं जंकु याइवलय् मेमेगु त्वह तया: लोकं मखनीकथं महाप्रसाद काय्गु वाहेक खुल्ला रूपं पंचमकार ग्रहण याय्त मछिं ताय्केगु या: । थ्व वैदिक परम्पराया कारणं ख: ।

वैदिक परम्परा दुने मला:गु थुजा:गु ज्याभ्वलं याना: गुलिखे पण्डित वा कर्मकाण्ड याइपिन्सं '*कूल*[2] *धर्माय सनातनाय* धका: **'कूलय् छु परम्परा दु व या'** धका: अनुमति बीगु नं या:सां आपा:सिनं थ:गु कूल परम्परा छु धइगु मसिया: कर्मकाण्ड याइम्हेसिनं गथे धाल अथेजक याय्गु यानाच्वंगु दु । वैदिक परम्परापाखें प्रभावित जुजुं वंगु थुगु परम्पराय् गुलिखे सामाग्री वैदिक रूपं छुं हे अर्थ धा:सा मदु । गथेकि शक्ति तत्वया प्रतीक सिन्हमू व भुइसिन्ह थुगु संस्कारय् अनिवार्य धइथें खनेदुसा मेगु समुदायया दथ्वी मदुगु श्रीफल अर्थात् य:मरि (ल्वंचामरि नं) क्वखाय्केगु चलन नं दनि । थ्व वाहेक नं नौयात सँ खाकूगु दस्तुर स्वरूप भालिंचाय् ला व वा तया: वीगु चलन नं दु । गुगु वास्तवय् धाय्गु ख:सा थौंकन्हय् जंकुया इलय् ला दुत हय्मज्यू धइगु मान्यताया खण्डन ख: ।[3]

जंकुइ ख: सालेगु परम्परा नेवा:तय् दुसां थुके च्वइगु चिं धा:सा वैदिक प्रभाव बाहेक मेता धाय्मछिं । वैदिक परम्पराकथं दकले न्हापांगु जंकु कालनाप ल्वाय्गु जूगु व कालया अवु सुर्द: जूगुलिं

१.पंचमकार - मद्य, मांस, मैथुन, मुद्रा, मत्स्य । कुल परम्परा कथं पंचमकार देछाइम्ह सत्यवादी योगीयात कलियुगं वयात कष्ट जुइमखु । (काणे, १९९६ : २१)

२. कुल - गोत्र व वंश

३. यलय् जंकुया इलय् लाया थासय् गोबर तय्गु याइ । व हे गोवरपाखें जंकु याइम्हेसित शुद्धिकरण याय्गु धका: पीकेगु याइ ।

थुगु इलय् सुर्चःया प्रतीककथं श्यामकर्ण (श्यामवर्ण) सल धकाः वाउँपिं सल च्वइ । अथेहे निक्वःगु जंकुय् चन्द्रया प्रतीककथं हँय्, स्वक्वःगु जंकुइ ब्रम्हाया प्रतीककथं हँय्, प्यक्वःगु जँक्वय् विष्णुलोक वा विष्णुया प्रतीककथं गरुड व न्याक्वःगु जंकुय् शिवत्व प्राप्त वा शिवलोकया प्रतीककथं द्वहं च्वयगु याः । स्थुल रूपं स्वयगु खःसा खतय् च्वइगु वाहांया आधारय् सुर्चःलोक, चन्द्रलोक, ब्रम्हलोक, विष्णुलोक व शिवलोकय् वनेगु प्रतीकात्मक खःसां अन्तिम अवस्थाय् दयकीगु खतय् च्वइगु द्वहंया आधारय् धायगु खःसा वैदिक परम्परायापिन्सं नं थ्व परम्पराया उच्चस्थान धइगु शिवशक्ति मिलन हे खः धइगु सीदु । अथेहे कोलाय् पलाः तइगुयात तकं थौंकन्हय् विष्णुपादुकाकथं कयाः शिवतत्वयात ल्वःमंकेगु यानाः हःगु वैदिक प्रभाव मखु धाय् मछिं ।

थौंकन्हय् यानाः वयाच्वंगु जंकु वैदिक प्रभावया पराकाष्ठ नं धायफूगु आधार लूगु दु । नेसं ७७७ या छगू थ्यासफूति जंकुया प्यन्हु न्ह्यः हे म्वः ल्हुयाः गणेद्यः (त्वाः गणेद्यः), मातृका पीठ, कूल द्यः (आगं) या पूजा यानाः लुसि चाय्माः धयातःगु दु ।[1]तर थौंकन्हय् जंकुखुन्हु जक थथे यायगु यानाच्वंगु दु । गुलिसिनं कुमारीद्यःजक पूजा यानाः मेगु पक्षयात वेवास्ता याय्धुंकूगु दु । नापं गणेद्यःया प्रसाद (चवाहां) मकाय्कं मेगु छुं हे ज्या याय्मज्यूगुयात तकं कन्हय्खुन्हु जक याय्गु वा मयाय्गु यानाः हय्धुंकूगु दु । नापं नेवाःतय् प्यंथय्गु वा श्राद्ध याय् म्वाः धइगु मान्यतायात नं थ्व परम्पराय् हाचां गाःगु दु । वैदिक परम्पराकथं छुचुंया पिण्ड थयाः श्राद्ध याइगुलि थुगु संस्कारय् बय्लिं नन्दिमुख श्राद्ध वा यवोदक श्राद्ध याय्गु याइ । तर, कूल धर्म हनाः वयाच्वंपिं नेवाःतय्सं श्राद्धयात लोकाचारकथं कयाः वैदिक धर्म वर्जित वा अभक्ष धयाःतःगु पंचमकार[2]पूर्ण यानाः आगं क्वथाय् च्वनाः पूजा यायगुयात श्राद्ध धायगु (पितृयात मोचन यायगु) यानाच्वंगु दुसां थुगु संस्कारय् थुकथंया पूजा यायगु पद्धति हे त्वःफी धुंकूगु दु ।

---

१. राजित बहादुर श्रेष्ठ पाखें प्राप्त थ्यासफूया लिधँसाय्

२. पंचमकारयात पवित्रीकरण कथं काइ । वैदिक ग्रन्थ ऋग्वेदय् मांसयात *'तद्विष्णोः परमं पदम'* धयाः तःगु दु । अथेहे मत्स्य यात *'त्र्यम्बकम'*, मुद्राया निति *'तद्विष्णो परम'* व *'तद्विप्रासो'* धकाः न्ह्यथना तःगु दु । (काणे , १९९६ : २१) मांस साधकं थः व थःगु कर्म भगवान शिवयात लःल्हाय्गु क्रिया खः । मद्यया अर्थ सुरा वा उकिया प्रतिनिधि । मद्यया छ्यलाः साधक पिनेया संसारया निति छगू कथं संज्ञा शुन्य जुइ । मत्स्यया अर्थ उज्वःगु मानसिक अवस्था खः गुकें साधकं प्राणिया सुख व दुःखय् सहानुभूति तय्फइ । अथेहे मैथुनया अर्थ मुलाधार चक्र, शक्ति कुण्डलिनी व सहस्रारचक्रय् परम शिवया मस्तिष्कया सर्वोच्च केन्द्रय् च्वनाच्वंगु दइ गुगु सहस्रार नाप ल्यइगु साःगु रस खः (काणे, १९९६ : ४१) ।

१.४ जंकु व छेँजः

नेवाः समाज याकः परिवारं गुब्सं हे पूर्ण मजू । बूसांनिसें सीबलय् तकं समाज व परिवारया उत्तिकं योगदान दु । अभ्हला सिद्धपुरुष जुइगु नितिं समाज व परिवारया ग्वहालि मदय्कं थ्व असम्भव हे खः । विश्वया प्राचीन ग्रन्थ ऋग्वेदय् तकं छेँजःयात विशेष स्थान बियातःगु दु । उगु ग्रन्थय् **'व्याहाया इलय् गुब्सं वियोग मजुइमा, छय् छुइ नाप म्हिते खनेमाः, पूर्ण आयु भोग याय् दय्माः'** (विद्यालंकार, २००२: २५४) धकाः पारिवारिक विखण्डन वय्के मबीत कामना यानातःगु दु । ऋग्वेदकालीन समाजय् बाज्याया अन्तरगत छेँया शासन जुइगु व छेँया गुगु नं कथंया समस्या मंकाः रुपं समाधान याइगु व छुं कथंया भिंगु ज्या नं मंकाःकथं हे याइगुलिं (विद्यालंकार, २००२: २५४) नेवाःतय्गु जंकु नं ऋग्वेदकाल थें हे पुलांगु सभ्यताया अवशेष मखु धाय्मछिं ।

जंकुया सूक्ष्म अध्ययन याय्गु भ्वलय् थुगु पूजा वास्तवय् अग्रजयात सिद्धपुरुष याय्गु नितिं दक्वसिनं याःगु सामूहिक प्रयास हे धाःसां मपाः । छेँया थाकुलि व नकिंयात द्यःया समान भाःपियाः अभिषेक याय्गु ज्याय् मूलतः काय् भौ (थाकुलि व नकिं) नं हे याइ । नापं लक्ष्मीया प्रतीक म्ह्याय्पिन्सं लसकुस याय्गु, छय् छुइपिन्सं द्यः भाःपा खतय् तयाः सालेगु याइ । थ्व दक्वं सच्छिदँतक म्वानाः जीवन व जगतय् सार्थक जुयाः ईश्वरीय साधना यानाच्वंम्हेसित सम्मान खः । जंकुयात दशा निवारणकथं नं काइगु जूगुलिं यानाः थुगु ज्याय् गुलिसिनं मां व मचाया नापं नं जंकु याय्गु याः । मचा (मिजं वा मिसा)या जंकु जूसा मांया मुलय् हे च्वनाः याय्माः धकाः याइपिं नं दु । संस्कृतिवीद सत्यमोहन जोशीजुया न्हापांगु जंकु मांया मुलय् च्वनाः यानादीगु खःसा यलया सःकोयाम्ह धंलानी महर्जनया न्याक्वः जंकु (त्यपं पिकाःगु इलय्) वय्कःया म्ह्याय्या नं जंकु याःगु खः । जंकुवलय् विशेष यानाः मिसा व मिजंया छुं हे कथंया भेद नेवाः समाजय् तय्गु मयाः । खः सालीगु इलय् छम्ह जक जंकुयात धाःसा जवय् च्वंगु खिपः मिजंतय्सं सालीसा खवय् च्वंगु खिपः मिसातय्सं साली । तिपूया हे जंकुयात धाःसा मिजंम्हेसित मिजतय्सं जक व मिसाम्हेसित मिसातय्सं जक साली । थ्व वास्तवय् '*एकोहोम् वहुश्याम*' (जि एक नं अनेक नं खः जि जि नं खः, काय् म्ह्याय्, भौ, छय् , छुइ, भिंचा नं खः) धइगु भावनां आत्मसात यानाः शिवशक्तिं प्रेरित ज्याभ्वः खः ।

१.४.१ **काय् –** शास्त्रीय मान्यताकथं नं समाजय् काय्या उत्तिकं हे महत्व दु । काय्या महत्व खनाः संस्कृत साहित्यय् १२ ताजिकथंया काय्या व्यवस्था यानाःतःगु दु । **मनुस्मृति** अध्याय ९या श्लोक १५८ -१६० स थुकिया उल्लेख दुसा **शतपथ ब्राम्हण** व **गोपथ ब्राम्हण** साहित्यय् मचाबलय् काय्यात अबुया आधार व बुढा जुइबलय् काय्या आधार अबुयात दय्माः धकाः च्वयातःगु दु । (पाण्डेय, २०५७ : ८४८)गुलिसिनं काय् मदय्क पितृ तरे जुइमखु धयाःच्वंसां काय्या रुपय् म्ह्याय्या काय् (छय्)यात नं काय्या रुपय् बियातःगु दुसा थ्याकामचायात नं काय्या धलखय् लाकातःगु दु । मां अबु म्वाःतलय् उमिगु

खँ न्यनेगु, सित धाःसा तिथि श्राद्ध याय्‌गु व यक्व मनूत सःता नकेगु व गयाय् वनाः श्राद्ध याय्‌गु ज्या काय् नं याइ धकाः संस्कृत साहित्यय् च्वयातःगु दु ।[1] थ्व वाहेक नं शरीरं मफयाः वंगु अवस्थायाम्ह अबुया ऋण पुलेगु (देव व ऋषि ऋण) पुलेगु नितिं नं काय्‌यात नेतृत्व लःल्हाय्‌गु ज्याकथं नं थुकियात काय् छिं । वैदिक साहित्य मनुस्मृतिया वः काय्‌वलय् थुगु खँ यच्चुक्क सीदु । गुके ढल्के जुयाच्वंगु आयुया इलय् काय्‌यात गृहस्थिया उत्तरदायित्व त्वःता वीमाःगु व थः वानप्रस्थ जुयाः च्वः, पितृ व ऋषिया ऋण पुलेमाःगु उल्लेख यानाःतःगु दु । [2] थुकथं अबुया सहायक वा पितृयात तरे याय्‌गु ज्याय् प्रमुख भूमिका दुम्ह काय् नं हे जंकुया इलय् अबुयात च्वःया स्थानय् तय्‌त वा शिवशक्तिं पूर्ण याय्‌गु नितिं प्रमुख भूमिका म्हिती । थुगु इलय् काय् नं अबुयात ब्रम्ह कलश, सहश्रधारा कलश व चतुसागरया लखं अभिषेक याय्‌गु याइसा जंकुया नितिं थाकुलि जुयाः नेतृत्व तकं काइ । अथेहे जंकुयाइम्हेसित वसः लःल्हाय्‌गु, वेतालिं चिकाः सम्मान याय्‌गु व खतय् तयाः चाःहिकेगु नितिं जनीया खिपः चिनाः थः जवय् च्वनेगु ज्या काय् नं याइ ।[3] अबुया ज्या सिद्ध याय्‌गु नितिं सहायकया रुपय् न्ह्यःने वइम्ह काय्‌म्हेसिनं अबुया जव ल्हातय् चन्द्र व खव ल्हातय् सुर्द्यःया प्रतिमा म्हूचिंके बियाः अबु लिसें हे अग्निवेदी व त्वाः चाःहिलेगु धइगु जंकुयाःम्हेसिनं ल्यूगु लँया अनुसरण याःगुकथं नं काय्‌गु याः ।[4] वज्राचार्यतय् धाःसा पूर्ण कलश ज्वनाः चाःहिलेगु याइ । जंकु याइगु इलय् छुं कथं वाधा व्यवधान मवय्‌माः धकाः

१. *पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात् त्रायते पितरं सुतः ।*
तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयंभुवा ॥
जीवतो वाक्यकरणात् क्षयाहे भूरिभोजनात् ।
गयायां पिण्डदानाच्च त्रिभि : पुत्रस्य पुत्रता ॥ (पाण्डेय, २०५७ : ७८०)

२. *महर्षि पितृदेवानां गत्वाऽऽनृण्यं यथाविधिः ।*
पुत्रे सर्वं समासज्य वसेन्माध्यस्थमाश्रितः ॥ (पाण्डेय, २००३: ७३)

३. जंकुया इलय् खतय् खिपः ची मज्यू, न्ह्यकू हाकःगु हे जनी चीमाः । खिपः धइगु सीम्हेसित जक छ्यलीगुलिं यानाः जनी चीमाःगु खः - संस्कृतिवीद विनोदराज शर्मालिसेया खँल्हावल्हाया आधारय्

४. संस्कृतिवीद रमेशमान पियालिसें खँल्हबल्हाया आधारय्

तछ्व व वयर छ्यला: नान्दिमुख श्राद्ध वा यवोदक श्राद्ध नं काय् नं हे याइ। तर, मांम्ह जीवित जूसा काय्म्हेसिनं उगु श्राद्ध थ: कका वा मां मदुम्ह थ:सिवें थजिम्हेसित याकी।

१.४.२ म्ह्याय् - सामाजिक व पारिवारिक रुपं काय्यात गुलि मान्यता वियात:गु दु म्ह्याय्यात नं उत्तिकं हे मान्यता वियात:गु दु। जंकुया इलय् अफ थ्व स्पष्ट खनेदु। म्ह्याय्मचायात गृहलक्ष्मीया: भा:पिया: सम्मान याइपिं नेवा:तय्सं जंकुया इलय् विशेष स्थान हे वियात:गु दु।[1] सुचिनिचि याइपिं म्ह्याय्मस्त जुइगुलिं जंकुया इलय् शुद्धिकरणया पला:कथं नौंनं सँ खाकीगु व लुसि ध्यंकीगु इलय् कँय्भुइ सँ व लुसि फय्गु ज्या म्ह्याय्मस्तय्सं हे याइ। नेवा: समाजय् कय्ता बीगु वा बुसाखँ खाय्गु इलय् निनिपिन्सं सँ फया: उकी धौबजी तया: खुसी चुइके छ्वइगु या:सां जंकुया इलय् धा:सा म्ह्याय्पिन्त हे उगु ज्या याकी (निनिपिं तसकं अशक्त वा जीवित मदइगुलिं जुइमा:)। अथेहे जंकुयात मदय्क मगा:गु अलिंचा: व इनाय् नं म्ह्याय् नं हे का: वनी (अविवाहित जूसा मेपिं व्याहा जुइधुंकूपिन्सं का:वनी)।[2] शास्त्रीय मान्यताकथं काय् मदुपिनि म्ह्याय् हे काय् सरह धका: धया:त:गु[3] व जंकुया भ्वलय् इशाण कोणय् तया:तइगु ख: सालीगु इलय् म्ह्याय्पिन्सं तुफिं पुइगु, दुरु हाय्केगु व बासा लाय्गु ज्या याइसा वासायात साला: वा ता:हाक: याना: यंकेगु ज्या म्हय्तयसं याइ।[4] गुलिखे म्ह्याय्मस्तय्सं ख: सालेगु ज्याय् नं ग्वहालि याइ।

१.४.३ भौ - नेवा: समाजय् म्ह्याय्यात थें काय्भौयात नं उत्तिकं थाय् वियात:गु दु। म्ह्याय्यात बिया: छ्वइसा भौ व्याहा: याना: हइम्ह जूगुलिं भौयात नं गृहलक्ष्मीया रुपय् हे थातं तय्गु याइ। गुलिखे दीक्षित परिवारया नेवा:तय्सं कला: मदुम्ह काय्मचायात तकं छुं कथंया अधिकार वीमखु। शिवशक्तिं पूर्ण जुया: जक धार्मिक अनुष्ठान याय्गु ज्या याइपिं नेवा:तय्सं मिसा व्याहा याय् धुंका: जक निम्हत्यपूयात संयुक्त रुपं आगमय् **था तय्गु** (दीक्षा बीगु) याइ। थ्व ल्याखं नं नेवा: समाजय् भौमस्त अपरिहार्य धइगु क्यं। जंकुया इलय् धार्मिक अनुष्ठान क्वचाय्केत मू भूमिका भौयात नं वियात:गु दु।

---

१. *गृहलक्ष्मी* - छेँय् छेँय् म्ह्याय्मचा, भौमचा आदि सरह पूर्णकलसया आशन थें स्थिर आशन याना: छेँय् मा:गु तकं परिपूर्ण याइम्ह ख: ।(चित्रकार, ११२२: ५६)

२. संस्कृतिवीद फणिन्द्ररत्न वज्राचार्यलिसेया खँल्हवल्हाया आधारय्

३. *अपुत्रोऽनन विधिना सुतां कुर्वीत पुत्रिकां।*
यदपत्यं भवेदस्यां तन्मम स्यात्स्वधा करम ॥ (Apte, १९९५: ६२३)

४. म्हय् धका: नेवा: समाजय् वुँया ज्या याका: त:म्हेसित धाइगु ख:सां सूक्ष्म रुपं अध्ययन याय्गु भ्वलय् भा:तयात नं म्हय् कथं का: । पाँहाचःह्रेया बछलामाईया जात्रा न्याय्केत बछलामाई नं थ: म्ह्याय्पिन्त ब्वनेत थ: हे भा:त पशुपतियात च्यान्हु न्ह्य: हे म्हय् दय्का: स:तके छ्वइ। थथे स:त: वनीगु न्हियात दुरुंच्यांच्यां धाइ।

जंकुयाइम्हेसित ग्वय्, लवं व ध्यबा तया:त:गु ग्वा: हलय् न्हय्पला: छिकेगु[1] ज्या याय्त नकिं / भौ नं हे लसकुस याय्गु व खतय् च्वना:च्वंपिं जंकुया:पिनिगु तुति सिज:कोलाय् दिका: तुति सीकेगु व तुयुगु कापतं हुकेगु याइ । थाकुलि नापं हे च्वना: पूजाय् संकल्प याय्गु, जंकु याइम्हेसित चतुसागरया लखं अभिषेक याय्गु, अग्निकुण्ड प्रज्वलन याय्त काय्लिसें भौया अनिवार्यता खनेदु । उकिं जंकु ज्याभ्वलय् भौयात नकिंया रुपय् तया: त:गु दु ।[२] लिसें जंकु ख: सालीगु इलय् नं नकिं अर्थात भौ ख:या खवपाखे च्वनेगु याइ ।

१.४.४ **केहें** – नेवा: समाजय् काय्/म्ह्याय्या भूमिका अप्व:थें हे केहेँया भूमिका नं उत्तिकं हे दु । पितृ तरे याय्त मदय्क मगा:पिं केहेँयात[3] म्ह्याय्या सरह हे मान्यता विया: लक्ष्मीया प्रतीककथं केहेँयात काय्गु या: । किजापूजा याय्त मदय्क मगा:पिं केहेँ जंकुयाइम्हेसिया म्ह्याय्या रुपय् नं काय्गु याइ । अर्थात म्ह्याय् मदुपिंन्त जंकु याइगु इलय् केहेँ नं हे सँ फय्गु, लुसि फय्गु, अलिंचः हय्गु, इनाय् का: वनेगु ज्या याइ । नापं जंकुया इलय् जंकु या:म्हेसित तुति सीकेगु, ख: सालेगु वा ताय् अविर ह्वलेगु याइ ।

१.४.५ **किजा** – छेँज:या हे ज: जूगु कारणं याना: नेवा: समाजय् किजाया नं उत्तिकं थाय् दु । जंकु ज्याभ्वलय् छुं पंग: मवय्मा धका: याइगु यवोदक श्राद्ध काय् नं याय्मज्यूसा[४] थ: हे किजां (मां मदुगु अवस्थाय्) याइ । किजा हे थुगु अवस्थाय् थाकुलिया भूमिका प्रस्तुत जुइसा जंकु या:म्हेसिया तुति सीकेगु व जंकु ख: सालीगु इलय् ख:या ल्यूने ल्यूने वय्गु याइ ।

१..न्हय्पला: धइगु सप्तलोकया प्रतिक कथं नं काय्गु याइ ।

२. मां दुम्हेसिनं यवोदक श्राद्ध याय्मज्यूगु जूगुलिं थुगु अवस्थाय् कका वा मेपिं थाकुलि जुइगु जूगुलिं उगु इलय् नकिं नं मेपिं हे जुइ । तर मुख्य रुपं काय् भौ हे जंकुया हामाकथं काइ ।

३. *भगं यत्न : अंशो वा पित्रादीनां द्रव्य दानैःस्त्यस्या: इनि ङीप* (Apte, १९९५ : ७०९)

४. मां वौ निम्हेसियां जंकु याइगु अवस्थाय् काय्म्हेसिनं यवोदक श्राद्ध याय् मज्यू । यवोदक श्राद्ध मां, मांया मां, मांया अजि आदिया नामं याइ ।

१.४.६ **छय्/ छुइ** – पारिवारिक रुपं नेवाः समाजय् काय् वा म्ह्याय्यात सम्मान ब्यूथें काय् छय् वा म्ह्याय् छय्यात नं उत्तिकं हे थाय् वियातःगु दु । काय्-छय् व म्ह्याय्-छय्यात छुं हे कथं भेदभाव यानातःगु मदु । अझ्ला छय्यात कायया ल्यू काय् धकाः नं धायगु चलन दु । छय् मदुगु अवस्थाय् छुइयात थाय् वियाःतःगु दु । नेवाः समाजय् छय् व छुइलय् लिंगीय विभेद धाःसा तयातःगु खनेमदु । पितृयात तरे याय्गु ज्याय् श्राद्ध याइम्हेसिनं पूजा याय् माःपिं छय्/छुइतयत कयाः शास्त्रकथं स्वय्गु खःसा काय् मदुम्हेसिया म्ह्याय्या काय् नं वाज्याया श्राद्ध याय्ज्यु तकं धयाःतःगु दु । (पाण्डेय, २००३ : ४०४) जंकुया इलय् मदय्क मगाःपिं छय् / छुइत वैदिक परम्पराकथं वाज्यायात स्वर्गय् छ्वयत योगदान याइपिंकथं काइ । [१]जंकुया इलय् छय्, छुइ नं जंकु याःम्हेसियागु तुति सीकेगु याइ । न्हापांगु जंकुइ छय्म्ह दकले न्ह्यःने च्वनाः खः सालेगु ज्या याइ । निक्वःगु जंकुइ छुइ दकले न्ह्यःने च्वनाः खः सालेगु याइ । छुइयात शास्त्रीय रुपं नप्ता नं धायगु याः ।[२]

१.४.७ **भिंचा** – नेवाः समाजय् छय्यात थें हे भिंचित नं उत्तिग्यंक मान्यता वियातःगु दु । श्राद्ध याइगु इलय् भिंचा पूजा याय् खन धाःसा पितृ लय्ताइगु मान्यतां यानाः थुखुन्हु पूजा यानाः व्हःः भागि याइ । अथेहे जंकुया इलय् भिंचां नं खः सालेगु याइ ।

---

१. भापावीद रमापति राज शर्मा कनादीगु बाखं थुकथं दु -

ययाति राजा तसकं दान धर्म याय्धुंकाः सीवं वयात इन्द्रं तप्यंक स्वर्गय् यंकल हं । थथे स्वर्गय् यंकेवं इन्द्रं थी थी थाय् चाःहीकेगु भ्वलय् छं छु छु यानाः वयाः धकाः न्यंगु इलय् जिं थ्व थ्व धर्म याना, दान याना धकाः थःत तःधंम्ह प्रतापी धकाः वयान यानाजुल । ययातिं थथे थःथःम्हं तु वयान याय् वं इन्द्रं '*अति सर्वत्र वर्जयते* धकाः वयान न्यने मययाः स्वर्गं क्वफानाः हल । थथे स्वर्गं क्वफाना हःगु इलय् वया म्ह्याय् गाधवीं थः अवुयात क्वफाना हःगु खनाः जिं यानागु पुण्य दक्वं अबुयात लाय्माः धकाः धाल । तर थुलि पुण्यं नं मगानाः वया प्यम्ह काय्पिन्सं नं थःथःपिन्सं यानागु पुण्यया प्रताप वाज्यायात लाय्मा धकाः पुण्य हस्तान्तरण याय्वं तिनि ययाति हाकनं स्वर्गय् वन ।

२. *व्यासं वसिष्ठनप्तारं शक्तेः पौत्रमकल्पमपम् ।*
पराशरात्मजं वन्दे शुकतातं तपोनिधिम् ॥ (पाण्डेय, २०५७ : ६२५)

लिधँसा

अर्थ प्रकाशन प्रालि, नेसं ११२९, *भीगु संस्कृति*। यें : अर्थ प्रकाशन प्रालि ।
काणे, पाण्डुरंग वामन, ई. १९९२, *धर्मशास्त्रका इतिहास,* भाग २। चतुर्थ संस्करण। लखनऊ : उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान।
- - - , ई. १९९६, *धर्मशास्त्रका इतिहास-५*। स्वंगूगु संस्क.। लखनऊ : उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान।
चौगुठी, राजन, विसं २०६४, *जात्रापर्व संस्कार र चगुठी*। भक्तपुर : चगुठी गुठी परिवार।
जोशी समाज, विसं २०५६, *नेवाः कर्मकाण्डया ज्वलं*। यल : जोशी समाज।
जोशी, हरिराम, नेसं ११२२, 'जंकु र जमक्व', *रोलम्वः* २७ : पृ.४३-४६ (ई २००७)
ठकु श्रेष्ठ, महेन्द्रदेव, नेसं ११२६, *नेवाः संस्कृति संस्कार विधि*। विराटनगर : कुसुम पुस्तक तथा गिफ्टहाउस।
पाण्डेय, राजवली, ई. २००३, *हिन्दू धर्म कोश*। स्वंगूगु संस्क.। लखनऊ : उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान।
वज्राचार्य, गणेश (सं), नेसं ११२१, *नेवार संस्कृति तथा पूजा विधिहरु*। भोजपुर : नेपालभाषा मंकाः खलः।
वज्राचार्य, रत्नकाजी, नेसं ११००, *यें देया बौद्ध पूजा क्रियाया हलंज्वलं*। यें : नेपाल बौद्ध प्रकाशन।
- - - , नेसं ११०९, *नेवाः संस्कार संस्कृतिया ताःचा*। यें : वज्राचार्य प्रकाशन।
विद्यालंकार, सत्यकेतु, ई. २००२, *प्राचीन भारतका धार्मिक, सामाजिक और आर्थिक जीवन*। भिगूगु संस्करण। नइ दिल्ली : श्री सरस्वती सदन ।
शर्मा, मिहिरचन्द्र, ई. १९९०, *निर्णयसिन्धु*। वाराणसी : वम्वई वुकडिपो।
श्राइव्लेर, जियोभान्नी, विसं २०५३, 'नेवारहरुको निर्माण प्रविधि-२', *पासूका,* १:२:६ ।

खँल्हाबल्हा

संस्कृतिवीद रमापतिराज शर्मा, ख्वप, ८३ दँ।
संस्कृतिवीद विनोदराज शर्मा, ख्वप, ५० दँ।
संस्कृतिवीद रमेशमान पिया, ख्वप, दँ।
संस्कृतिवीद फणिन्द्ररत्न वज्राचार्य, यें, ७९ दँ।
संस्कृतिवीद सर्वज्ञरत्न वज्राचार्य, यें, दँ।
पुरोहित प्रचण्डधर राजोपाध्याय, यें, ४० दँ।

नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् जूगु थी थी ज्याङ्वः

(नेसं ११२९ निसें ११३१ गुंला)

☐ २०६५/९/२२ (नेसं ११२९ पोहेलाथ्व १०) मंगलवार खुन्हु भाजु इयन अल्सप लिसें भाषा सम्बन्धि सहलह मुँज्या जुल ।

☐ २०६५/११/१ (नेसं ११२९ सिल्लागा ३) खुन्हु विभाग पाखें न्ह्याके त्यंगु स्वलाया पाकेज कोर्सया उलेज्या जुल ।

☐ २०६५/१२/२८ (नेसं ११२९ चौलागा १) खुन्हु नेवाः देय् दबूया न्हूगु ज्यासना पुचःयात लसकुस यायगु ज्याभ्वः जुल ।

☐ २०६५/ (नेसं ११२९ चौलागा ६) खुन्हु श्री दिगुख्यः गुथिया पदाधिकारीपिं नापं सहलह मुँज्या जुल ।

☐ २०६६/२/१ (नेसं ११२९ बछलागा ६) शुक्रबार खुन्हु नेपालभाषा केन्द्रीय विभागं नेसं ११२९ सिल्लागा ३ निसें बछलागा ५ तक संचालन याःगु स्वलाया नेपालभाषा प्रशिक्षण कक्षाया समापन तथा विभागं पिदंगु नेपालभाषा अनुसन्धानमूलक जर्नल ल्याः ३ या उलेज्याया ज्याभ्वः जुल ।

☐ २०६६/३/१४ (नेसं ११२९ दिल्लाथ्व ६) खुन्हु भाषा, संस्कृति संरक्षण व सम्वर्द्धनया निंतिं आर्थिक अनुदानया विषयलय् सहलह मुँज्या जुल ।

☐ २०६६/३/२० (नेसं ११२९ दिल्लाथ्व १२) खुन्हु उपप्राध्यापकं सहप्राध्यापकय् पदोन्नति जुयादीपिंत भिंतुना ब्याय्गु ज्याभ्वः जुल ।

☐ २०६६/४/३ (नेसं ११२९ दिल्लागा ११) शनिवार खुन्हु हनेबहम्ह प्रा.डा.भीमराज अधिकारीया मू पाहां सुइ नेसं ११२८ या नेपालभाषा एम.ए. तहया परीक्षाय् दकले अप्वः ल्याः हयाः दीपिन्त पीयुप पदक व चैन लाकौल सिरपाः लःल्हाय्गु ज्याभ्वः जुल ।

☐ २०६६/४/३२ (नेसं ११२९ गुंलागा ११) आइतबार खुन्हु नेसं ११२९ गुंलागा सापारु खुन्हु दिवंगत जुयादीम्ह मोतिलानि सिरपाःया दाता तथा संरक्षक मोतिलानि ताम्राकारजुया श्रद्धान्जलि कार्यक्रम जुल ।

☐ २०६६/६/२ (नेसं ११२९ ञलागा १०) शुक्रवार खुन्हु भिंतुना कालबिल ज्याभ्वः जुल

☐ २०६६/११/७ (नेसं ११३० चिल्लाथ्व ५) शुक्रबार खुन्हु लोकवार्ता कार्यशाला गोष्ठीया उद्घाटन समारोह जुल ।

☐ २०६६/११/८ (नेसं ११३० सिल्लाथ्व ६)खुन्हु लोकवार्ताया निन्हुया कार्यशाला गोष्ठी जुल ।

☐ २०६६/११/९ (नेसं ११३० सिल्लाथ्व ६) शनिवार खुन्हु लोकवार्ताया स्वन्हुया कार्यशाला गोष्ठी व समापन कार्यक्रम जुल ।

☐ २०६७/२/६ (नेसं ११३० वछलाथ्व ६) बिहिवार खुन्हु नेपालभाषाया प्राध्यापन तथा विद्यार्थीपिनिगु न्हू भर्ना सम्बन्धी सहलह मुँज्या जुल ।

☐ २०६७/५/५ (नेसं ११३० गुंलाथ्व १२) शनिवार खुन्हु माननीय सभासद तीर्थराम डंगोल पाखें लोकवार्ता सफूया उलेज्याया नापं पुष्पदेवी छात्रवृत्ति व रामहरी अनुसन्धानवृत्ति लःल्हाय्‌गु ज्याभ्वः जुल ।

☐ २०६७/६/१५ (नेसं ११३० ञलागा ८) शुक्रवार खुन्हु हनेबहम्ह प्रा. सूर्यलाल अमात्यया मू पाहां सुइ नेसं ११२९ या नेपालभाषा एक. ए. तहया परीक्षाय् दकले अप्वः ल्याः हयाः ताःलापिं ब्वमियपिंत पीयुष पदक व चैन लाकौल सिरपाः लःल्हाय्‌गु ज्याभ्वः जुल ।

☐ २०६७/६/१७ (नेसं ११३० ञलागा १०) खुन्हु सन्दर्भ सूचीया ढाँचा दय्‌किगु विपयलय् ज्याभ्वः जुल ।

☐ २०६७/११/८ (नेसं ११३१ सिल्लागा २) खुन्हु सहप्रा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठजु पाखें "नेवा मागोः" सम्बन्धी कार्यपत्र न्ह्यव्वय्‌गु ज्याभ्वः जुल ।

☐ २०६७/१२/४ (नेसं ११३१ चिल्लाथ्व १२) खुन्हु च्वंगु शिक्षकपिनिगु मुँज्यां विभागयात सभाकक्ष दय्‌का बीगु वचं बियादीपिं मयजु ईरा श्रेष्ठ व मयजु गौरी श्रेष्ठ पिनिगु हे नामं हे उगु कक्षया नां **ईरा गौरी कक्ष** तय्‌गु खँ क्वःछित ।

☐ २०६८/३/३१ (नेसं ११३१ दिल्लाथ्व १५) शुक्रवार खुन्हु पाटन संयुक्त क्याम्पसया क्याम्पस प्रमुख सहप्रा. अमन श्रेष्ठयात भिंतुना देछाय्‌गु व विद्यार्थीपिन्त त्रि. वि. छात्रवृति, पुष्पदेवी छात्रवृति व एल्भिस छात्रवृति वीगु ज्याभ्वः जुल ।